

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN VE SÜNNET'TE TİCARET VE FAİZ
KAVRAMLARI

HESNA SERRA AKSEL

2501090946

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ABDÜLAZİZ BAYINDIR

İstanbul 2011

TEZ ONAYI

Enstitümüz **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalında ders dönemindeki Eğitim-Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501090946** numaralı **Hesna Serra AKSEL**'in hazırladığı **"Kur'an ve Sünnette Ticaret ve Faiz Kavramları"** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **28.07.2011 Perşembe günü saat 11.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **.....Kabulüne.....'ne*** OYBİRLİĞİ /~~ÖYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF. DR. ABDULAZİZ BAYINDIR	Kabulu	
PROF. DR. ÖMER AYDIN	Kabulu	
PROF. DR. BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA	Kabulu	
YRD. DOÇ. DR. FATİH ORUM	Kabulu	
YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH TIRABZON	Kabulu	

ÖZ

Klasik eserlerde faiz; alış verişten ve borçtan elde edilen faiz olmak üzere ikiye ayrılır. Borç faizi üzerinde fazlaca durulmayıp konu, “kitabu’l-büyû” başlığı altında alım satım kapsamında işlenir. Dört mezhepten her biri, “altı mal hadisi” olarak meşhur olan rivayetleri esas alarak birer faiz illeti belirlemiş ve sistemlerini ona göre kurmuşlardır. Sonuç olarak farklı faiz sistemleri ortaya çıkmıştır.

“Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmıştır.” (Bakara 2/275) Bu sebeple çalışmanın amacı faizi net bir şekilde tanımlayarak, onun diğer ticari faaliyetlerden ayrılmasını kolaylaştırmaktır. Bunun için “ticaret” ve “faiz” kavramları, ilgili diğer kavramlarla birlikte Kur’an sünnet bütünlüğü içinde ele alınmıştır. Öncelikle Kur’an’da yasaklanan faizin “borçtan gelir elde etme” yöntemi olduğu ve bu açıdan diğer ticari faaliyetlerden ayrıldığı tespit edilmiştir. Ardından da Hz. Peygamber’in faiz hakkındaki hadislerinin, Kur’an’dan farklı olarak, yeni bir faiz çeşidi ortaya koymadığı, sadece bazı ticari faaliyetlerin, Kur’an’da yasaklanan borç faizine alet edilmesini önlemeyi amaçladığı görülmüştür.

ABSTRACT

The interest is categorized as trading interest and debt interest in the classical works. These works refrain from mentioning the debt interest and the subject is processed under trading division the scope of trading. Each of the four rumor tried to determine to reason for the interest as based the report is known “hadith of the six goods”. As a result, different systems of interest has emerged .

“Allah, halal the trading and forbidden the interest.” (Bakara 2/275) Therefore, The purpose of study clearly defining the interest and to facilitate its separation from other commercial activities. For this “trading” and “interest” concepts are discussed along with other related concepts within the entirety of the Quran and Sunnah. Firstly, of interest is forbidden in the Koran were found to be “to generate revenue from debt” method and is separated from other commercial activities. Then it is understood that the interest on the hadiths of the Prophet isn’t explained a new kind of interest as unlike the Qur'an. On the hadiths of the Prophet were aimed preventing that some commercial activities are made a fool of interest.

ÖNSÖZ

İnsanlık için hidayet ve rahmet kaynağı olarak indirilen Kur'an, bütün insanlığa hitap eden evrensel mesajlar içermesi nedeniyle indiği ilk dönemden günümüze kadar okunup anlaşılmaya çalışılmıştır. Onu doğru anlamak ve yorumlamak, bu evrensel mesajların insanlara sağlıklı bir şekilde ulaşması için gereklidir. Bilindiği üzere ilim geleneğimizde Kur'an'ı anlama üzerine yapılan çalışmalar ayet ayet yapılmaktaydı. Ancak son dönemlerde herhangi bir konu ya da kavram Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınarak incelenmeye çalışılmaktadır. Bir kavram incelenirken, özellikle onun İslam'dan önceki dönemde ve Kur'an'da hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilerek geçirdiği süreç ve anlam değişimleri incelenmektedir. Hz. Peygamber, Allah'tan şu emri almıştır: “*Rabbin'den sana vahyedilen ne ise sen ona uy. Ondan başka ilah yoktur. Müşriklerden de uzak dur.*” (En'am 6/106) Dolayısıyla onun Sünneti de, Kur'an'daki emir ve yasakları doğru anlama ve uygulamanın en önemli örnekleridir. Öyleyse herhangi bir konuyu doğru anlayabilmek için ayet ve hadislerin bir bütün olarak ele alınması gerekir.

Bu çalışmanın amacı, “ticaret” ve “faiz” kavramlarını Kur'an Sünnet bütünlüğü içerisinde ele alarak İslam'ın iktisadi hayatla ilgili prensiplerinin doğru anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Bilindiği gibi ticari faaliyetler insanlık tarihi boyunca hemen her dönemde var olmuştur. Bu ticari faaliyetler içinde faizin yeri de hem dinler hem de felsefi ekoller tarafından tartışıla gelmiştir. Faize, genellikle, neden olduğu bireysel ve toplumsal problemler açısından olumsuz yaklaşılmıştır. Buna karşın onu ekonomi için gerekli görenler de olagelmıştır. Temeli itibariyle ekonomik bir işlem olan faiz, genellikle insanların kredi ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu işlemin özünde bulunan karşılıksız fazlalık, onun haksız kazanç sayılmasına neden olmuş ve ona karşı durulmuştur. Kur'an faizciliği, Allah ve Resülü ile savaş sayarak bu konuda en sert tavır koymuştur. İlgili ayet şöyledir:

“Müminler! Allah'tan korkun! Eğer inanmış kişilerseniz faizden geriye ne kaldıysa, bırakın! Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah'a ve Elçisine karşı savaş halindediniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız. Borçlu, darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklemek

gerekir. Bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz!”
(Bakara 2/278-280)

Cahiliye toplumunda ticaretin önemli bir parçası olarak görülen ve yaygın olarak uygulanan faiz, Kur'an ayetleri ve hadislerle yasaklanınca ticari hayat ona göre şekillenmiş, yasağın kapsamı ve neyin faiz olduğu konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

İlk dönem fıkıhçılarından itibaren faiz konusunda çalışmalar yapılmış ancak mezhepler arasında görüş ayrılıkları devam etmiştir. Buna ek olarak, günümüzde meydana gelen ekonomik gelişmelerin çeşitliliği, faizin kapsamı konusunda daha karmaşık sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla konunun yeniden ele alınarak ticaret ve faiz kavramları arasındaki sınırların belirlenmesi gerektiği düşüncesi bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde “ticaret”, “riba” ve ilgili kavramlar olan “bey”, “şira” kavramlarının sözlükler, Kur'an ve Sünnet'teki kelime anlamları incelenmiştir. Yine bu bölümde kavramların klasik kaynaklardaki terim anlamları ortaya konup özellikle faizin fıkhıta ele alınışı üzerinde durulduktan sonra konuya ilişkin farklı görüşler, değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde yine “ticaret” ve “riba” Kur'an'da ilişkili olarak kullanıldıkları “bey”, “şira”, “infak” ve “borç” kavramaları ile birlikte ele alınarak karşılaştırmalar yapmak suretiyle ilgili lafızların terim anlamlarını ortaya koyma gayreti gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'den ticaret ve faizle ilgili sadır olan hadisler alt başlıklarda gruplandırılarak ele alındıktan sonra çalışmanın sonuç bölümünde ticaret ve faiz kavramlarının terim anlamlarına dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışma süresince her zaman yardım, destek ve teşviklerini gördüğüm rehberliğiyle çalışmama yön veren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR Bey'e, akademik bir disiplin ve bilimsel düşünce kazanmam için yardımlarını ve mesailerini esirgemeyen değerli hocamız Doç.Dr. Servet BAYINDIR Bey'e teşekkürlerimi arz ederim.

HESNA SERRA AKSEL

İstanbul 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2.ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ.....	3
3.KAYNAKLAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TİCARET VE FAİZ KAVRAMLARININ DİL AÇISINDAN İNCELENMESİ

1.1.TİCARET.....	6
1.1.1. TİCARETİN SÖZLÜK ANLAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	6
<i>1.1.1.1. Sözlüklerde Ticaret Kelimesinin Anlamı.....</i>	<i>6</i>
<i>1.1.1.2. Kur’anda Ticaret Kelimesinin Sözlük Anlamı.....</i>	<i>6</i>
<i>1.1.1.3. Sünnette Ticaret Kelimesinin Sözlük Anlam.....</i>	<i>7</i>
1.1.2. İLGİLİ DİĞER KAVRAMALAR.....	7
<i>1.1.2.1. Bey’.....</i>	<i>8</i>
1.1.2.1.1. Sözlüklerde Bey’ Kelimesinin Anlamı.....	8
1.1.2.1.2. Kur’anda Bey’ Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	8
1.1.2.1.3. Sünnette Bey’ Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	9
<i>1.1.2.2. Şira.....</i>	<i>10</i>
1.1.2.2.1. Sözlüklerde Şira Kelimesinin Anlamı.....	10
1.1.2.2.2. Kur’anda Şira Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	11
1.1.2.2.3. Sünnette Şira Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	11
1.1.3. TİCARETİN TERİM ANLAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	11
1.2. FAİZ (RİBA).....	13

1.2.1. RİBA'NIN SÖZLÜK ANLAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ	13
1.2.1.1. Sözlüklerde Riba Kelimesinin Anlamı	13
1.2.1.2. Kur'anda Riba Kelimesinin Sözlük Anlamı	14
1.2.1.3. Sünnette Riba'nın Sözlük Anlamıyla Kullanımı.....	17
1.2.2. RİBA'NIN TERİM ANLAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ	18
1.2.3. FIKIH KAYNAKLARINDA RİBA'NIN ELE ALINIŞI	19
1.2.3.1. Riba'nın Mücmel Olduğu Görüşü	19
1.2.3.2. Riba'nın Tasnifi	20
1.2.3.2.1. Ribe'n-Nesie ve Ribe'l-Fadl Şeklindeki Tasnif:.....	20
1.2.3.2.1.1. Ribe'n-Nesie.....	20
1.2.3.2.1.2. Ribe'l-Fadl.....	21
1.2.3.2.2. Ribe'l-Celi ve Ribe'l-Hafi Şeklindeki Tasnif:	22
1.2.3.2.2.1. Ribe'l-Celi	22
1.2.3.2.2.2. Ribe'l-Hafi.....	22
1.2.3.3. Riba'nın İlleti.....	23
1.2.3.3.1. Hanefiler.....	24
1.2.3.3.2. Şafiiler.....	24
1.2.3.3.3. Malikiler.....	25
1.2.3.3.4. Hanbeliler.....	26
1.2.4. RİBANIN TERİM ANLAMI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN VE FIKIHTA ELE ALINIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ	26

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARET VE FAİZ KAVRAMLARININ KUR'AN'DAKİ KULLANIMI

2.1. KUR'ANDA TİCARET.....	35
2.1.1. İLGİLİ KAVRAMLAR	35
2.1.1.1. Ticaret.....	35
2.1.1.2. Bey'	36
2.1.1.3. Şira.....	38
2.1.2. KAVRAMLAR ARASI İLİŞKİSİ	42
2.2. KUR'ANDA FAİZ	45

2.2.1.FAİZ AYETLERİN TEDRİCİLİĞİ	45
2.2.1.1.Yasağa Hazırlık	45
2.2.1.2.Yahudilerin Kınanması	46
2.2.1.3.Yasaklama	47
2.2.1.4. Yasağı Tekit	49
2.2.2.İKTİSADİ YAKLAŞIMLA FAİZ	50
2.2.2.1.Faizin İnsanların Malları Arasında Artması	50
2.2.2.2.Faizin Azalması	53
2.2.2.3. Kat Kat Artırılmış Faiz	54
2.2.3. İLGİLİ KAVRAMLAR	55
2.2.3.1.Borç	55
2.2.3.2.İnfak	56
2.2.3.3.Kavramlar Arası İlişki	58
2.2.3.3.1.Faiz Borç İlişkisi	58
2.2.3.3.2.Faiz İnfak İlişkisi	60
2.3.FAİZ-TİCARET İLİŞKİSİ	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİCARET VE FAİZ KAVRAMLARININ SÜNNET'TEKİ KULLANIMI

3.1.TİCARET	69
3.1.1. TİCARET'İN TEŞVİK EDİLMESİ	69
3.1.2. TİCARETİ YASAKLANAN MALLAR	70
3.1.3. YASAKLANAN TİCARET ŞEKİLLERİ	73
3.2.FAİZ	77
3.2.1.FAİZİ YASAKLAYAN HADİSLER	77
3.2.2.FAİZİ TANIMLAYAN HADİSLER	78
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84

KISALTMALAR LİSTESİ

D.İ.A.	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.y.	: Aynı Yer
b.	: Bin, İbn (oğul, oğlu)
md.	: Maddesi
s.	: Sayfa
bas.	: Baskı
çev.	: Çeviren
tahk.	: Tahkik
terc.	: Tercüme
tahr.	: Tahric
tash.	: Tashih
bkz.	: Bakınız
h.	: Hicri
t.y.	: Tarih Yok
y.y.	: Yazar Yok, Yer Yok
H.z.	: Hazreti
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem
r.a.	: Radiyallahu Anha

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Tarihi süreç içerisinde iktisadi faaliyetlerin başlangıcının neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. Ekonomik faaliyetlerin görüldüğü hemen her dönemde, mevcut ticari hayat içerisinde faizin meşruiyetinin olup olmadığı iktisadi, dini, ahlaki açılardan tartışılmış, günümüzde de tartışılmaya devam edilmektedir. Bu açıdan faizin diğer ticari faaliyetler içerisindeki yerinin, benzer ve farklı noktalarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bizde çalışmamızda özellikle faiz tanımı üzerinde durarak faizin, diğer ticari faaliyetlerden net bir şekilde ayırt edilebilmesini sağlamayı amaçlamaktayız. Ayrıca iktisat, insanların çıkarlarıyla doğrudan ilişkili olan karmaşık ve değişken bir alan olduğu için insanların, herhangi iktisadi bir olgu hakkındaki algısı sürekli değişebilmektedir. Bunun içinde ekonomik gerçeklik hakkındaki algı ve bilginin sürekli olarak güncellenmesi de gerekmektedir.

Bilindiği gibi sanayi devrimine kadar batı iktisat düşüncesinde faiz yasağı üzerinde durulmuştur. Ortaçağ Hristiyan dünyasının kilisesindeki faiz yasağı en başta tüketim kredilerini hedef alıyordu. Ancak Avrupa'da sanayi ve ticaret hacminin genişlemesi ödünç sermaye ihtiyacını ortaya çıkardı. Hatta bizzat kilise erbabı iş kurmak ve Haçlı seferlerini finanse etmek için büyük miktarlarda ödünç paraya gerek duydu. Daha sonra kilise geniş servet sahibi olarak kendisi de ödünç para vermeye başladı. Artık kilise mensupları İncil'i, bu tür faaliyetlerine imkân tanıyacak şekilde yorumlamaya başladı. Bu da Ortaçağ'da faiz yasağının tedricî olarak gevşemesine, hatta yasağı tamamıyla kaldırma teşebbüslerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu yasağın bertaraf edilmesinde kullanılan en etkili yol, tüketim ödünçü ile ticarî ödünçü birbirinden ayırma teşebbüsü şeklinde idi. Hristiyanlar, tüketim ödünçüne ribâ deyip reddetme, ticarî ödünce faiz deyip kabul etme yoluna giderek faizli kredilere yol açtılar. Bundan sonra ribâ ile faiz birbirinden farklı görülerek ayrı

hükümlere tâbi tutuldu ve nihayet 1789 Fransız İhtilâli sonrasında kanunun belirlediği sınırlar çerçevesinde faizli işlemlere resmen izin verildi.¹

Hristiyan dünyasının bu tartışması 20.yüzyıldan sonra İslam dünyasına da sıçradı ve dini literatürde kullanılan ‘riba’ ile daha çok iktisadi bir terim olarak kabul edilen, günlük yaşamda da kullanımına sıkça rastlanan ‘faiz’ kavramlarının aynı anlama gelip gelmediği ve birbirinin yerine kullanılıp kullanılmayacağı tartışmaları başladı. Özellikle kapitalist ekonomik sistemlerin hakim olduğu günümüzde, Müslümanların artık faizsiz bir ekonomik faaliyetin mümkün olamayacağını düşünüp, inançlarını ve mevcut ekonomik şartları bağdaştırma çabaları bu konuda yeni yorumlara kapı açtı.

Nitekim bir İslam ilahiyatçısı olan Süleyman Uludağ’ın kendisi de bu yorumu benimseyerek ribanın; aşırı, sınırsız, gayri kanuni, kontrolsüz olup; genellikle tüketim amaçlı kredilerden alındığını, tefecilik ve riba ile mücadele etmek için makul miktarda faizin kabul edilmesi gerektiğini, ribanın zehir ama faizin panzehir olduğunu söylemektedir. Ona göre riba ile faiz arasında umum husus farkı vardır; her riba faizdir ama her faiz riba değildir.² Bunun tam aksine faizin, ribanın Türkçeleşmiş hali olduğunu, ribâ ile faizin aynı anlama geldiğini, kabul edenler ve bugünkü faiz muamelelerinin nitelik bakımından câhiliyye devrinin bu âdetinden başka bir şey olmadığını söyleyenler büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

Bir şeyin nitelikleri değişmedikçe, adının değişmesi, hükmünün değişmesini gerektirmediğinden Sayın Uludağ’ın yorumu bize göre kabul edilemez. Burada önemli olan yapılan işlemlerin niteliği olup bunların Allah(c.c.) tarafından yasaklanan kapsama girip girmediğidir. Bu bağlamda modern ekonomide adına faiz denen işlemlerde nitelik bakımından Kur’an’a ait bir kavram olan riba’nın kapsamına girmeyebilir. Bunun için “riba”yı herhangi bir ekonomik sistemdeki faiz karşılığında kullanmak ve Kur’ansal kavramı o çerçevede dondurmak konusunda dikkatli davranmak gerekir. Her hal ve şartta iktisadi bir terim olarak kullanılan faizin Kur’an’daki riba ile eşitlenmesi aldATICI olabileceği gibi, adına faiz denmeyen

¹ İsmail Özsoy, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, “faiz” md.

² Süleyman Uludağ, **İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, İstanbul, 1988, s.203-206-287.

muhtelif vurgunların, haksız kazançların Kur'an'ın riba çerçevesi dışında olduğunu söylemekte yanıltıcıdır.

Bizde çalışmamızda, modern iktisada ait bir terim olan faiz kavramı ile Kur'an ve Sünnette yasaklanan riba'yı özdeşleştirmeksizin, anlatım kolaylığı oluşturmak maksadıyla faiz ve riba kavramlarını birbirinin yerin de kullanacağız.

2.Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Yukarıda zikrettiğimiz ve son dönemde ortaya çıkan ihtilaflara rağmen ilk dönem İslam âlimleri faiz yasağı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuşlardır. Zira İslam, Cahiliye döneminden kalan faiz uygulamalarını Kur'an ve sünnetle yasaklamıştır. İslam âlimleri de Kur'an ve sünnetle gelen bu yasak üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak bu ittifak bütün ayrıntılarda gerçekleşmemiş, neyin faiz olduğu veya hangi uygulamaların faiz kapsamına girdiği hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Her mezhep veya görüş sahibi kendi görüşünü delillendirerek o dönemin faiz problemlerini çözmeye çalışmıştır.

Kaynaklarda, bir yandan faiz yasağı ve Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamalarına ilişkin çok sayıda örnek nakledilirken, diğer yandan Hz. Ömer'den "ilgili nasların Kur'an-ı Kerim'in son nâzil olan ayetlerini oluşturduğu ve dolayısıyla faizin Hz. Peygamber tarafından tam olarak açıklanamayan konulardan biri olduğu" rivayetleri yer alır. Faizin tanımı konusunda fıkıh kaynaklarında ortak bir kanaate rastlanmaz. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde cahiliye faizi ile ilgili ahkâmın düzenlendiği, Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerde ise belli özelliklere sahip malların çeşitli şekillerdeki mübadeleleriyle gerçekleştirilen faizle (ribe'l-fadl ve ribe'n-nesie) ilgili kuralların belirlendiği ifade edilir. Fıkıh kitaplarında konu genelde "Kitabu'l-büyû" içerisinde bir alt başlık halinde ele alınır ve "altı mal hadisi" diye meşhur rivayete dayalı olarak işlenir. Kaideten meşru bir akit olan bey'a dayandırıldığından, hangi tür bey'in faizli işlem kapsamına girdiği başlı başına bir konu olarak işlenir. Ribevî malların belirlenmesi sürecinde hadiste zikredilen "altı mal"a ilişkin illet tespitinde bulunulur. Bunların sonucunda da ortaya çıkan faiz

teorilerinde bir mezhebe göre yasak kapsamına giren işlemler diğer mezhebe göre bu kapsamın dışında kalmaktadır.

Yukarıda bir kısmı zikredilen yaklaşım tarzı, faizin Kitap ve Sünnet bütünlüğü içerisinde net bir şekilde ortaya konulmasında sıkıntılara sebebiyet vermiş ve çeşitli seviyelerde zihnî karışıklıklara yol açmıştır. Konu farklı bir yaklaşımla yeniden ele alınıp incelenmeye muhtaçtır. Bu yapılırken kanaatimizce Kur'an-ı Kerim'deki konunun vaz edildiği zeminin temel alınması zorunluluk arz etmektedir. İlgili hadisler Kur'an-ı Kerim'in konuya ilişkin ayetlerini açıklayan ve mevcut uygulamalara atıfta bulunan rivayetler bağlamında değerlendirilmelidir. Faizin, açık, anlaşılır ve tutarlı bir şekilde tanımlanması birçok ihtilafli konunun hükmünün tespitinde ortak bir zeminde buluşulmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada yukarıda ifade edilen hususlar göz önünde bulundurularak Kur'an-ı Kerim merkezli bir faiz anlayışı geliştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın başlangıcında "ticaret", "riba" ve ilgili diğer kavramların anlamları üzerinde durulmuştur. Ardından klasik kaynaklardaki tanım ve görüşler verilmekle beraber Kur'an ve Sünnet temele alınarak bu kavramların terim anlamı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.Kaynaklar

Çalışmamızın amacı Kur'an merkezli bir faiz teorisi geliştirmek olduğundan ilk ve en önemli kaynağımız Kur'an-ı Kerim olmuştur. Faizle ilgili ayetler incelenirken ilgili tefsir kaynaklarından, hadisler incelenirken de genellikle Kütüb-i Sitte kaynaklarından yararlanılmıştır. Tefsir kitaplarından ağırlıklı olarak Kur'an ahkâmını inceleyen âhkam tefsirleri, dirayet tefsirleri, Taberî gibi en eski rivayet tefsirleri ve ek olarak Elmalılı gibi son döneme ait tefsirler kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırma konusu bir fıkıh konusu olduğu için doğal olarak en fazla müracaat edilen kaynaklardan birisi fıkıh kaynaklarıdır. Bunlar arasında Serahsi'nin "el-Mebcut", ve Kâsânî'nin "Bedayi'si, İbnu'l-Hümmam'ın "Fethu'l-Kadir'i, İbn Rüşd'ün "Bidayetü'l-Müctehid'i gibi eserler bulunmaktadır.

Son döneme ait eserler olan Abdülaziz Bayındır'a ait "Ticaret ve Faiz" isimli kitap, Servet Bayındır ve Oğuzhan Tan'a ait konu ile ilgili yayınlanmamış bildiriler ve Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'nin "faiz" maddesini de yazan İsmail Özsoy'a ait "İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler" isimli doktora tezi önemli kaynaklarımız arasındadır. Çalışmalarımız süresince konuların daha iyi anlaşılması açısından ilgili görüş ve tanımlamalara kaynaklık etme özelliği gösteren başka kaynaklara da başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TİCARET VE FAİZ KAVRAMLARININ DİL AÇISINDAN İNCELENMESİ

1.1.TİCARET

1.1.1. Ticaretin Sözlük Anlamı Açısından İncelenmesi

1.1.1.1. Sözlüklerde Ticaret Kelimesinin Anlamı

Ticaret sözlükte, gelir amacıyla mal üzerinde yapılan tasarrufa denir.³ Bu ticaretin alım satım ve diğer birçok ekonomik faaliyeti içine alan üst çatı niteliğinde bir kavram olduğunu gösterir.

1.1.1.2. Kur’anda Ticaret Kelimesinin Sözlük Anlamı

Kur’an’da ticaret, bir takım ekonomik faaliyetler anlamında⁴ kullanıldığı gibi karşılığında mükâfat veya ceza verilen ameller için de kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de iman etmek, Kitabı okumak, namaz kılmak, infak etmek ticaret olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bunların karşılığında kişi ya azaptan kurtulur ya da mükâfat elde eder. Aynı şekilde karşılığı ceza olan hidayeti bırakıp sapıklığı tercih etme eylemi için de bu kelime kullanılmıştır.⁵

Bu kullanımlara bakıldığında Kur’an’da ticaret kelimesine yüklenen sözlük anlamının ‘maddi veya manevi bir karşılığı içeren değişim’ olduğu söylenebilir. Kur’an-ı Kerim’deki bu kullanımın sözlüklerde yer alan ‘gelir amacıyla malda yapılan tasarruf’ anlamı ile paralellik gösterdiği de söylenebilir. Ayrıca mükâfat veya

³ Halil b. Ahmed, el-Ferahidi, **Kitab’ul-Ayn**, tahk: Abdülhamid Hindeviyyü, Beyrut, t.y., ‘t-c-r’ md.; Zekeriyya Ebi’l-Huseyin Ahmed, İbn Faris, **Mu’cemu’l Makâyisi’l-Luğa**, tahk: Abdüsselam Muhammed Hârûn, 1. Baskı, Beyrut, 1991, ‘t-c-r’ md.; er-Râgıb el-Huseyin b. Muhammed el-İsfehâni, **el-Müfredât fi Garibü’l-Kur’ân**, tahk: Safvan Adnan Davudî, 3. Baskı, Beyrut, 2002, s, ‘t-c-r’ md.; Ebu’l-Fadıl Cemaleddin b. Mükrim İbn Manzur, **Lisânu’l-Arab**, 1.baskı, Beyrut, 1990, ‘t-c-r’ md.; Hey’et, **Mu’cem’ul-Vecîz**, Mısır 1980, ‘t-c-r’ md.; Heyet, **el-Mu’cemu’l-Vasıt**, 4.baskı, Mısır, 2004, ‘t-c-r’ md.;

⁴ Bakara: 2/282; Nisa: 4/29; Tevbe: 9/24; Nur: 24/37; Cuma: 62/11.

⁵ Fatır: 35/29; Saff: 61/10-11; Bakara: 2/16.

cezaya yol açan manevi değerlerin değişimini de içine alması yönüyle sözlüklere göre daha geniş bir anlam ifade ettiği görülür.

1.1.1.3. Sünnette Ticaret Kelimesinin Sözlük Anlam

Ebu Ümâme (r.a.)’dan rivayet edilen bir hadiste; Resûlullah ‘Şarkıcı cariyeleri satmayın, satın da almayın. Onlara (mûsikî) de öğretmeyin. Onları alıp satmak şartıyla yaptığınız ticarete hayır yoktur, onlar için ödenen para haramdır’ buyurmuştur.⁶ Bu hadise göre ticaret, bir alım satım işlemidir.

Hz. Aişe’den rivayet edilen bir hadiste de; Bakara suresinin sonundaki⁷ ayetler nazil olunca, Resulullah’ın mescide çıkıp bu ayetleri insanlara okuduğu sonra da içki ticaretini insanlara yasak ettiği bildirilmiştir.⁸ Burada yasaklanan ticaret, alım satım olarak düşünülebileceği gibi Hz. Enes’den rivayet edilen⁹ hadis de göz önünde bulundurularak üretim ve tüketim aşamalarındaki diğer süreçleri de kapsayacağı kabul edilebilir. Bu rivayetler göz önünde bulundurulduğunda hadislerde kullanılan ticaret kelimesini, hem alım satım hem de kazanç sağlamak amacıyla mal üzerinde yapılan diğer tasarruflar şeklinde anlamının mümkün olacağı görülür.

1.1.2. İlgili Diğer Kavramalar

Türkçe’de ticaret diye adlandırılan faaliyet karşılığında Arapça’da ticaret (تجارة), bey’ (بيع) ve şira (شري) lafızlarının kullanıldığı görülür. Bu bölümde bey’ ve şira kelimelerinin sözlükler, Kur’an ve Sünnet’teki karşılıkları verilecektir.

⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Et-Tirmizi; **Sünenü’t-Tirmizî**, tah: Ahmed Muhammed Sâkir. 5. cilt, tah: Kemal Yusuf Hût, Beyrut , Dâru’l Kütübü’l İlmiyye, I.baskı, 1987, Büyû: 51, (1282), Tefsîru’l-Kur’ân, Lokman: (3193); Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce **Sünen**, Kahire, 1952, Ticârât: 11, (2168).

⁷ Bakara: 2/275, 279.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire Buhârî; **el-Camiu’s-Sahih**, el-Mektebetu’l-İslamiyye, İstanbul, 1979, Salat: 73, Büyû: 24, 105, Tefsîru Sure-i Bakara: 2/49-50-51-52; Süleyman b. El-Eşhas el-Sicistanî, Ebu Dâvud; **Sünen-i Ebi Davud**, Daru Ihyai’s-Sünneti’n-Nebiyye, ty., İcare: 64, 3490, 3491; Ebu Abdurrahman b. Şuayb, en-Nesâî, **Süneni’n-Nesâî**, Mısır, 1964, Büyû: 90; İbn Mâce, Eşribe: 7, 3382.

⁹ ‘Resûlullah içki ile ilgili olarak on kişiye lanet etti: ‘Sıkana ve sıkırana, içene ve sâkilik yapana, taşıyana ve taşıtana, satana ve satın alana, bağışlayana, bunun parasını yiyene’ (Tirmizî, Büyû: 59, (1295); İbn Mâce, Eşribe: 6, (3381).

1.1.2.1.Bey'

1.1.2.1.1. Sözlüklerde Bey' Kelimesinin Anlamı

Sözlükte bey' malı verip ücreti almayı ifade eden 'satmak' anlamına gelir. Ancak satın almayı da içine alacak şekilde, 'alım-satım' anlamında bir kullanıma sahip olduğu da kabul edilir.¹⁰

1.1.2.1.2. Kur'anda Bey' Kelimesinin Sözlük Anlamı

Bey'; بيع kökünden gelir. Bu kökten gelen kelimelerin Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde terim anlamı¹¹ ile kullanıldığı gibi bazen sözlük anlamıyla da kullanıldığı görülür .

Tevbe Suresi 111. ayette Allah yolunda canları ve malları ile cihadda bulunan müminlerin bu davranışı bey olarak isimlendirilmiştir. Bu ayette müjdelenen bey' işlemi بَاعَ lafzı ile nitelenir. بَاعَ ise sözlükte 'biat etmek, sözleşme yapmak'¹² anlamlarına gelir. Dolayısıyla bu kökten gelen kelimenin Allah ile müminler arasında gerçekleşen anlaşmayı; biatı ifade ettiği de görülmektedir. Nitekim Hudeybiye antlaşması öncesinde Müslümanların Allah'a ve Rasûl'üne itaat edeceklerine dair Hz. Peygambere verdikleri sözü ifade etmek için de aynı kökten muzari kalıbında 'yubayîû' (يُبَايِعُ)¹³ lafzı kullanılmıştır. Ayrıca İslam'ı kabul ederek müslümanlara sığınan kadınların Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek ve hiçbir iyi işe karşı çıkmamak üzere Rasûlullah'a verdikleri söz de

¹⁰ El-Ferâhîdî, **Kitâb'ul-Ayn**, 'b-y-a' md.; İbn Faris, **Mu'cemu'l Makâyisi'l-Luga**, 'b-y-a' md.; Râgîb el-İsfehânî, **el-Müfredât** 'b-y-a' md.; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, 'b-y-a' md.; **Mu'cem'ul-Vecîz**, 'b-y-a' md.; Heyet, **Mu'cemu'l-Vasit**, 'b-y-a' md.

¹¹ Bakara: 2/254-275-282; Tevbe: 9/111; İbrahim: 14/131; Nur: 24/37; Cuma: 62/39.

¹² İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arap**, 'b-y-a' md.; **Mu'cemu'l-Vasit**, 'b-y-a' md.

¹³ Feth: 48/10-18.

Bu kullanımlardan yola çıkılarak Kur'an'da bey' kelimesinin sözlük anlamının siyasi ve ticari nitelikli 'anlaşma yapmak, biat etmek' gibi manalarda kullandığı söylenilebilir.

Yine بيع dan türemiş bir diğer kelime olan بَيْع Kur'an'da Hristiyanların ibadet mekanı anlamına gelen¹⁶ بَيْعَة kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır¹⁷.

1.1.2.1.3. Sünnette Bey' Kelimesinin Sözlük Anlamı

Hadis-i Şeriflerin bir kısmında bey' lafzı 'satmak' anlamında kullanılmıştır. Şu hadisler bunlardan bir kısmıdır: Hakîm İbnu Hizâm (r.a.) Rasulullah'a 'Ey Allah'ın Resûlü bana gelip, bir şeyler almak isteyenler oluyor. Hâlbuki istenen şey bende yoktur. Bu durumda bilâhare çarşıdan satın alarak teslim etmek üzere istenen şeyi satayım mı?' diye sorduğunda, Rasulullah 'Hayır, yanında mevcut olmayan şeyi satma' buyuruyor.¹⁸ 'Müslüman bir kimsenin, bir malda kusur olduğunu bildiği halde, müşteriye haber vermeden satması haramdır.'¹⁹ 'İçilmesi haram olanın satılması da haramdır'²⁰

'Alıp-satanlar' birbirlerinden ayrılmadıkça (vazgeçmekte) muhayyerdirler. Alıp-satanlar alışverişi sıdk ve doğruluk üzere yapar (kusuru) beyan ederlerse alış-verişleri her ikisi hakkında da mübarek kılınır. Yalan söylerler (kusurları) gizlerlerse, belli bir

¹⁴ Mümtehine: 60/12.

¹⁵ Buhari, Tefsiru'l-Kur'an, Sure: 60, bab: 2; Fahrudin Ebû Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyin el-Hasen b. Ali et-Teymî Râzi, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb** Tercümesi, İstanbul, Akçağ Yayınları, t.y., XII, s.188-189.

¹⁶ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arap**, 'b-y-a' md.; Heyet, **el-Mu'cemu'l-Vasit**, 'b-y-a' md.

¹⁷ Hac: 22/40.

¹⁸ Nesâî, Büyû: 60, (7, 289), Ebu Dâvud, Büyû: 70 (3503); Tirmizî, Büyû: 19, (1232); İbn Mâce, Ticarât: 20, (2187);

¹⁹ Buhari, Büyû:19.

²⁰ Ebû'l-Huseyn b. El-Haccac b. Müslim el-Kurayşi en-Nişabûri Müslim **Camu's-Sahih**, tah: Ahmet Inaye ve Ahmet Zuhut, Beyrut, 2004, Musâkat: 68, (1579); Nesâî, Büyû: 90, (7, 307-308);

kâr sağlasalar bile, alış-verişlerinin bereketini kaybederler²¹ hadisinde ise alım satım yahut anlaşma yapan her iki tarafı da ifade etmek için bey' lafzı kullanılmıştır.

İbnu Abbas (r.a.) anlatıyor: 'Hz. Peygamber'i Kâbe'nin yanında otururken gördüm. Bir ara başını semaya kaldırarak güldü ve şunu söyledi: 'Allah Yahudilere lânet etsin, Allah Yahudiler'e lânet etsin, Allah Yahudiler'e lânet etsin! Allah onlara (ölmüş hayvanların) iç yağını yasaklamıştı tutup bunu sattılar ve parasını yediler. Hâlbuki Allah bir millete bir şeyin yenmesini haram etti mi, onun parasını da haram etti demektir.'²² Ve 'Resûlullah hayvanın et mukabilinde satılmasını yasakladı'²³ hadislerinde ise bey kelimesini hem satmak hem de alım satım olarak anlamak mümkündür.

Diğer taraftan Rasulullah'ın yasakladığı işlemlerden olan 'muhabere' de hadis külliyatlarında alım satım başlığı altında bir alış veriş yöntemi olarak ele alınmıştır. Muhâbere boş araziyi, sahibinin bir başkasına vermesi ve alan adamın bütün masrafları karşılayarak tarlayı ektikten sonra tarla sahibine mahsûlden hisse vermesi olarak anlaşılmıştır²⁴. Bu durumda kira ve üretim safhalarını da içine alan bir yöntemin bey çeşitlerinden sayılması bey'in alım satım dışında başka ticari işlemleri kapsayacak şekilde de kullanıldığını gösterir.

1.1.2.2. Şira

1.1.2.2.1. Sözlüklerde Şira Kelimesinin Anlamı

Lügatte شري: şira ücreti verip malı almayı ifade eden 'satın almak' anlamına gelir. Bunun yanında bey' ile eş anlamlı olarak alım satımı ifade etmek için de kullanılır.²⁵

²¹ Buhârî, Büyû: 19, 22, 44, 46; Müslim, Büyû: 47, (532); Ebu Dâvud, Büyû: 53, (3459); Tirmizî, Büyû: 26, (1246); Nesâî, Büyû: 3, (7- 244-245)

²² Ebû Dâvud, Büyû: 66 (3488).

²³ Malik b. Enes Ebû Abdillâh el-Ashabî, **Muvattau Malik**, İstanbul, Altuğ Yayınları, 1982, Büyû: 64, 66.

²⁴ Buhârî, Şûrb: 17; Müslim, Büyû: 53, (1536); Tirmizî, Büyû: 55, (1290), 72, (1313); Ebû Dâvud, Büyû: 24, (3374-3375); Nesâî, Büyû: 39, (7, 270);

²⁵ El-Ferâhîdî, **Kitab'ul-Ayn**, 'ş-r-y' md.; İbn Faris, **Mu'cmu'l Makâyisi'l-Luga**, 'ş-r-y' md.; Râgîb el-İsfehânî, **el-Müfredât** 'ş-r-y' md.; İbni Manzur, **Lisânu'l-Arab**, 'ş-r-y' md.; **Mu'cem'ul-Vecîz**, 'ş-r-y' md.; Heyet, **Mu'cemu'l-vasıt**, 'ş-r-y' md.

1.1.2.2. Kur’anda Şira Kelimesinin Sözlük Anlamı

Kur’an’da ‘şira’ lafzı bazen ‘Allah’ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar...’²⁶ ayetinde olduğu gibi satışı bazen de ‘Allah mü’minlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına satın aldı...’²⁷ ayetin de olduğu gibi satın almayı ifade etmektedir. Bu da Kur’an’da Şira lafzının ‘iki farklı şeyi mübadele etmek’ anlamında kullanıldığını gösterir. Ancak, ilgili ayetlerden de anlaşıldığı üzere, normal alım satımın aksine, Kur’an da mübadele edilen değerler sadece ekonomik faaliyete konu olan şeylerden ibaret değildir.

1.1.2.3. Sünnette Şira Kelimesinin Sözlük Anlamı

Hz. Peygamber satın aldığımız şeyleri başka yere naklederek yerini değiştirmeden satmamızı yasakladı.²⁸ Bir yiyecek satın alan kimse, onu kabzetmeden önce satamaz.²⁹ Satışında, satın alışında, borcunu ödeyişinde cömert ve kolaylaştırıcı davranan kimseye Allah rahmetini bol kılsın.³⁰ Allah, sizden önce yaşamış olan bir kimseye rahmetiyle muamele etti. Çünkü bu adam satınca kolaylık gösterir, satın alınca kolaylık gösterir, alacağını isteyince kolaylık gösterirdi³¹ hadislerinde şira bey’ lafzı ile birlikte ve bey’in zıddı olarak ‘satın almak’ anlamında kullanılmıştır.

‘Resûlullah taksimden önce ganimetin satılmasını yasakladı’³² hadisinde ise şira satmak olarak anlaşılmıştır.³³ Buradan yola çıkılarak hadislerde şira; almak ve satmak anlamında kullanılmıştır denilebilir.

1.1.3. Ticaretin Terim Anlamı Açısından İncelenmesi

İstilahta ticaret, nikâh akdi hariç tutularak, ‘karşılıklı ivazlaşma ile yapılan her

²⁶ Tevbe: 9/9.

²⁷ Tevbe: 9/111.

²⁸ Müslim, (1527).

²⁹ Buhârî, Büyû: 49, 51, 54, 55, Hudud: 42; Müslim, Büyû: 29, 35, 40, 41, (1525-1526-1528-1529); Nesâî, Büyû: 55, (7, 286-287); Ebu Dâvud, Büyû: 67 (3492); Tirmizî, Büyû: 56 (1291); Muvatta, Büyû: 40, (2, 640-641); İbnu Mâce, Ticarât: 37, (2226).

³⁰ Buhârî, Büyû: 16; Tirmizî Büyû: 75, (1320);

³¹ Tirmizî, Büyû: 75. (1320).

³² Tirmizî, Siyer: 14, (1563).

³³ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Ankara, Akçağ Yay., III, 1992, s.49.

türlü akit³⁴ şeklinde tarif edilir. Bu tanıma göre ticaret; icare, hibe, alım-satım gibi akitleri içine alan kapsayıcı bir kavramdır.³⁵

Sözlükte ve Kur'an'da ticaret ile alakalı ticaret (تجارة), bey' (بيع) ve şira (شرا) lafızları kullanılsa da İslam Hukuku'nda 'kitabu'l- buyu' başlığı altında ticari işlemler incelenirken 'bey'' kelimesinin esas alındığı 'şira' ve 'ticaret' lafızları üzerinde fazlaca durulmadığı görülür.

Klasik fıkıh kaynaklarında bey' kelimesi ile akit teorisinin kendisi üzerine bina edildiği satım akdi kastedilir. Fakihler bey'in tanımında "malı mal ile değiştirme" konusunda ittifak ederken, akde konu malların nitelikleri, tarafların sözleşmeden güttükleri gaye ve irade beyanının niteliği gibi hususların tanıma dahil edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Tanıma Şâfiîler "temlik kastı", Hanefîler "malda mütekavvimlik" ve "irade beyanında karşılıklı rıza", Hanbelîler ise "ebedîlik ve temlik kastı" ilavesini yapmışlardır. Dolayısıyla Şâfiî Hukukçular bey'i "malın temlik kastıyla malla değişimi", Hanefî Hukukçular "karşılıklı rıza ile yapılan mal mübadelesi" veya "mütekavvim bir malı, mütekavvim bir mal ile mülkiyeti naklederek değiştirmek", Hanbelî Hukukçular ise "malî bir aynı ya da mubah bir menfaati malî bir bedel karşılığında sürekli olmak üzere mülk olarak vermek" şeklinde tanımlamışlardır.³⁶

Bu tanımlarda 'malı mal ile değiştirme' dışında üzerinde mutabık olunan bir diğer husus da satım akdinin hukukî sonucu (hükmü) dur. Buna göre akid yapıldıktan sonra, kabzın gerçekleşmesi şart olmaksızın, satılan malın mülkiyeti alıcıya, bedelin mülkiyeti de satıcıya geçer.³⁷

Satış çeşitlerinden caiz olanlara satış akdinin veya satılan şeyin taşıdığı nitelik

³⁴ Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi Cessas, (370/981), **Ahkamu'l-Kur'an**, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Arabi Yay., 1986, II, s. 172-173; Ebi Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Arabi, **Ahkamu'l-Kur'an**, tah: Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, t.y., I, s.408; Kurtubi, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî: **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an** Tercümesi, çev; Mehmet Beşir Eryarsoy, İstanbul, Buruç Yayınları, 2003, V, s.146.

³⁵ Cessas, **Ahkamu'l-Kur'an**, II, s. 172-173.

³⁶ Servet Bayındır, "Faize Kur'an ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış", 8. Hukukçular Koordinasyon Toplantısı, Kocaeli/Kartepe, 2-3 Haziran 2010, s.8

³⁷ Mecelle, md. 262.

yönünden farklı isimler verilmiştir. Satış akdi, aynı bir malın aynı bir mal ile değiştirilmesi şeklinde yapılıyorsa, değiştirilen şeylerin niteliğine göre ‘sarf’ veya ‘mutlak satış’ adı verilir. Bu iki şeyden ikisi de para olduğu zaman ‘sarf’ yani para bozdurmak, biri mal biri para veya ikisi de mal olduğu zaman ‘mutlak satış’ gerçekleştirilmiş olur. Satış akdi, aynı bir şeyin zimmetteki bir şeyle değiştirilmesi, yani peşin para ile veresiye mal satılması şeklinde yapılmış ise ‘selem’; yüzde on gibi belli bir oranla kar yapılmışsa ‘murabaha satışı’ ve miktarı belli bir karla satış yapılmışsa ‘müzayede satışı’ olarak isimlendirilmiştir.³⁸

Yine bu tanımlamalarda, değiştirilen mallar ister farklı cins ister aynı cins mallar olsun yapılan işlem satım akdi olarak kabul edilmiştir. Ancak insanlar aynı özelliğe sahip malları tabiatı gereği, bir menfaat olmaksızın değiştirme ihtiyacı duymazlar. Aynı özellikte iki malın birbiri ile değiştirilmesi alım satım görüntüsü altında kredi işleminde olduğu gibi başka amaçlarla yapılır. Bu ise, mahiyeti itibarı ile borç olan bir işlemi hile-i şer’iyye ile alım satım olarak isimlendirmektir. Dolayısıyla alım satımın tanımında ‘değiştirilen malların farklı cinsten olması’ kaydı önem arz etmektedir.³⁹

1.2. FAİZ (RİBA)

Kur’an-ı Kerim, Sünnet ve kaynaklarda faiz ve faizli işlemi ifade etmek için kullanılan kavram ‘riba’dır.⁴⁰

1.2.1. Riba’nın Sözlük Anlamı Açısından İncelenmesi

1.2.1.1. Sözlüklerde Riba Kelimesinin Anlamı

Riba ‘artmak, çoğalmak, nemalanmak, yükselmek, şişmek’ anlamlarında ‘r-b-v’ kökünden türemiş bir kelimedir.⁴¹

³⁸ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, Beyan Yayınları, III, 1991, s.149.

³⁹ Servet Bayındır, Faize Farklı Bir Bakış, s.8.

⁴⁰ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul, Nesil Yayınları, 1991, s.201.

⁴¹ El-Ferâhîdî, **Kitab’ul-Ayn**, ‘r-b-v’ md.; Cessas, **Ahkamu’l-Kur’an**, I, 464; İbn Faris, **Mu’cemu Makâyisi’l-Luga**, ‘r-b-v’ md.; Şemsu’l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, Serahsi, **Kitab el-Mebcut**, İstanbul, 1983, XI, s.109; Râgıb el-İsfehâni, **el-Müfredât** ‘r-b-v’ md; İbni Manzur,

1.2.1.2. Kur’anda Riba Kelimesinin Sözlük Anlamı

Kur’an’ı Kerim’de, on bir farklı surede⁴², ‘r-b-v’ kökünden türemiş on dokuz lafzın bulunduğu, bunlardan on bir tanesinin sözlük anlamı, sekizinin de terim anlamı ile kullanıldığı söylenebilir. Sözlük anlamı ile kullanılanlar aşağıdaki başlıklar altında gruplandırılabilir.

1.2.1.1.1. Toprağın Kabarması

Kurumuş toprağın üzerine su indiği zaman toprak, suyu içer, sarsılarak harekete geçer ve kabarır. Böylece bitkilerin yetişmesi için uygun ortamı hazırlayacak şekilde bir bitirme gücüne kavuşmuş olur.⁴³ Hacc suresi ve Fussilet suresinde kuru toprağa su inmesinin ardından toprakta meydana gelen kabarmayı tasvir etmek için ‘r-b-v’ kökünden türemiş olan ‘رَبَّتْ’ kelimesinin kullanıldığı görülür.⁴⁴

1.2.1.1.2. Artmak, Artırmak

‘رَبُّوا / يُرْبُوا’ kökünden türemiş olup lügatte ‘artırmak, çoğaltmak’ anlamlarına gelir.⁴⁵ Rum 39. ve Bakara 176. ayetlerde aynı kökten türemiş ‘رَبَّا’ ‘رَبُّوا / يُرْبُوا’ lafızları birlikte kullanılarak, faiz uygulamasında amacın, artış sağlamak, fazlalık oluşturmak olduğuna vurgu yapılmıştır.

Ancak müfessirlerin Rum 39 da ‘رَبُّوا’ lafzı için ‘çoğalma, artma, nemalandırarak fazlasıyla karşılık alma’⁴⁶ gibi kelimenin sözlük anlamlarını tercih ettikleri, Bakara 276 da ‘رَبُّوا’ için ağırlıklı olarak ‘bereket, sevap’ anlamı verdikleri görülür. Bakara Suresi’nin 276. Ayetinin meali ‘Allah faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir’ şeklinde verilerek sadakanın artırılmasından maksadın, sadaka verenin servetinin bereketlenmesi ve artması, servetinden hayır görmesi, sadaka

Lisânu’l-Arab, ‘r-b-v’ md.; **Mu’cem’ul-Vecîz**, ‘r-b-v’ md; Heyet, **el-Mu’cemu’l-Vasıt**, ‘r-b-v’ md; Servet Bayındır, Faize Farklı Bir Bakış, s.2.

⁴²Hac: 22/5; Fussilet: 41/39; Rum: 30/39; Şuara: 26/18; Rad: 13/17; Hakka: 69/10; Nahl: 16/92; Ali İmran: 3/130; Nisa: 4/161; Müminün; 23/50; Bakara: 2/265-275-276-278.

⁴³Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2007, VI, s.11-12.

⁴⁴Hacc: 22/5; Fussilet: 41/ 39.

⁴⁵İbni Manzur, **Lisânu’l-Arab**, ‘r-b-v’ md.

⁴⁶Muhammed Ali Es-Sabuni, **Safvetü’t-Tefasir**, çev: Sadrettin Güneş ve Nedim Yılmaz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, IV, s.519-520; Taberi, **Taberi Tefsiri**, VI, s.415-416.

Tefsirlerde ‘sadakaların artması’ yukarıda bahsettiğimiz gibi ‘sadakının bereketlenmesi’ şeklinde anlaşılırken burada bahsedilen artış ekonomik manada bir artış olarak da yorumlanmıştır. Buna göre ekonomik hayatta faiz, kaynakların tam kapasite ile kullanılarak sermaye sahiplerinin yatırıma yönelmesini önlemekte ve halkın gelir seviyesini düşürmektedir. Bunun sonucu olarak da toplumda işsizlik artmakta, yatırımlarda faizli kredilerin kullanımı üretimde maliyetlerin yükselmesine ve sunî fiyat artışına yol açmaktadır. Suni fiyat artışları alım gücünü düşüreceği için faiz görünürde bir artış sağlasa da gerçekte azalmaya sebep olacaktır. Sadakanın etkisi ise faizin tam tersidir. Allah yolunda infak edilen mal ihtiyaç sahiplerine verileceği için onlar tarafından harcanarak tekrar ekonomideki dolaşıma dâhil edilmiş olur. Böylece verilen bir liralık sadaka, iktisattaki paranın çarpan etkisiyle bir süre sonra kat kat fazla değerde iş görmüş olur. Sadakayı verenler de hem sevap kazanır, hem de ekonomideki canlanmadan dolayı da olsa kazanç sağlamış olurlar. Özetle faiz ekonomide darlığa yol açarak paranın alım gücünü azaltırken infak edilen mal ekonomiyi genişleterek halkın alım gücünün artmasını sağlar.⁴⁸

1.2.1.1.3. Yetiştirmek, Büyütmek

Lügatte ‘yetiştirmek, büyütmek, geliştirmek, eğitmek, terbiye etmek, hayvan beslemek anlamlarına gelen⁴⁹ رَبِّي (rabba) dan türemiş bir kelimedir. Kur’an’da ki kullanımında⁵⁰ Firavun’un Hz. Musa’ya yaptığı iyilikler bu kelime ile ifade edilmiş, müfessirlerce de ilgili ayetteki kullanıma ‘büyütmek beslemek, terbiye etmek, himayeye almak, yetiştirmek’ anlamları verilmiştir.⁵¹

⁴⁷ İmam Nesefi, **Nesefi Tefsiri**, çev: Harun Ünal, İstanbul, Ravza Yayınları, 2007, II, s.174; Sabuni, **Safvetü’t-Tefasir**, I, s.325; Taberi, **Taberi Tefsiri**, II, s.159-161.

⁴⁸ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye vakfı Yayınları, 2007, s.45.

⁴⁹ İbni Manzur, **Lisânu’l-Arab**, ‘r-b-v’ md.

⁵⁰ Şuara: 26/18.

⁵¹ Kurtubi, **Ahkami’l-Kur’an**, XII, s.16-22; Sabuni, **Safvetu’t-Tefasir**, IV, s.310.

1.2.1.1.4. Sıvılar Üzerine Birikmiş Fazlalık

رَائِيًّا sel suyunun veya eritilen madenlerin üzerine çıkan yükseklik, kabarıklık, köpük anlamlarına gelir. رَائِيًّا kelimesi Rad 17. ayette köpüğün selin ve erimiş maden üzerinde birikmiş halini ifade etmek için kullanılmıştır. Yağmurlardan meydana gelen sel, üzerinde kir tabakasından oluşmuş bir yükseklik taşır. Yağmur ile inen su, yolunda birikmiş çerçöpleri önüne katıp götürür. Böylece suyun üzerinde çerçöpten bir köpük tabakası oluşur. Bu tabaka zaman zaman suyun üzerini tamamen kapatan yumuşak, beyaz ve kabarık bir köpüktür. Süs eşyası ya da araç gereç yapmak için eritilen altın, gümüş, demir, kurşun vb. madenler üzerinde de asıl maddenin üzerini örten bir cüruf(köpük) tabakası birikir. Ama bu tortu, madenin aslından olmadığı için atılır geride saf maden kalır.⁵²

Bu kullanımlardan yola çıkarak رَائِيًّا' lafzının 'suyun veya eriyiklerin üzerindeki köpüğün ve tortunun durumunu ve asıl üzerinde meydana gelen geçici artışı, yükselişi ' ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

1.2.1.1.5. Gittikçe Artan Şey

رَائِيَّة Fazla, şiddetli, gittikçe şiddetlenen, her şeyi örtüp saran demektir. Bu kelimenin Hakka Suresi 10. ayette kâfirlere gönderilen azabın niteliğini belirtmek için, sıkıntısı ve azabı fazla, gittikçe artan, çoğalan, onların isyanlarının artması oranında şiddeti artan ezici bir yakalayışı ifade etmek için kullanıldığı görülür.⁵³

1.2.1.1.6. Bir Şeyin Diğerinden Üstün Olması

Sözlükte artırmak, çoğaltmak⁵⁴ anlamı verilen 'أَرْبَى' lafzı Kur'an'da,⁵⁵ bir şeyin artıp çoğalması, eskisinden daha fazla olması, bir kesimin diğer bir kesimden daha çok olması anlamlarında kullanılmıştır. Arapçada bir kelime ismi tafdil kalıbında kullanıldığında bir şeyin öncesinde ve sonrasında veya iki farklı şey arasında kıyaslama yapılmış olur. Buna göre 'أَرْبَى' kelimesine bir nesnenin ya da durumun

⁵² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'ân Dili**, Ankara, Akçağ Yayınları, XIII, s.76; Sabuni, **Safvetü't-Tefasir**, III, s.220-221.

⁵³ Sabuni, **Safvetü't-Tefasir**, VII, 36.

⁵⁴ İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, 'r-b-v' md.

⁵⁵ Nahl: 16/92.

1.2.1.1.7. Tepe

Kur'an-ı Kerim'de iki farklı yerde⁵⁷ kullanılan 'رَبْوَةٌ' lafzı, râ'nın üç türlü harekesi ile, rabve, ribve, rubve ve rubâve, ribâve, rebâve şeklinde okunur. Hepsi de, "yüksek yer, tepe" manasında kabul edilir.⁵⁸ Tefsirlerde 'rabve'ye, artıp yükselmiş şey, tatlı bir yamaç, verimli toprak, manaları verilse de müfessirlerin çoğunluğuna göre, yüksek yer, yüksek tepe anlamındadır.⁵⁹

Bakara 265. ayet tefsir edilirken, ayette 'rabve' üzerinde bulunan verimli bir bahçeden söz edilmesinden yola çıkılarak 'rabve' ye 'yüksek yer, tepe' anlamı vermenin isabetli olmadığı da ileri sürülmüştür. Çünkü bahçe yüksek bir yerde olduğu zaman sulama imkânlarının yetersizliği ve fazla rüzgar alması gibi nedenlerle verimli olmayabilir. Bunun için âyette bahsedilen "rabve"nin 'yağmur aldığı kabaran ve yükselen sıcak ve nemli bir arazi' olarak anlaşılması mümkündür.⁶⁰ Rabve'ye bu şekilde bir anlam verildiğinde rabve'nin birinci maddede açıklanan, üzerine su indiğinde toprağın kabarmasını ifade eden rabet ile paralellik gösterdiği ve kabarmış toprağın ismini ifade ettiği görülür.

1.2.1.3. Sünnette Riba'nın Sözlük Anlamıyla Kullanımı

Riba kelimesi hadislerde, dinde yasaklanan bir kısım ekonomik faaliyeti ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁶¹ Bunlardan bir kısmı şu şekildedir:

'Haberiniz olsun, câhiliye devrindeki bütün ribâlar kaldırılmıştır, ödenmeyecektir. Sadece verdiğiniz anaparayı alacaksınız. Böylece ne zulmetmiş olacaksınız ne de zulme uğramış olacaksınız.'⁶²

⁵⁶ Taberi, **Taberi Tefsiri**, V, s.231; Kurtubi, **Ahkami'l-Kur'an**, X, s.263-264.

⁵⁷ Bakara: 2/265; Müminun: 23/50.

⁵⁸ Fahrüddin Ebû Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyin el-Hasen b. Ali et-Teymî Er-Râzi, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb** Tercümesi, İstanbul, Akçağ Yayınları, t.y., XVI, s.431

⁵⁹ Taberi, **Taberi Tefsiri**, II, s.142-143; VI, s.76; Kurtubi, **Ahkami'l-Kur'an**, XII, s.201-202; Nesefi, **Nesefi Tefsiri**, II, s.151-153; Sabuni, **Safvetü't-Tefasir**, I, s.314-315.

⁶⁰ Râzi, **Mefâtihu'l-Gayb**, V, s.497-498.

⁶¹ Ebu Dâvud, Büyû: 5, (3334);

‘Altın altınla peşin olmazsa ribâdır. Buğday buğdayla peşin satılmazsa ribâdır. Arpa arpayla peşin satılmazsa ribâdır. Kuru hurma kuru hurmayla peşin satılmazsa ribâdır.’⁶³

‘İki ölçek hurmaya bir ölçek hurma, iki ölçek buğdaya bir ölçek buğday iki dirheme bir dirhem olmaz.’⁶⁴

‘Altın, altına mukabil, tartısı tartısına satılsın.’⁶⁵

‘Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurma ile, tuz tuzla başbaşa misliyle, peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını talep ederse ribâya girmiştir. Bu işte alan da veren de birdir.’⁶⁶

Görüldüğü gibi bu hadislerde zaman veya bedelde oluşan fazlalıklar riba olarak adlandırılmıştır.

1.2.2. Riba'nın Terim Anlamı Açısından İncelenmesi

Fıkıh kaynaklarında yapılan faiz tanımlarından bazıları şöyledir: Faiz bir mali mübadelede taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalık ile insanların malının bir bedele mukabil olmaksızın alınmasıdır.⁶⁷ İki malın birbiri ile mübadelesinde bir tarafın karşılığa mukabil olmaksızın verdiği fazla miktardır.⁶⁸ Alım-satım akdine ek olarak ana mala ilave edilen fazlalıktır.⁶⁹ Faiz, mübâdeleli akitlerde şart koşulan ve taraflardan birinin hakkı kabul edilen karşılıksız fazlalıktır.

⁶² Ebu Dâvud, Büyû: 5, (3334);

⁶³ Buhârî, Büyû: 54, 74, 76; Müslim, Musâkât: 79, (1586); Ebu Dâvud, Büyû: 12, (3348); İbn Mâce, Ticârât: 50, (2160), (2259); Muvatta, Büyû: 38, (2, 636-637); Tirmizî, Büyû: 24 (1243); Nesâî, Büyû: 41, (7, 273).

⁶⁴ Buhârî, Büyû: 21; Müslim, Musâkât: 98, (1594, 1595, 1596); Tirmizî, Büyû: 23, (1241); Nesâî, Büyû: 41, 50, (17, 271-272-273); Muvatta, 32, (2, 632).

⁶⁵ Buhârî hâriç Beş Kitap tahrir etti. Müslim, Musâkât: 89, (1591); Tirmizî, Büyû: 32, (1255); Ebu Dâvud, Büyû: 13, (3351-3353); Nesâî, Büyû: 48, (7-279).

⁶⁶ Müslim, Musâkât: 82, (1584).

⁶⁷ Serahsi, **Kitab'ul Mebsut**, XII, s.109.

⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, t.y., VI, s.104.

⁶⁹ İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, ‘r-b-v’ md.

Bir alım-satım akdinde aynı cins malda şer'î ölçüler üzerinden şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.⁷⁰

Bu tanımlara göre, bir kişi yüz gram gümüşü yüz bir gram gümüş ile değiştirirse veya bir malı diğer bir mala ya da bir parayı diğer bir paraya karşı değiş tokuş yapar fakat birisini daha sonra teslim edeceğini şart koşarsa caiz olmayan bir fazlalık oluşturmuş olur. Dolayısıyla da yapılan işlem faiz kapsamına girer.

1.2.3. Fıkıh Kaynaklarında Riba'nın Ele Alınışı

Fıkıh kitaplarında faizle ilgili değerlendirmelerde hareket noktası olarak, Ubâde b. Sâbit (ö. 34/654) ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 64/683) rivayet ettikleri “altı eşya hadisi” diye meşhur olan hadis kabul edilir⁷¹. Çoğunlukla da konu ‘kitab’ul-büyu’ başlığı altında incelenir.⁷²

1.2.3.1. Riba'nın Mücmel Olduğu Görüşü

Yukarıda verdiğimiz tanımlardan da anlaşılabilceği gibi faiz tanımlanmaya çalışılırken üzerinde mutabık olunan nokta karşılıksız bir fazlalığın söz konusu olmasıdır. Fazlalığın, varlığında görüş birliği olmakla beraber mahiyeti konusunda ayrılıklar vardır. Bundan dolayı da haram olan ‘fazlalık’ açıklanmaya ihtiyacı olan mücmel bir ifade olarak kabul edilir ve riba ‘dinde açıklanan artışlardan kaynaklanan her türlü fazlalık’ olarak tanımlanır. Allahu Teâlâ'nın fazlalık olan ribayı haram kıldığı fakat bu fazlalığı açıklamadığı ileri sürülür. Buna göre dinde açıklanan fazlalıktan farklı cinsten bir fazlalıkla karşılaşıldığında bu dinin kastettiği faiz olmaz ancak görünürde fazlalık olmasa da dine göre fazlalıksa bu ribadır.⁷³

Hiz. Ömer'in ‘riba ayeti en son inen ayetlerdendir. Hiz. Peygamber onu bize açıklamadan vefat etti’ sözü ribanın şer'î bir isim olduğuna delil gösterilerek şu açıklamalar yapılır:

⁷⁰ Servet Bayındır, “Faize Farklı Bir Bakış”, s.7.

⁷¹ İsmail Özsoy, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi “Faiz” maddesi**, İstanbul, 1995, XII, s.114.

⁷² Servet Bayındır, a.y.

⁷³ İbn Arabî, **Ahkamu'l-Kur'an**, I, s. 243-244.

Riba diye vasıflandırılan işlemler beyana ihtiyacı olan mücmel bir isim olmayıp lügat anlamı üzerine hüküm bina edilmiş olsa Hz. Ömer bunu bilirdi. Oysa Riba lügatte bir konunun ismi olarak kalmamış, lügatten şeraite nakledilmiş bir isimdir. Tıpkı namaz, oruç, zekât gibi ki açıklanmaya ihtiyaç duyar. Ribanın haram olması bütün fazlalıkların haramlığına genel bir delil olmaz. Ancak şeriatte riba diye isimlendirilen şeylerin haramlığına delalet eder. Araplar ribayı dirhem ve dinardan verilen borcun ertelenmesi ile alınan fazlalık olarak biliyorlardı ve uyguluyorlardı. Fakat nakit satışlarda aynı cins şeylerde olan fazlalığın riba olduğunu bilmiyorlardı. Allah’u Teâlâ ‘alış veriş helal riba ise haramdır’ ayeti ile de şeriatte riba diye isimlendirilen her şeyin haram olduğunu bildirdi. Buna göre şer’i bir isim olan riba sadece dirhem ve dinarın belirli bir vakte kadar şart koşulan fazlalıkla beraber borç verilmesi değil Usame bin Zeyd tarafından nakledilen hadiste riba diye adlandırılan fazlalığa da delalet eden bir isimdir.⁷⁴

Ayrıca birde ‘hüsni kaza’ diye isimlendirilen ve hadislerde teşvik edilen bir fazlalık vardır. Bu fazlalıkta borç veren şart koşmamasına rağmen borçlu kendi rızası ile fazladan ödeme yapar. Örneğin Abdullah b. Ömer bir kişiden ödünç dirhem almış, daha sonra fazlasıyla ödemişti. Borç veren kişi, "Bu benim sana verdiğimden fazladır" deyince de, "biliyorum, fakat gönlüm böyle istedi" cevabını vermişti.⁷⁵ Burada da görünürde bir fazlalık olsa da faiz kapsamında değildir.

1.2.3.2. Riba’nın Tasnifi

1.2.3.2.1. Riba’n-Nesie ve Riba’l-Fadl Şeklindeki Tasnif:

1.2.3.2.1.1. Riba’n-Nesie

Nesî’e, bir şeyi bir süreye kadar ertelemek demektir. ‘Riba’n-nesie’ ise bir malı, kendi cinsinden başka bir mal ile bedelini daha sonra almak üzere değiştirmektir.⁷⁶ Cahiliye Arapları belli bir süre ile birine borç verir, sürenin sonunda borçludan alacağını isterken de "Ya borcunu ödersin, ya da artırırsın!" derdi. Borçlu, ödeyemeyecek durumda ise süre ister, buna karşılık da ödeyeceği miktarı artırır. Verilen

⁷⁴ Cassas, **Ahkamu’l-Kur’an**, I, s. 464.

⁷⁵ Muvatta: Büyü, 90.

⁷⁶ Süleyman Ateş, **Kur’an Ansiklopedisi**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y., “Riba” md.

borç süresinde ödenmediği takdirde bir yıl sonrası için bir kat artırılır; yine ödenmezse bir kat daha artırılırdı.⁷⁷

Karşılıklı olarak bedeller eşit olsa bile vade halinde veresiye faizi meydana gelir. Vadeli olarak, 100 gr altını 100 gr altın ile 100 gr altını 200 gr gümüş ile değiştirmek bu çeşit faiz kapsamına girer.⁷⁸

Faizin bu çeşidine Kur'an'da yasaklanan faiz olması sebebi ile 'Kur'an faizi'⁷⁹ cahiliye döneminde yaygın olan faiz türü olduğu için 'cahiliye faizi' borçtan elde edildiği için 'borç faizi'⁸⁰ adı da verilmiştir.

Bu faiz çeşidinin Kur'an'da⁸¹ yasaklanan faiz olup⁸² muhataplar tarafından iyi bilinmesi sebebi ile hadislerde ve fıkhıta fazlaca üzerinde durulmadığı belirtilir.⁸³

1.2.3.2.1.2.Ribe'l-Fadl

'Ribe'l-bey' diye de isimlendirilen 'ribe'l-fadl' riba illeti bulunan mallardan, aynı cins veya farklı cins malların mübadelesinde bedellerin birindeki geciktirme veya aynı cins malların mübadelesinde bedellerden birindeki fazlalıktır.⁸⁴ Bu fazlalık hakiki veya hükmi olabilir. Malın miktarındaki fazlalık hakiki fazlalık, zamandaki fazlalık, yani vade hükmi fazlalıktır.⁸⁵

Ribe'l bey'in Araplar tarafından daha önce bilinmediği ve ilk olarak Hz peygamber tarafından açıklandığı bildirilir.⁸⁶ 'Allah alış-verişi helâl, ribayı haram kılmıştır' ayetinin bütün alışverişleri helal bütün riba çeşitlerini de haram kılması

⁷⁷ Cessas, **Ahkamu'l-Kur'an**, I, s.465; Ateş, a.y.

⁷⁸ Bilmen, **Istılahatı Fıkhıyye**, VI, s.105.

⁷⁹ Sami Hasan Ahmed Hamud, "The İslamic Banking in Theory and Practic", İslamic Banking, İstanbul Bankası Spring Conferances-II, Büyük Tarabya Hotel, May 20 1982, İstanbul, s.113-114.

⁸⁰ İsmail Özsoy, "İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler", Doktora Tezi, İstanbul Ün.v., İstanbul, 1991, s.79.

⁸¹ Ali İmran: 3/130. Bakara: 2/275.

⁸² Özsoy, "İslam İktisadında Faiz", s.82.

⁸³ Hamud, "The İslamic Banking", s.154, Süleyman, Uludağ, **İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, İstanbul, 1988, s.39; Özsoy, "İslam İktisadında Faiz", s.11.

⁸⁴ Abdullah Özcan,"el-Ecel fi'l-Akdi'l-Bey", Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Ün.v., Mekke, 1989, s.242-243-251.

⁸⁵ Abdülaziz Bayındır, "Özel Finans Kurumları ve Bankacılık Hizmetleri", Basılmamış, T.y., s.81.

⁸⁶ Cessas, **Ahkamu'l-Kur'an**, I, s.465; İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, II, s.106.

sebebi ile alış-veriş ribasının haramlığının bu ayet ile anlaşılacağı dolayısıyla helal ve haramı ayırt etmek için sünnete başvurulması gerektiği düşünülür. Delil olarak Hz. Peygamberin ‘Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma ve tuz ile tuz misli misline ve peşin olarak satılır. Bu sınıflar değişti mi peşin olmak şartı ile nasıl isterseniz satınız’ hadisi gösterilerek ribe’l-fadl’ın haramlığının sünnetle sabit olduğu kabul edilir.⁸⁷

1.2.3.2.2. Ribe’l-Celi ve Ribe’l-Hafi Şeklindeki Tasnif:

1.2.3.2.2.1. Ribe’l-Celi

İbnü’l-Kayyim(ö. 751/1350) haram kılınan ribanın cahiliye Arapları tarafından bilinen ve uygulanan ribe’l-celî (açık riba) olduğunu söyler. Cahiliye Arapları faizi vadeli borçlanmalarda veya borçların ödenmemesi durumunda vade uzatımı söz konusu olduğunda uyguluyorlardı.⁸⁸ Belli bir süre ile birine borç veren kimse, sürenin sonunda borçluya ‘Ya borcunu öde, ya da artır’ derdi. Borçlu, ödeyemeyecek durumda ise süre ister, buna karşılık da borcunu fazlası ile ödemeyi kabul ederdi.

‘Faiz yalnızca botça olur.’⁸⁹ ‘Elden ele (peşin) olanda faiz olmaz’⁹⁰ ‘Faiz (borcu) vadelandirmede olur.’⁹¹ ‘(Borcu) vadelandirmeden başkasında faiz yoktur.’⁹² Hadislerde yasaklanan faizin borçtan gelir elde etme yöntemi olan ‘cahiliye faizi’ olduğunun göstergesi kabul edilebilir.⁹³

1.2.3.2.2.2. Ribe’l-Hafi

Yine İbnü’l-Kayyim(ö. 751/1350)’a göre hadislerde yasaklanan riba ise, ‘ribe’l-celi’ye götürecek yolların kapatılması (sedd-i zerâyi) için yasaklanan ribe’l-hafi

⁸⁷ Serahsi, **Kitabu’l-Mebcut**, XII, s.111; Razi, **Mefâtihu’l-Gayb**, VI, s.8.

⁸⁸ Cessas, **Ahkamu’l-Kur’an**, I, s.465.

⁸⁹ Ebu Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman et-Temimi es-Semerkindi Darimi, **Sünenü’d-Darimi**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, Buyu,42.

⁹⁰ Müslim: Musakat, 103(596).

⁹¹ Müslim: Musakat,105(1596); Nesai: Buyu’,50.

⁹² Buhari: Büyû, 79; Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.41.

⁹³ Abdülaziz, Bayındır, a.y.

(kapalı riba)dır⁹⁴. ‘Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa’ı iki sa’a satmayınız; faize girmenizden korkuyorum’⁹⁵ hadisinde ‘faize girmenizden korkuyorum’ ifadesinin kullanılması ve faiz korkusu kalmadığı zaman ariyye satışına izin verilmesi de ilgili hadislerde ifade edilen işlemlerin faize alet edilmesinden korkulduğu için yasaklandığını gösterir.⁹⁶

1.2.3.3.Riba’nın İlleti

İllet sözlükte, sebep, hastalık ve değişikliğe yol açan durum demektir.⁹⁷ İstilahta ise insanlar için bir maslahatı gerçekleştirmek veya onlardan bir mafsedeti savmak üzere hükmün konmasına sebep olan vasıftır, şeklinde de bir tarif yapılabilir. Bu vasıf açık ve munzabıt (istikrarlı ve objektif) bir halde bulunduğunda hükmün varlığı ve yokluğu doğrudan bu vasfa göre belirlenir.⁹⁸ Mesela ‘sarhoş etme’ şarabın haram kılınmasının kendisine dayandırıldığı bir vasıftır.⁹⁹

Faizin illetini belirleme çalışmaları da fıkıh kaynaklarında önemli bir yer tutar. Faizin haramlığı konusunda mezhepler arasında ittifak olmasına rağmen mahiyetinde ihtilaf çıkmıştır. Bunun sebebi de faizle ilgili hadislerin farklı yorumlanarak farklı illetlerin belirlenmesidir. Faizin illetini belirleme çalışmalarına kaynaklık eden hadis ‘altı eşya hadisi’ diye meşhur olan hadistir. Hz. Peygamber bu hadiste altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmanın hangi şartlarda birbiri ile değiştirilemeyeceğini açıklamıştır. İlk tartışmalar faizin bu altı eşya ile sınırlı olup olmadığı konusundadır. Ardından da eğer faiz bunlarla sınırlı değilse ve bu eşyalar sadece örnek olarak verilmişse örneklik teşkil eden özellikleri nedir sorusu gelir.

⁹⁴ Servet Bayındır, “Faize Farklı Bir Bakış”, s. 11. naklen: İbn Kayyımî’l-Cezviyye Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi bekr, **İ’lâmu’l-muvakkûn an Rabbi’l-Alemin**, tah: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1977, II, s.135; Bayındır, “Faize Farklı Bir Bakış”, s. 11.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, İstanbul, 1982, II, s.109.

⁹⁶ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.64.

⁹⁷ İbn Manzur, **Lisanü’l Arap**, “r-b-v” md.

⁹⁸ Zekiyüddin Şaban, **İslam Fıkıh İlminin Esasları**, trc: İbrahim Kafi Dönmez, II. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s.156

⁹⁹ Abdülvehhap Hallaf, **İslam Hukuk Felsefesi**, trc. Hüsetin Atay, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay.,Ankara,1973, s.210.

Dört mezhebinde içinde bulunduğu çoğunluğa göre faiz, sayılan bu altı eşya ile sınırlı değildir. Mezhepler burada büyük oranda ittifak etmişlerdir ancak faize konu olacak malların belirlenmesi konusunda aynı durum söz konusu olmamıştır.

1.2.3.3.1. Hanefiler

Hanefi mezhebinin faiz illeti ‘cins ve kadr’ yani ‘cinsle beraber tartı ve ölçek’tir. Kadr’ın illet olarak belirlenmesinin sebebi hadislerde geçen ‘misli misline’ sözüdür. Kadr sözü ile ölçülebilen mallarda ölçek tartılabilen mallarda tartı kastedilir.¹⁰⁰ Nitekim Üsame es-Samit’in rivayetinde Rasulullah’ın ‘...külçe halinde olanla işlenmiş eşittir’ buyurmasının külçe halindeki altınla işlenmiş altın vasıfta birbirine eşit olamayacağı için tartıda eşitliği işaret ettiği kabul edilir.¹⁰¹ Altı madde hadisinde geçen altın ve gümüş tartı (vezn); diğer maddeler ise ölçü (keyl) ile alınıp satılan maddelerden sayılmıştır.

Bu belirlemelere göre hadisler eşitliği alış verişin şartı olarak görmüştür. Ancak eşitlik hem şekil hem de mahiyet bakımından olmalıdır. Ölçü ve tartı şekilde eşitliği sağlarken cinsten mahiyette eşitliği sağlar. Hadislerde ‘iyisi de kötüsü de aynıdır’ buyrulmasından dolayı vasıfta eşitlik ise şart değildir.¹⁰²

Hanefilerde ister yiyecek maddesi olsun ister olmasın ölçü veya tartı ile alınıp satılan tüm maddelerde faiz cereyan edebilir.¹⁰³ Bu çeşit maddelere misli mal denir.

İmam Muhammet ve müteahhirin Hanefi ulemasına göre faizin illeti Şafi ve Malikilerde ki bir görüşte olduğu gibi semeniyettir.¹⁰⁴

1.2.3.3.2. Şafîler

Şafî mezhebine göre, altın ve gümüşte faizin illeti para olma (semeniyet) özelliğidir. Bu özellik altın ve gümüşün cevherinde yani özünde vardır. Bunun için de altın ve gümüşün külçesi, işlenmiş veya ziynet olanı ile bunlardan basılan tüm

¹⁰⁰ Serahsi, **Kitabu'l-Mebsut**, XII, s.113.

¹⁰¹ A.g.e., XII, s.111.

¹⁰² Kasani, **Bedai**, V, s.184.

¹⁰³ Kasani, **Bedai**, V, s.184.

¹⁰⁴ Serahsi, **Kitabu'l-Mebsut**, IVX, s.25.

paralar faize konu olur. Yalnız felslerde semen olma özelliği galip olmadığından semeniyet cereyan etmez. Altın ve gümüşün dışındaki demir, bakır, kalay, pamuk, yün, keten gibi diğer tartılanlarda da semen olma özelliği olmadığı için faiz cereyan etmez. Hadiste sayılan diğer dört ribevî maddede ise illet ‘cinsle beraber’ yiyecek maddesi olma özelliğidir. Buna göre tüm gıdalarda faiz cereyan eder. Gıda olmayanlarda ise faiz yoktur. Şafilere göre hadiste geçen ‘taam’ umumi bir lafız olduğu için yalnızca buğday anlamına gelmeyip tüm gıdaları kapsar. Çünkü taam ayetlerde¹⁰⁵ de gıda anlamında kullanılmıştır. Hadiste ise yiyecek maddelerinin tümünü saymak güç olduğundan gıdanın her çeşidinin en üstün ve en önemlileri zikredilmiştir.¹⁰⁶

1.2.3.3.3. Malikiler

Şafilere de olduğu gibi Mâlikîlere göre de altın ve gümüşte ribânın illeti ‘para olma(semeniyet) özelliğidir. Çünkü altın ve gümüş semenlerin esası ve tüketim maddelerinin değer ölçüsüdür. Altın ve gümüşün dışındakilerde ise bu özellik mevcut değildir.¹⁰⁷

Maliki mezhebindeki hâkim görüşe göre felslerde ve tartılabilen şeylerde faiz cereyan etmez. Ancak fazla meşhur olmasa da İmam Malik’in ‘eğer insanlar basılı olup belli bir değer ifade eden deri parçalarını kendi aralarında para gibi dolaştıracak olsalardı o paralarla altın veya gümüş alırken bir anlık gecikmeyi bile mekruh sayardım’¹⁰⁸ sözü, felslerde ve diğer itibari paralarda faizin cereyan edeceğini kabul ettiğini gösterir.

Yiyeceklerde ise illet, uzunca bir süre bozulmadan saklanabilen gıda maddesi olma özelliğidir. Hadislerde adı geçen dört malda illet tek başına gıda maddesi olma özelliği olsaydı Rasûlullah’ın dört sınıf mal yerine bir sınıf mal zikretmesi yeterli olurdu. Dört malın zikredilmesi tekrar olmayıp buğday ve arpa ile tüm stoklanabilir

¹⁰⁵ Maide: 5/5; Abese: 80/24-27-28; Ali İmran:3/93.

¹⁰⁶ Serahsi, **Kitabu’l-Mebcut**, XII, s.115; Abdil, Karakuş, “İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006, s. 33-34.

¹⁰⁷ İbn Rüş, **Bidayetü’l-Müctehid**, II, s.108.

¹⁰⁸ Malik b. Enes Ebû Abdillâh el Ashabî, **Müdevvenetü’l Kübra**, Daru’l Fikir yay., ty: III/90-91; Karakuş, “Faizin Yeniden Değerlendirilmesi”, s.32.

gıdalar, hurma ile kuru üzüm, şeker ve bal gibi tüm stoklanabilir tatlılar, tuz ile yemeğe çeşni veren tüm stoklanabilir baharatlar işaret edilmiştir.¹⁰⁹

1.2.3.3.4. Hanbeliler

Ahmed b. Hanbel'den ribânın illeti ile ilgili üç rivayet bulunmaktadır. Bunların en meşhur olanı ölçü ve tartıyı kıstas aldığı rivayet olup, Hanefî mezhebinin ölçülerine uygundur. İkincisi Şafi ve Maliki mezhebine uygun olup altın ve gümüşte semeniyet diğer dört madde de gıda olma özelliğidir. Üçüncü rivayet de yiyecek ölçü ve tartı ile satılabilmesinin gerektiği görüşüdür.¹¹⁰

1.2.4. Ribanın Terim Anlamı Hakkındaki Görüşlerin ve Fıkıhta Ele Alınışının Değerlendirilmesi

Yukarıda da anlatıldığı gibi fıkıh kaynaklarında yaygın olarak kabul gören görüşe göre faiz borç faizi ve alış veriş faizi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Borç faizinin Kur'an'da yasaklandığı, alış veriş faizinin ise Kur'an'da yasaklanan faiz kapsamına girmeyip sünnette yasaklandığı kabul edilir.¹¹¹ Haramlığı ayetle sabit olduğu için birinci grup olan borç faizinin üzerinde fazlaca durulmadığı söylenir.¹¹² İkinci grup olan alış veriş faizinin mahiyeti ise 'altı eşya hadisi' diye meşhur olan rivayet esas alınarak belirlenir.¹¹³ Ancak, faiz tartışmalarının çoğunluğunun 'altı eşya hadisi'ni temel alması, faiz konusunun tamamının 'Kitab'ul-Büyû' başlığı altında ele alınması ve yukarıda verdiğimiz faiz tanımları da gösteriyor ki fıkıh kaynaklarında faiz teorisi aslında alış veriş üzerine bina edilmiştir. Borç faizi ise alış veriş faizinin bir cüz'ü olarak ele alınmıştır. Fakat ilgili ayet ve hadisler birlikte ele alındığında yasaklanan faizin tek çeşit olup onunda Kur'an da haramlığı bildirilen borç faizi olduğu görülecektir.

Nitekim faiz uygulamaları ilk dönemlerden itibaren tarih boyunca var olmuştur. Hammurabi kanunlarında, Mısır'da, Eski Yunan'da ve Roma'da faize dair

¹⁰⁹ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, II, s.109.

¹¹⁰ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, S.126-127-128.

¹¹¹ Serahsi, **Kitabu'l-Mebsut**, XII, s.111; Razi, **Mefatihü'l-Gayb**, VI, s.7-8; Uludağ, **Faize Yeni Bir Bakış**, s.39; Özsoy, "İslam İktisadında Faiz" s..11-82.

¹¹² Hamud, **The İslamic Banking**, s.154; Uludağ, **Faize Yeni Bir Bakış**, s.39; Özsoy, "İslam İktisadında Faiz", s.11

¹¹³ Servet Bayındır, "Faize Farklı Bir bakış", s.1.

düzenlemeler vardır. Firavunlar devrinde Mısır'da faize, anaparayı aşmama kaydı ile izin verilmiş, borcunu ödeyemeyen kişinin köle haline geldiği eski Yunan ve Roma'da borçlunun sorumluluğu malı ile faiz haddi de % 12 ile sınırlandırılmıştır. Eski Hint'te de yukarı kastlar için faiz tamamen yasaklanırken aşağı kastlar için âdil olduğu söylenen bir faize izin verildiğinden bahsedilir. Esasen ahlâka ve insan tabiatına aykırı olduğu konusunda da hemen hemen ortak bir fikir ve tavır birliği olduğundan bazı kayıt ve sınırlamalar getirilerek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.¹¹⁴

Faiz tarihte sadece ekonomiye değil dini metinlere de konu olmuştur. M.ö. 2000 yıllarında nazil olan Tevrat'ta geçen şu ifadeler faizin Yahudilikte de yasaklanmış olduğunu gösterir: 'Eğer kavmime, yanında olan bir fakire, ödünç para verirsen, ona murabahacı olmayacaksın, onun üzerine faiz koymayacaksın,'¹¹⁵ 'Garibe gadretmeyeceksin, çünkü sen de Mısır'da garip idin,'¹¹⁶ Dâvûd: 'Parasını faize vermez ve suçsuza karşı rüşvet almaz.'¹¹⁷

Faizin çok eski tarihlerden beri Sami kavimler tarafından bilindiği ve dinlerinde yasaklandığı Kur'an-ı Kerim'de de bildirilir.¹¹⁸ Ortaçağ Hristiyan dünyasında da faizin tedrici olarak gevşetilmesi, hatta tamamen kaldırılması teşebbüsüne kadar faiz gayri meşru olarak kabul edilmekle beraber uygulamaya da devam edilmiştir. Kur'an'ın faizi yasakladığı dönemde, kendilerinden önceki toplumlarda olduğu gibi cahiliye Arapları arasında da faiz uygulamaları oldukça yaygındı. Geçimleri ticarete dayanan Kureyş zenginleri İranlılar, Habeşliler ve Himyerîler'le yaptıkları ticaret antlaşmalarına dayanarak ülkeler arasında büyük ticaret kervanları düzenliyorlardı. Ziraata elverişsiz olan Mekke çok canlı bir ticarî hayata sahipti ve ticaretin finansmanı çoğunlukla faizli kredilerle sağlanıyordu. Hatta zenginlerinin gelirinin büyük bir kısmı genellikle faizden elde ediliyordu.¹¹⁹

¹¹⁴ Özsoy, DİA "Faiz" md.

¹¹⁵ Tevrat, Çıkış: 22/25.

¹¹⁶ Tevrat, Çıkış: 23/9.

¹¹⁷ Tevrat, Mezmurlar: 15/5.

¹¹⁸ Nisa: 4/160-161.

¹¹⁹ Özsoy, DİA "Faiz" md.

Cahiliye Araplarını meşgul oldukları faiz türü ise çoğunlukla vadeli borçlanmalarda veya borçların ödenmemesi durumunda vade ile yeniden mübadele sürecine girmeleri durumunda uygulanırdı.¹²⁰ Belli bir süre ile birine borç veren kimse, sürenin sonunda borçluya ‘Ya borcunu öde, ya da artır’ derdi. Borçlu, ödeyemeyecek durumda ise süre ister, buna karşılık da borcunu fazlası ile ödemeyi kabul ederdi. Eğer verilen borç mal veya para değil de hayvan ise süre artırımını ile hayvanın yaşı artırılırdı. Örneğin, bint-i mehâd (iki yaşındaki dişi deve), ikinci sene bint-i lebûn(üç yaşındaki dişi deve), üçüncü sene hikka(dört yaşındaki deve), dördüncü sene cezâ’(beş yaşındaki dişi deve) olarak geri istenir, böylece süre arttıkça mal da artırılmış olurdu. Verilen borç, para ise, süresinde ödenmediği takdirde bir yıl sonra ki vade için bir kat artırılır; yine ödenmezse bir kat daha artırılırdı. Meselâ yüz dirhem, bir yıl sonra iki yüz dirhem, iki yıl sonra dört yüz dirhem yapılırdı.¹²¹ Her vade yenilenişinde eklenecek faiz yalnızca anapara üzerine konulabileceği gibi birikmiş faizlerle birlikte paranın toplamı üzerine de konulabiliyordu ki, zamanımızda bu uygulamalar basit faiz ve bileşik faiz olarak adlandırılır.¹²²

Cahiliyede faiz yaygın olmakla beraber haksız bir kazanç olarak da kabul ediliyordu. Kâbe'nin yeniden inşa edilmesi sırasında yapıma katılacak paranın ancak temiz kazançla elde edilmiş olması istenmiş ‘buraya ne zina parası ne faiz kazancı ne de insanlardan zorla alınmış mal girmesin’ denilmiştir. Mekkeliler bu yollarla elde ettikleri kazançlarını kullanmaktan kaçınıncı diğer gelirleri inşaat için yeterli olmamış ve Kâbe'nin Hicr denilen kısmı binanın dışında kalmıştır.¹²³

Bu rivayetler faizin Câhiliye Arapları’nda örfî bir kullanımının bulunduğunu ve çirkin bir kazanç olarak değerlendirildiğini gösterir. Nitekim Allah’ın elçisi Veda Hutbesinde ‘Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz, bizim faizimiz, Abbas b. Abdülmüttalib’in faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır’¹²⁴ dedikten sonra yasaklanan faiz için başka tanımlama yapmamıştır. Gerek Veda Hutbesinden gerekse faiz ayetleri nazil olduktan sonra Hz. Peygambere yasaklanan faizin mahiyeti ile ilgili soru sorulmayıp alış veriş ve faiz kıyaslaması ile faiz yasağına itiraz edilmiştir.

¹²⁰ Cessas, **Ahkamu'l-Kur'an**, I, s.465.

¹²¹ Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi** “Riba” md..

¹²² Taberi, **Taberi Tefsiri**, 2, s.364.

¹²³ Özsoy, DİA “Faiz” md.

¹²⁴ Ebu Davud: Menasik, 57(1905).

Bakara 275. ayette de eleştirildiği gibi ‘alım satım da tıpkı faiz gibidir’ denilerek, herhangi bir malın vadeli satışı ile paranın faiz karşılığında vadeli borca verilmesinin farklı olmayacağı savunulmuştur.¹²⁵

Faizin terim anlamı ile kullanıldığı ayetlere¹²⁶ bakıldığında da bir tanesi hariç¹²⁷ diğerlerinde “riba”(ربا) kelimesinin, başında “el” takısı ile “er-riba”(الربا) şeklinde kullanıldığı görülür. Buradaki “el”(ال) takısı yasaklanan faizin cahiliye toplumunda uygulanan faiz olduğunu işaret etmek üzere *ahd* için kullanılmıştır.¹²⁸

Veda hutbesinde yasaklanan faizin ‘cahiliye faizi’ olduğunun açıkça söylenmesinden ve ayetlerde riba kavramının büyük oranda ahd ifade eden ‘el’ takısı ile kullanılmasından yola çıkılarak, Kur’an’ı Kerim’de yasaklanan faizin cahiliye Araplarının uyguladıkları faiz olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim klasik kaynaklarda da Kur’an’ı Kerim’de yasaklanan faizin ilgili ayetlerin nazil olduğu dönemde uygulanan ‘cahiliye faizi’ olduğu kabul edilir.¹²⁹

Yasaklanan bu faizin mahiyeti ise Bakara 279-280 ve Rum 39. ayetlerden anlaşılabilir. Bakara 279 da ‘...faizden tevbe ederseniz ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğrarsınız’ buyrulmaktadır. Bu ayette geçen ‘ruûs’(رؤس) ‘re’s’(رأس)in; ‘emvâl’(أموال) ‘mâl’(مال) ın çoğulu olup tekili Türkçede ki ‘sermaye’ye karşılık gelen ‘re’sü’l-mâl’(رأس المال) dır. Sermaye ise bir ticarî işletme ya da ortaklığa gelir elde etmek üzere konan para ya da mala denir. Bunun için ‘ana mallarınız sizindir’ ifadesi sermaye sahibi ile karşı tarafın, satıcı-alıcı ilişkisi içerisinde olmadığını göstergesi kabul edilebilir.¹³⁰ Zira satıcı, borçta verdiği sermayenin geri verilmesini talep ederken alım-satımda sermayesini değil malın bedelini talep edecektir.

Faiz konusunun işlendiği ayetlere müteakip gelen Bakara 280. ayette de ‘Borçlu darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklenir. Bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz’¹³¹ buyrulmaktadır ki bu ayetinde faizi açıklamaya

¹²⁵ Servet Bayındır, “Faize Farklı Bir Bakış”, s.11.

¹²⁶ Rum: 30/39; Nisa: 4/161; Ali İmran: 3/130; Bakara: 2/ 275-276-278.

¹²⁷ Rûm: 30/ 39.

¹²⁸ Servet Bayındır, a.y.

¹²⁹ Razi, **Mefatihü'l-Gayb**, VI, s.7: Hamud, **The İslamic Banking**, s.154; Uludağ, **Faize Yeni Bir Bakış**, s.39; Özsoy, “İslam İktisadında Faiz”, II, s.82.

¹³⁰ Servet Bayındır, a.g.e., s.11.

¹³¹ Bakara: 2/280.

Rûm 39. ayetteki “insanların malları içerisinde artsın diye faize verdiğiniz mallar Allah katında artmaz” ifadesi de faiz ilişkisinin bir borç ilişkisi olduğunun göstergesi kabul edilebilir. Zira ayette kişinin malını başkasının malı içinde arttırdıktan sonra geri alma niyeti vardır. Aksi takdirde malda ki artış ona fayda sağlamayacağından böyle bir işlem yapmaya gerek duymayacaktır. Malın geri alınmak üzere bir başkasına verilmesi de borç olarak adlandırılır.

Hz. Peygamber'den sadır olan şu hadislerde faizin borçtan elde edildiği görüşünü desteklemektedir: ‘Faiz yalnızca botça olur.’¹³³ ‘Elden ele (peşin) olanda faiz olmaz’¹³⁴ ‘Faiz (borcu) vadelendirmede olur.’¹³⁵ ‘(Borcu) vadelendirmeden başkasında faiz yoktur.’¹³⁶

Alış veriş faizi diye isimlendirilen faiz türüne delil olarak alınan hadisler ise şu şekildedir: ‘Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma ve tuz ile tuz misli misline ve peşin olarak satılır. Bu sınıflar değişti mi peşin olmak şartı ile nasıl isterseniz satınız.’¹³⁷ Allah’ın elçisinin hurma için görevlendirdiği kişi bir sa’ hurma getirmişti. Bu sana nereden’ diye sordu. ‘İki sa’ götürdüm bu sa’ı aldım. Çünkü pazarda bunun fiyatı bu onunki de budur’ dedi. Allah’ın Elçisi dedi ki, ‘Yazık! Faize girmişsin. Bunu yapmak istersen hurmanı bir bedelle sat, sonra onunla istediğin hurmayı al.’¹³⁸ Bu hadisler faiz ile ilgili diğer ayet ve hadisler ile birlikte değerlendirildiğinde bu hadisler ile yeni bir faiz çeşidini açıklanmayıp alım satım görüntüsü altında oluşturulacak borçtan gelir elde etme yöntemlerinin engellendiği kabul edilir.¹³⁹

¹³² Servet Bayındır, a.y.

¹³³ Darimi: Buyu,42 (La riba illa fi’n nesieh).

¹³⁴ Müslim: Musakat,103(596).

¹³⁵ Müslim: Musakat,105(1596); Nesai: Büyû,50.

¹³⁶ Buhari: Buyu’79; Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.41.

¹³⁷ Müslim: Mûsâkât, 81.

¹³⁸ Müslim: Mûsâkât, 100(1595).

¹³⁹ İbn Kayyim, **İ’lâmu’l-muvakkûn**, II, s.135; Servet Bayındır, “Faize Farklı Bir Bakış”, s.11.

‘Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa’ı iki sa’a satmayınız; faize girmenizde korkuyorum’¹⁴⁰ hadisinde ki ‘faize girmenizden korkuyorum’ ifadesi ve ariyye satışına izin verilmesi de ilgili hadiste ifade edilen işlemlerin faize alet edilmesinden korkulduğu için yasaklandığını gösterir. Nitekim faiz korkusu kalmadığında ariyye satışında olduğu gibi bu tür satışlara cevaz verilmiştir.¹⁴¹

Altı eşya hadisinde bahsedildiği şekilde malın kendi cinsiyle değişimi de daha çok ödünçte olur. İnsanlar ödünce alım satım görüntüsü vererek faiz yasağını delebileceklerinden Allah’ın Elçisi’nin altı mal ile ilgili sözleri faizin etrafında bir koruma çemberi oluşturmuştur. Çünkü o malların tamamı, kendi dönemlerinde mal-para özelliği olan ödünç verilebilir mallardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda ‘ribe’l-celî’ ve ‘ribe’l-hafî’ şeklinde yapılan tasnifin daha isabetli olduğu sonucuna varılacaktır. Dolayısıyla İslam’da yasaklanan faizin tamamı, borçtan gelir elde etmeye yönelik işlemlerden oluşan borç faizidir denilebilir.¹⁴² Hadislerde faiz olduğu bildirilip yasaklanan işlemlerin ise yeni bir faiz çeşidi oluşturmayıp borç faizine giden yolları kapattığı görülecektir.

Fıkıh kaynaklarında faizle ilgili tartışmaların en yoğun olduğu yerlerden birisi de illet belirleme çalışmalarıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi her mezhep faize konu olacak mallar için farklı illetler belirlemiştir. Bir mezhebe göre faiz sayılan işlem diğerine göre faiz kapsamının dışında kalabilmiştir.

Hanefilere göre aynı cinsten iki mal değiştirilirse bakılır; eğer kile ile veya tartıyla satılıyorsa miktarlarının eşit ve değiştirmenin peşin olması gerekir. Yoksa faiz yani ‘ribe’l fadl’ olur. Kile veya tartı ile satılan mallar değilse sadece değiştirmenin peşin olması gerekir, yoksa faiz yani ribe’n-nesie olur. Buna göre peşin olarak bir fels iki felsle, 100 lira 150 lira ile değiştirilebilir. Bunlar aynı cinstendir, ama ölçü ve tartı ile işlem görmezler. Dolayısıyla Hanefilere göre yapılan işlem faiz değildir. Ancak komşudan birkaç gün sonra geri ödemek üzere 1 kg şeker ödünç almak faizdir. Çünkü şeker tartılabilen bir maldır. Görüldüğü gibi Hanefilerin faiz illeti kriter alındığında bugün ekonominin dolayısıyla faiz işlemlerinin temelini oluşturan

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel: II, s.109.

¹⁴¹ Buhari: Sahih, 82.

¹⁴² Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.41.

nominal değerler faiz kapsamının dışında kalırken, neredeyse bütün ödünç işlemleri de faiz sayılmaktadır.¹⁴³

Şafiilerin kabul ettiği illet ise gıda maddesi olma veya semeniyettir. Buna göre bugün ekonomik değeri gıda maddelerinden fazla olan ve ekonomi için hayatsal önem ifade eden petrol, doğal gaz gibi madenler faiz kapsamı dışında kalır. Bu malların borç verilmesinden elde edilen gelir faiz değildir. Şafiilerin ikinci faiz illetleri semeniyet yani para olma özelliği ise yalnız altın ve gümüşte vardır. Diğer paralar dolaşımında olsalar bile bu kapsama girmezler. Bu durumda bugünkü bankalar borç verirken borç veya kredi kelimelerini değil de ‘satma’ kelimesini kullanırlarsa faizli işlem yapmış olmazlar.¹⁴⁴

Diğer taraftan ölçü birimleri zamanla değiştiğinden keylî bir mal veznî olabilirken adedî veya zer’î bir mal da veznî olabilmiştir. Meselâ geçmişte keylî sayılan hububat bugün büyük ölçüde veznî duruma gelirken kavun, karpuz, hatta bazı kumaşlarda artık tartılarak satılmaktadır. Nitekim paketleme ve ambalajlama da birçok malı sayı hesabıyla alınıp satılır hale getirmiştir. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise malların ölçü birimleri başta tesbit edildiği gibi sabit kalıp zamanla değişmeyecektir. Sadece Ebû Yûsuf ölçü birimlerinin örfe göre değişebileceğini söylemektedir.¹⁴⁵ Bu durumda faizin illeti konusunda çoğunluğun görüşü esas alındığında faiz kapsamına giren mallar sürekli değişecektir.

Faizin üzerine bina edildiği illet konusunda görüşlerin bu kadar farklı olması bir görüşe göre veya bir dönemde faiz sayılan muamelenin bir süre sonra başka bir görüşe göre faiz kapsamından çıkmasına neden olmuştur.¹⁴⁶

İllet belirleme çalışmalarına temel teşkil eden ‘altı eşya’ hadisinin doğru anlaşılması için o dönemde cari olan para sisteminin göz önünde bulundurulması gerekir. Para sisteminin geçmişe göre oldukça geliştiği ve başka bir boyuta taşındığı

¹⁴³ A.g.e.,s. 46.

¹⁴⁴ A.g.e.s.122.

¹⁴⁵ Özsoy, DİA “Faiz” md.

¹⁴⁶ Karaman, **İstâm Hukuku**, II, s.215.

günümüzde yukarıda bahsettiğimiz kriterler işlevsiz kalmıştır. Dolayısıyla bunların uygulanması da faiz yasağının devre dışı kalmasına sebep olur.¹⁴⁷

İktisadi hayat, dünyanın farklı bölgelerinde de olsa benzer bir gelişim seyri takip etmiştir. Örneğin paranın ortaya çıkışı ve gelişim aşamaları her yerde eşzamanlı olarak olmasa bile aynı seyirde olmuştur. Yani toplumlar, para kullanımında aynı aşamalardan geçmişlerdir. Bu merhalelerden ilki olarak trampa (Barter) aşamasından bahsedilmektedir. ‘Mal ile malın’ değişimi anlamına gelen trampa sisteminde birçok zorluklar oluyordu. Örneğin değiş-tokuş yapmak isteyen kimselerin birbirini bulabilmeleri pek mümkün olamıyordu. Çoğunlukla bir değişim için birden fazla değişim gerekebiliyordu. Bedellerin bölünemeyen nesnelere olması da değerli olan bir şeyin değersiz şeylerle değişimine neden olabiliyordu. Trampa’daki bu ve benzeri zorluklardan dolayı insanları daha pratik bir yol aramışlardır. Herkesin ihtiyacı olan, dayanıklı, kolaylıkla bölünebilen çeşitli mallar bir tür para haline getirilmiş ve bu mallar toplumda para görevi görmüştür. Buğday, hurma, tuz gibi besin maddeleri; post, kumaş gibi giyim eşyası olarak kullanılan mallar, belirli hayvanlar, değerli taş ve madenler mal-para olarak kullanılmıştır. Mal-para olarak kullanılan nesnelere bazıları değişim aracı olarak kullanılmaya daha elverişli olduğu için para özelliğini taşımada da diğerlerine göre daha başarılı olabilmıştır. Özellikle altın ve gümüş bu özelliği ile öne çıkmış ve mal-para sisteminden madeni para sistemine (Coinage System) geçilmesini sağlamıştır. Sonuçta kullanım kolaylığı olması ve her alışverişte tartma zahmetinden kurtulmak için madenler standart bir ağırlıkta darb edildi. Böylece altın ve gümüş paralar tartılarak işleme sokulan paralar olmaktan çıkıp sayılarak işleme giren paralar olma özelliğini kazanmış oldu.¹⁴⁸

Hız. Peygamber dönemindeki ticârî faaliyetler de ‘mübadele’ esasına dayanmaktadır. Bu dönemde hâkim olan para sistemi, ‘malla malın değişimi’ olan trampa sistemi olmakla beraber trampa sisteminden sonraki aşama olan ‘mal-para sistemi’ de görülmeye başlanmıştır. Yani belirli mallar ‘mal’ olmanın yanında birer ‘para birimi’ olarak da kullanılmıştır. “Altı mal hadisi”nde zikredilen altın, gümüş,

¹⁴⁷ Oğuzhan, Tan, “Ekonomik Realite Temelinde Fazlalık Ribası Üzerine Bir Değerlendirme”, Güncel Dini Meseleler Toplantısı, düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, 12-14 Aralık 2010, s.4.

¹⁴⁸ Tan, “Fazlalık Ribası”, s.6.

buğday, arpa, kuru hurma ve tuzun, mal-para özelliklerini tamamen taşımaktadır. Hz. Peygamber döneminde altın ve gümüş ‘sayı para’ değil ‘tartı para’ olarak kullanılmaktaydı. Yani o dönemde bu iki maden sırf para olmaya tahsis edilmiş madrûb paralar değillerdi. Aksine buğday, arpa, hurma, tuz gibi diğer mallar ya da mal-paralar nasıl her işlemde yeniden ölçülüyorsa altın ve gümüş de her işlemde tartılıyordu. Hz. Peygamber altın ve gümüş kendi döneminde tek elden basılıp aynı değere sahip olmadığı için bunların da tıpkı buğday, arpa, hurma vs. mallarda olduğu gibi tartı ile ölçülmesini istemiştir. Yani altın ve gümüş para olarak kullanılırken diğer mallardan farklı bir konumda değildi. Sayı para sistemine geçildikten sonra zaman içerisinde çeşitli nedenlerle altın ve gümüş paraların eritilerek bakır gibi başka madenlerle karıştırıldığı ve adına “mağşûş” denilen paralar basıldığı bilinmektedir. Mağşûş para ile saf madenî paranın, mâlî değeri farklı olsa da nominâl değeri eşit kabul edilmiştir. Tıpkı mal-para olarak kullanılan kalitesiz hurma ile kaliteli hurmanın değerinin eşit sayılması gibi mağşûş para da piyâsada saf madenî paranın sahip olduğu değere sahip olmuştur.¹⁴⁹

İktisadi hayattaki bu gelişim sürecini göz önünde bulunduran Tan’a göre; altı eşya’ hadisinde de aslında fazlalıktan doğan bir faiz yoktur. Sadece kaliteye itibar edilmemiş, mal-paralar için nominal bir değer standardı meydana getirmek üzere bir düzenleme yapılmıştır. Böylece para olarak kullanılan malların birbiriyle değişiminde malî değerleri (cevdet) değil; parasal değerleri esas alınmış olmaktadır. Buna göre bütün mallar için ayrı ayrı illet belirlemeye gerek olmayıp para özelliği gösteren her türlü araç faize konu olur denilir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Tan, “Fazlalık Ribası”, s.9.

¹⁵⁰ Tan, a.g.e., s.10.

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARET VE FAİZ KAVRAMLARININ KUR'AN'DAKİ KULLANIMI

2.1.KUR'ANDA TİCARET

2.1.1. İlgili kavramlar

2.1.1.1.Ticaret

Kur'an'da ticaret lafzının kullanıldığı ayetler şunlardır:

*İşte bunlar öyle kimselerdir ki hidayet karşılığında sapıklığı satın almışlardır da **ticaretleri** kar etmemiştir. Kar yolunu tutmuş da değillerdir.¹*

*Ancak aranızda peşin devrettiğiniz bir **ticaretse**, o zaman bunu yazmamanızda size bir sakınca yoktur. Alış veriş yaptığınızda da şahitlik edene zarar verilmesin. Eğer zarar verirsiniz bu mutlaka kendinize dokunacak bir günah olur. Allah'tan korkun! Allah size ilim öğretiyor ve Allah her şeyi bilir²*

*Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksız bahanelerle yemeyin. Ancak kendiliğinizden rıza ile yaptığınız bir **ticaret** bunun dışındadır. Kendi kendinizi de öldürmeyin! Allah size karşı gerçekten merhametlidir.³*

*De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, aşiretiniz, ele geçirdiğiniz mallar, kesat gitmesinden korktuğunuz bir **ticaret** ve hoşunuza giden evler size Allah ve peygamberinden ve onun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah öyle fasıklar güruhunu doğru yola erdirmez.⁴*

¹ Bakara:2/16.

² Bakara: 2/282.

³ Nisa: 4/29.

⁴ Tevbe: 9/24.

*Nice erler ki, ne **ticaret**, ne de alışveriş kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz; onlar, kalplerin ve gözlerin kıvranacağı günden korkarlar.*⁵

*O Allah'ın kitabını okuyup ardınca gidenler, namazı kılıp kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden gizli ve açık vermekte olanlar, herhalde hiç batma ihtimali olmayan bir **ticaret** umarlar.*⁶

*Ey iman edenler, sizi acı bir azaptan kurtaracak bir **ticareti** göstereyim mi size? Allah'a ve Resulüne iman edip mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda savaşırsınız; eğer bilerseniz bu sizin için çok hayırlıdır.*⁷

*Böyle iken, bir **ticaret** veya eğlenti (eğlence) gördüklerinde ona fırladılar ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın katındaki, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır ve Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."*⁸

Daha önce de söylediğimiz gibi bu ayetlerde hidayetle sapıklığın değişimi ve Allah'a, Rasülün'e iman eden, Kitabı okuyan, namazı kılan, infak eden ve cihat eden kimselerin bu ameller karşılığında mükafat alması ticaret olarak adlandırılmıştır. Buna göre Kur'an'da ticaret 'iki değer değişimi' anlamında kullanılmıştır denilebilir.

Ayrıca bir takım ekonomik faaliyetleri ifade eden teknik bir terim olarak kullanıldığı da görülür. Nitekim ayetlerden anlaşıldığına göre bu teknik anlamla ifade edilen işlemler, kâr sağlama, zarara sebep olma, kesat gitme ve peşin olma niteliklerine sahip olabilmektedir.

2.1.1.2.Bey'

Meallerde 'alış-veriş' 'alım-satım' veya 'ticaret' anlamı verilen bey' lafzının geçtiği ayetler şunlardır:

*Ey iman edenler, **alış verişin**, dostluğun ve şefaatin olmayacağı gün gelmeden*

⁵ Nur: 24/37.

⁶ Fatır: 35/29.

⁷ Saff: 61/10-11.

⁸ Cuma: 62/11.

önce, size verdiğimiz mallardan nafaka verin. Kafirler ise hep o zalimlerdir.⁹

Faiz yiyen kimseler, şeytan çarpmış kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: **'Ticaret, tıpkı faiz gibidir.'** demeleri yüzündendir. Oysa, Allah, **ticareti** helal, faizi haram etti...¹⁰

...**Alışveriş** yaptığınızda da şahitlik edene zarar verilmesin. Eğer zarar verirsiniz bu mutlaka kendinize dokunacak bir günah olur. Allah'tan korkun! Allah size ilim öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.¹¹

Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler. Bu Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da Allah'ın söz verdiği bir vaaddir. Allah'tan ziyade ahbine riayet edecek kim vardır? O halde yaptığımız bu **alışverişten** dolayı size müjdelersun! Ve işte o büyük kurtuluş budur.¹²

Söyle o iman etmiş kullarıma: "Namazı kılsınlar ve kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve açık harcasınlar, kendisinde **alım-satım** ve dostluğun bulunmayacağı gün gelmeden önce."¹³

Nice erler ki, ne ticaret, ne de **alışveriş** kendilerini Allah'tan anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz; onlar, kalplerin ve gözlerin kıvranacağı günden korkarlar.¹⁴

Ey iman edenler, Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen Allah'ın zikrine (anılmaya) koşun ve **alım satımı** bırakın; eğer bilerseniz, o sizin için daha hayırlıdır.¹⁵

İlk bölümde Kur'an'da bey lafzının ve ondan türeyen kelimelerin 'anlaşma yapmak, biat etmek' anlamında kullanıldığı belirtilmişti. Yukarıda verilen ayetlerde

⁹ Bakara: 2/254.

¹⁰ Bakara: 2/275.

¹¹ Bakara:2/282.

¹² Tevbe: 9/111.

¹³ İbrahim: 14/31.

¹⁴ Nur: 24/37.

¹⁵ Cuma: 62/9.

bey' bir terim olarak kullanılmış olup sadece Tevbe 111. ayette yapılan bey' işleminin mahiyeti verilmektedir. Bu ayette Allah müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almayı vaat etmiştir. Ardından da bu vaade inanarak canları ve malları ile cihat eden kimselerin yaptıkları eylem bey' lafzı kullanılarak ifade edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz Elmalılı M. Hamdi Yazır'a ait olan mealde bey' kelimesi "alış veriş" olarak çevrilmekle beraber "anlaşma yapmak, biat etmek" anlamı da verilebilir. Zira Allah'ın vaat etmesi müminlerinde bu vaade inanarak gereğini yapması bir anlaşma ve biat olarak düşünülebilir.

Bunlar göz önünde bulundurulduğunda sözlüklerde ve fıkıh kaynaklarında bey'e alım-satım anlamı verilirken Kur'ân-ı Kerim'de bey'in, bütün anlaşmaları içine alabilen genel bir anlamda kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu kullanıma göre bey' ticari açıdan da alım satım dışında birçok işlemi içine alan üst çatı niteliğinde bir kavramdır denilebilir.¹⁶

2.1.1.3. Şira

Meallerde farklı anlamlar verilen, 'şira' lafzının kullanıldığı ayetler şunlardır.

*İşte bunlar öyle kimselerdir ki hidayet karşılığında sapıklığı **satın almışlardır** da ticaretleri kar etmemiştir. Kar yolunu tutmuş da değillerdir.*¹⁷

*Ve beraberinizdekini tasdik edici olarak indirdiğim Kur'an'a iman edin, O'na inanmayanların ilki siz olmayın, ayetlerimi de bir kaç paraya **değiştirmeyin** ve Benden sakının artık Benden*¹⁸

*Artık o kimselerin vay haline ki, kendi elleriyle kitap yazarlar da sonra biraz para **almak** için: "Bu Allah tarafındandır." derler. Artık vay o ellerinin yazdıkları yüzünden onlara! Vay o kazandıkları vebal yüzünden onlara!*¹⁹

*Bunlar, ahireti dünya hayatına **satmış** kimselerdir. Onun için bunlardan azap hafifletilmez ve kendilerine bir yardım da yapılmaz.*²⁰

¹⁶ Ali Bardakoğlu, DİA "Bey" md.

¹⁷ Bakara: 2/16.

¹⁸ Bakara: 2/41.

¹⁹ Bakara: 2/79.

*Ne kadar çirkindir o (karşılığında) kendilerini **sattıkları** şey ki; Allah'ın kullarından dilediğine kendi lütfundan vahiy indirmesini çekemeyerek, Allah ne indirdiyse hepsini inkâr ettiler. Bu yüzden de gazap üstüne gazaba uğradılar. Ve o kâfirler için aşağılayan bir azap vardır.*²¹

*...Halbuki o ikisi: "Biz ancak bir imtihan için gönderildik, sakın sihir yapıp kafir olma!" demedikçe bir kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte bunlardan karı-koca arasını ayıran şeyler öğreniyorlardı. Fakat Allah'ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar veremezlerdi. Kendilerine zarar verecek ve faydası olmayacak bir şey öğreniyorlardı. Andolsun ki, onu her kim **satın alırsa**, onun ahirette bir nasibi olmadığını da çok iyi biliyorlardı. Keşke kendilerini ne kötü şey karşılığında **sattıklarını** bilselerdi!*²²

*Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip de bununla biraz para **alanlar** muhakkak ki, karınlarına ateşten başka bir şey yemezler ve kıyamet günü Allah onlarla ne konuşur, ne de onları temize çıkarır; onlara sadece pek elem veren bir azap vardır.*²³

*İşte onlar, hidayeti verip sapıklığı, başışlamayı bırakıp azabı satın alan kimselerdir. Bunlar ateşe ne kadar da dayanıklı şeyler*²⁴

*Yine insanlar arasında kimi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendisini **feda eder**. Allah ise kullarına çok şefkatlidir.*²⁵

*Fakat Allah'a verdikleri sözü ve kendi yeminlerini bir kaç paraya **satanlara** gelince, onların ahirette hiçbir nasibi yoktur. Allah, onlarla konuşmayacak, kıyamet gününde onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı elim bir azaptır*²⁶

²⁰ Bakara: 2/86.

²¹ Bakara: 2/90.

²² Bakara: 2/102.

²³ Bakara: 2/174.

²⁴ Bakara: 2/175.

²⁵ Bakara: 2/207.

²⁶ Ali İmran: 3/77.

*Şüphesiz iman karşılığında küfrü **satın alanlar**, Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir ve onlar için elim bir azap vardır.*²⁷

*Vaktiyle Allah, kitap verilen okuryazarlardan: "Andolsun ki, onu insanlara anlatacaksınız ve gizlemeyeceksiniz." diye söz almıştı. Derken onlar, onu arkalarına atıp az bir para karşılığında **sattılar**. Ne kötü bir alışverişti bu!*²⁸

*Kitap verilenlerden de Allah'a, size ve kendilerine indirilene, Allah'a boyun eğerek inananlar ve Allah'ın ayetlerini birkaç paraya **satmayanlar** vardır. İşte onların, Rablerinin katında mükâfatları vardır. Şüphe yok ki, Allah hesabını çabuk yapar*²⁹

*Şu kendilerine Kitap'tan pay verilmiş olanları görmüyor musun? Kendileri sapıklığı **satın alıyorlar** ve istiyorlar ki siz de yolu sapıtasınız*³⁰

*O halde seferber olun da o geçici dünya hayatını ahiretin ebedi hayatı karşılığında **satacak** olanlar çarpışsın! Her kim Allah yolunda çarpışır da, öldürülür veya üstün gelirse, her iki surette de Biz ona yarın pek büyük bir mükâfat vereceğiz.*³¹

*... Artık insanlardan korkmayın, Benden korkun ve Benim ayetlerimi birkaç paraya **değişmeyin!** Ey hâkimler, her kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hüküm vermezse, onlar hep kâfirlerdir.*³²

Ey iman edenler, herhangi birinize ölüm emareleri geldiğinde, vasiyette bulunurken, kendi içinizden iki adaletli şahit veya yolculukta olup da ölüm musibeti başınıza geldiyse sizden olmayan iki şahit tutun. Bunları namazdan sonra alıkoyarsınız. Şüphelendiğiniz takdirde de şöyle yemin ederler: " Vallahi akraba da

²⁷ Ali İmran: 3/177.

²⁸ Ali İmran: 3/187.

²⁹ Ali İmran: 3/199.

³⁰ Nisa: 4/44.

³¹ Nisa: 4/74.

³² Maide: 5/44.

olsa yeminimizi hiçbir şeyle **değişmeyiz**, Allah için şahitliği de gizlemeyiz, yoksa biz o zaman şüphesiz günaha girenlerden oluruz."³³

Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında **sattılar** ve Allah yolundan alıkoydular. Gerçekten bunlar, ne kötü şeyler yapmaktalar!³⁴

Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına **satın aldı**. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler. Bu Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da Allah'ın söz verdiği bir vaaddir. Allah'tan ziyade ahdine riayet edecek kim vardır? O halde yaptığınız bu alışverişten dolayı size müjdeler olsun! Ve işte o büyük kurtuluş budur.³⁵

Onu ucuz bir fiyatla birkaç dirheme **sattılar**. Onu yanlarında tutmaya isteksiz bulunuyorlardı.³⁶

Mısırdaki onu **satın alan** kişi karısına: "Ona iyi bak, belki bize yararı olur, ya da onu evlat ediniriz." dedi. Bu şekilde Yusuf'u orada yerleştirdik, kendisine olayların yorumuna dair bilgiler öğretilim diye. Allah, yaptığı işte üstün bir güce sahiptir, fakat insanların çoğu bilmezler.³⁷

Bu ayetlerde şira; hidayet ve bağışlanma ile sapıklığı, ahiret hayatı ile dünya hayatını, iman ile küfrü, müminlerin canları ve malları ile cenneti değiştirme eylemlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Kişinin nefsinin, eli ile yazdıklarını, yeminini, Allah'ın ayetlerini, Allah' a verdiği sözü, az veya kötü bir karşılıkla değiştirmesi de şira ile ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi yapılan bu değişimlere konu olan değerler ticari değerler değildir. Sadece Yusuf suresi 20. ve 21. ayetlerde Yusuf (a.s)'ın para karşılığında satılması durumunda ticari bir işlem söz konusudur.

Yukarıda bahsedilen değişimleri yapanlar bazen 'Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar...' ³⁸ ayetinde olduğu gibi *satan taraf* bazen de 'Allah

³³ Maide: 5/106.

³⁴ Tevbe: 9/9.

³⁵ Tevbe: 9/111.

³⁶ Yusuf: 12/20.

³⁷ Yusuf: 12/21.

³⁸ Tevbe: 9/9.

mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına satın aldı...' ³⁹ ayetinde olduğu gibi *satın alan taraf* olmuştur.

Bunlardan yola çıkarak Kur'an'da şira lafzının, iki farklı değer değişimini ifade ettiği ancak ağırlıklı olarak bu değerlerin ticari niteliğinin olmadığı görülür.

2.1.2. Kavramlar Arası İlişkisi

Kur'an'ı-Kerim'de hem 'şira' ve hem de 'ticaret' kelimelerinin ister mal niteliğinde olsun ister olmasın 'iki farklı şeyi değiştirmek' anlamına gelebildiği görülmektedir. Bakara 16. ayette 'İşte bunlar öyle kimselerdir ki hidayet karşılığında sapıklığı satın almışlardır da ticaretleri kar etmemiştir' denilirken iki kavram birlikte kullanılmıştır. İlk önce hidayetle sapıklığın değiştirilmesi 'şira' ile ifade edilmiş ardından yapılan bu işlem 'ticaret' olarak nitelendirilmiştir.

Şira'nın kullanım sıklığına dikkat edildiğinde, ağırlıklı olarak ekonomiye konu olmayan değerlerin değişimini ifade ettiği görülürken aksine ticaret, bir değişimi ifade etmekle beraber ağırlıklı olarak ekonomik bir terim olarak kullanılmıştır. Buradan yola çıkılarak, her iki kavram da 'iki farklı değer değişimi'ni ifade etse de ticaret'in ekonomik bir kavram olarak kullanımının daha baskın olduğu söylenebilir.

Şira'nın ilişkilendirildiği bir diğer lafız da bey'dir. Bu kavramlarının 'Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler. Bu Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da Allah'ın söz verdiği bir vaaddir. Allah'tan ziyade ahbine riayet edecek kim vardır? O halde yaptığınız bu alışverişten dolayı size müjdeler olsun! Ve işte o büyük kurtuluş budur' buyrulan Tevbe Suresi 111. ayette birlikte kullanılmıştır. Burada ilk önce Allah'ın müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında değiştirmesi şira ile ifade edilmiş ardından da bu durum bey' olarak isimlendirilmiştir. Bunun ise ya iki kavramın özdeş olmasını ya da birinin diğerini kapsamasını gerektireceği düşünülecektir. Yukarıda şira lafzının iki şeyin değişimi anlamına geldiğini söylemiştik. Bunu ticari olarak ifade etmek gerekirse

³⁹ Tevbe: 9/111.

şira, alım satım anlamına gelir. Bey' karşılıklı anlaşmayı içeren ticari işlemler olarak kabul edildiğinde şira, bey'in bir alt başlığıdır denilebilir.

Yaptığımız karşılaştırmalarda görüldüğü üzere şira işlemi hem bey' hem de ticaret olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla burada ticaret ve bey'in aynı anlama geldiği düşünülebilir. Ancak Nur 37. ayette 'Nice erler ki, ne *ticaret*, ne de *alışveriş* kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz; onlar, kalplerin ve gözlerin kıvranacağı günden korkarlar' buyrulması buna imkan vermemektedir. Burada müminleri namazdan ve Allah'ı anmaktan hem ticaretin hem de bey' in alıkoymayacağı söylendiğinden bu kavramlar arasında bir fark olacağı düşünülecektir. Tefsirlerde iki kavramın peş peşe kullanılma nedeni açıklanırken ayette pekiştirme yapılmak istendiği düşünülmüş; ticaret alım ve satımı içeren bir faaliyettir oysa bey' sadece satmaktır, insanlar mallarını satarak para elde etmeye daha istekli olduğundan bey' ticarete göre daha cazip bir işlemdir, bunun içinde ticaretten sonra özellikle zikredilmiştir, denilmiştir. Bir diğer yoruma göre de ticaret yabancı tüccarların yaptığı satış, bey ise yerli tüccarların yaptığı satış olduğundan ayette her iki kavramında ayrıca zikredildiği kabul edilmiştir.⁴⁰ Ancak ticaret ve bey' arasında böyle bir ayrımı kabul etmek bu kavramların kullanıldığı diğer ayetleri anlamayı zorlaştırmaktadır.

Bakara 282. ayet⁴¹ de ticaret ve bey' kavramlarının anlaşılması açısından önemlidir. Bu ayette önce borç işlemi anlatılıp bu işlemin yazılması istenir. Ardından işlemin peşin yapılan bir ticaret olması durumunda yazılmasının gerekmediği belirtildikten sonra, şahitlere zarar verilmemesi emredilirken bey' lafzı kullanılır.

⁴⁰ Razi, **Mefatihü'l-Gayb**, XVII, s.104.

⁴¹ Ey iman edenler, birbirinizden belirli bir vade ile borç aldığınızda, onu yazın; aranızda doğrulukla tanınmış bir yazı bilen kişi, onu yazsın. Yazı bilen de kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın. Bir de borçlu adam söyleyip yazdırsın, her biri Allah'tan korksun ve haktan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, aklı ermeyen biri yahut küçük veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi dosdoğru söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahit gösterin. Eğer her ikisi de erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna güvendiğiniz bir erkekle iki kadın şahit olsun ki, biri unutulunca diğeri hatırlatsın. Şahitler de çağrıldıklarında kaçınmasınlar. Siz yazanlar da az olsun çok olsun onu vadesine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah yanında adalete en uygun olduğu gibi şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Ancak aranızda peşin devrettiğiniz bir ticaretse, o zaman bunu yazmamanızda size bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahitlik edene zarar verilmesin. Eğer zarar verirseniz bu mutlaka kendinize dokunacak bir günah olur. Allah'tan korkun! Allah size ilim öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.

Bilindiği gibi ticaret kapsayıcı şekilde alım satım, hibe, icâre gibi mal nakil yöntemlerini ifade etmek için kullanılırken,⁴² bey’ ise alım satım işlemi için kullanılır. Buna göre ayette önce borç işleminin yazılması istenip ardından da borcu içine almayan alım satım yazıldığında şahitlere zarar verilmemesi gerektiği söylenmiş olur. Ayrıca ayette ‘peşin ticaret’ ifadesi kullanılmıştır. Peşinlik alım-satıma mahsus bir durumdur. Tek taraflı bir mal nakil yöntemi olan hibe ve tabiatı gereği zaman unsurunu içinde barındıran icârenin peşin olup olmamasından söz edilemeyecektir.

Bunun aksine, ticaret, ‘alım-satım’ anlamında bey’ ise daha kapsayıcı şekilde mal nakil yöntemlerini ifade ettiği söylendiğinde ayette, borcu da içine alan bey’ işlemlerinin yazılması gerektiği genel bir kural olarak vaz edilmiş, peşin olduğu takdirde ticaretin (alım-satım) bundan istisna tutulabileceği bildirilmiş olacaktır. Buna göre bey’in Kur’an’da karşılıklı anlaşma ve sözleşme durumlarını ifade ettiği de göz önünde bulundurularak bey’, ticaret ve borcu da içine alan ve yazılmaya ihtiyaç duyan bir üst kavramdır denilebilir.

Buraya kadar yapılan açıklamaları toparlayacak olursak Kur’an’ı-Kerim’de şira ve ticaret ‘iki farklı şeyi değiştirme’ (alım-satım) anlamında birbiri yerine kullanılabilen kelimeler iken; bey’ bu iki kavramı kapsayıcı başka ekonomik faaliyetleri de içine alan bir üst kavramdır denebilir⁴³. Bu durumda her “şira” ve “ticaret” kelimesi bey’ anlamına gelecek fakat her “bey””, şira ve ticaret anlamına gelmeyecektir.

Bey’in tam olarak hangi ekonomik faaliyetleri içereceği, sınırlarının tespiti araştırmamızın kapsamı dışında olduğundan bunun tesbitini, ileride bu konuda yapılacak başka çalışmalara havale ediyoruz.

⁴²Cassas, **Ahkamu’l-Kur’an**, II, s. 172-173.

⁴³ Bardakoğlu, DİA “Bey” md.

2.2.KUR'ANDA FAİZ

2.2.1.Faiz Ayetlerin Tedriciliği

Kuran'ı-Kerim'de faiz ile ilgili ayetler Rum Suresinin 39. ayeti, Nisa Suresinin 161. ayeti, Ali İmran Suresinin 130. ayeti ve Bakara Suresinin 275-281. ayetleri olmak üzere dört ayrı yerde geçmektedir. Bahsedilen bu surelerin farklı zamanlarda nazil olmuş olması faizin aşamalı olarak yasaklandığını akla getirmektedir.⁴⁴

Daha önce faizin cahiliye toplumunda yaygın olarak kullanılması hakkında verdiğimiz bilgiler göz önünde bulundurulduğunda faizin bir defada kesin bir dille yasaklanmasının tepki ile karşılanacağı da düşünülebilir. Bunun dışında faizi kesin olarak yasaklayan ayetlerin Medine döneminde nazil olması Müslümanların henüz siyasi, içtimai ve hukuki olarak güçlü olmadıkları Mekke döneminde faizden uzak durmakla sorumlu tutulmadıklarını da düşündürür. Nitekim Hz. Ömer'in içkinin tedrici olarak yasaklandığını ifade eden tasnifi de⁴⁵ sahabelerin bazı konularda ayetlerin aşamalı nüzulünü kabul ettiklerine işaret olarak alınabilir.

2.2.1.1.Yasağa Hazırlık

Faizle ilgili nazil olan ilk ayet olarak 'İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz; Allah'ın yüzünü dileyerek verdiğiniz zekat ise, katlayanlar işte onlardır'⁴⁶ ayeti bilinir. Bu ayette Allah'u-Teala'nın beklenenin aksine faizin artmayacağını ancak zekatın kat kat artacağını buyurması müfessirler tarafından iki farklı şekilde yorumlanmıştır.

Birinci grupta bulunan müfessirler ribanın helal ve haram olmak üzere ikiye ayrılacağını söylemişlerdir. Bakara, Ali İmran ve Nisa Suresindeki ayetler ile haram kılınan riba kastedilirken bu ayette bahsedilen ribanın, helal olan riba olduğu savunulmuştur. Buna göre kişinin Allah rızası dışında, daha fazlası ile karşılık almak gibi herhangi bir menfaat umarak; hediye vermesi, akrabasını ziyaret etmesi, yolda karşılaştığı yakınına selam vermesi vb. davranışlar bu ayetin kapsamına girer. Allah

⁴⁴ Şatibi, **Muvafakat**, II, s.387.

⁴⁵ Taberi, **Taberi Tefsiri**, VII, s.33.

⁴⁶ Rum: 30/39.

bu kişileri yaptıkları davranışın uygun olmadığı ve amaçlarına ulaşamayacakları konusunda uyarmıştır.⁴⁷

İkinci görüşe göre ise bu ayet ile kastedilen haram olan ribadır.⁴⁸ ‘Allah katında artmaz’ buyruğu ile faizcilik yaparak mallarının artacağını sananların mallarının dünyada artsa bile Allah katında artmayacağı, Allah rızası için zekât verenlerin mallarının ise artacağı anlaşılabilir. Yine bu ayetten yola çıkarak ‘bu faiz onu alanındır diye hükmedilemez aksine o kendisinden alınana aittir’ yorumu da yapılmıştır.⁴⁹ Buna göre Allah faizi bir mal nakil yöntemi olarak kabul etmediği için faiz olarak alınan malın mülkiyeti alan kişiye geçmemiştir denilir. Dolayısıyla da gerçekte kişinin malı artmamıştır fazla olarak aldığı kısım başkasının hakkıdır sonucuna varılır.

Bu görüşler değerlendirildiğinde birinci yorumun ‘riba’yı cahiliye döneminde kullanılan anlamı ile hiç ilgili olmayan ‘hediye’ ‘sıla-i rahim’ gibi değerlerle tefsir ettiği görülmektedir. Bunun yerine bu ayeti içki yasağında olduğu gibi faizin haram kılınmasına hazırlık aşaması olarak almak mümkündür.⁵⁰ Böylece faizciliğin son derece yaygın olduğu özellikle varlıklı insanların gelirinin büyük kısmını faizden elde ettiği bir toplumda psikolojik, sosyolojik ve iktisadi şartlar göz önünde bulundurularak bir geçiş süreci oluşturulmuş olacaktır.

2.2.1.2. Yahudilerin Kınanması

‘Yahudilerden (sadır) olan zulüm, Allah yolundan çok yüz çevirmeleri ve ondan nehyedildikleri halde riba almaları ve insanların mallarını haksız yollarla yemeleri sebebiyle, aslen onlara helal kılınmış olan güzel şeyleri onlara haram kıldık ve onlardan küfredenlere elim bir azap hazırladık.’⁵¹

⁴⁷ Taberi, **Taberi Tefsiri**, VI, s.415-416; Kurtubi, **Ahkami'l-Kur'an**, XII, s.489-490;

⁴⁸ Özsoy, “İslam İktisadında Faiz”,s.59.

⁴⁹ Kurtubi, **Ahkami'l-Kur'an**, XII, s.489-490.

⁵⁰ Özsoy, “İslam İktisadında Faiz”,s.60.

⁵¹ Nisa: 4/160.

Yahudilere faizin haram kılındığı Tevrat'ta geçen ilgili ayetlerden⁵² anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in Hadis-i Şeriflerinde de görülebilmektedir. Hz. Peygamber kendisine 'Biz Musa'ya (a.s.) apaçık dokuz ayet verdik'⁵³ ayetinin anlamını soran iki yahudiye verdiği cevapta israiloğulları için dokuz haramın olduğu ve bunlardan birisinin 'faiz yemeyin' şeklindeki faiz yasağı olduğunu söylemiştir. Ancak Yahudilerin ileri gelenleri bu yasağın ancak Yahudiler arasında geçerli olup Yahudi olmayanlardan faiz alınabileceğine hükmederek bu ilahi emri saptırmışlardır. İşte Nisa Suresi 161. ayette Yahudilerin bu davranışı kınanmakta ve elim bir azapla karşılaşacakları bildirilmektedir.

Kur'an'da riba yasağının aşamalı olarak gerçekleştiği kabul edilerek yapılan tasniflere göre Nisa Suresi 161. Ayet ikinci sıraya konulmaktadır. Bu ayet ile yahudilerin durumunun bildirilerek Müslümanların riba yasağına psikolojik olarak hazırlandığı düşünülmektedir.⁵⁴

2.2.1.3. Yasaklama

'Ey iman edenler, öyle kat kat katlayarak faiz yemeyin ve Allah'tan korkun ki, arzuunuza ulaşsınız.'⁵⁵

Ali İmran 130. ayeti Bakara Suresindeki ayetlerden önce nazil olmuş olduğu için faizi ilk olarak yasaklayan ayet olarak kabul edilir. Yalnız yasağın kapsamı konusunda ihtilaf edilmiştir. Ayette 'kat kat' ifadesinin kullanılmasından yola çıkılarak burada yasaklanan faizin sadece cahiliye döneminde uygulanan şekliyle %100 gibi⁵⁶ fahiş artışları içerdiği bütün faiz çeşitlerini kapsamadığı söylenmiştir. Dolayısıyla bu ayetin faiz hakkında kısmi bir yasak getirdiği kabul edilir. Hatta günümüzde bu yorumlardan yola çıkılarak Bakara Suresi'ndeki ilgili ayetler dikkate

⁵² Tevrat: Tensiye babı, el-ıslah /23719-20.

⁵³ Nahl: 16/101.

⁵⁴ Ali Rıza Gül, "Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'an'da Riba Yasağı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001, s.178.

⁵⁵ Ali İmran: 3/130.

⁵⁶ Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, "Riba" md.

alınmaksızın %5, %10 gibi oranlarla uygulanan faizin yasak kapsamına girmeyeceği iddia edilmektedir.⁵⁷

Müfessirlerin birçoğunun görüşüne göre ise ‘kat kat’ ifadesinin kullanılması hükmü kayıtlamak için değil mevcut bir olguyu vasıflandırmak içindir. Yani bu ifade faiz yasağının sınır ve şartlarını belirlemek amacı ile değil Arapların o dönemde uyguladıkları faize atıf yapmak için kullanılmıştır. Bu pekiştirici ifade ile yapılan işin ne kadar kötü olduğu vurgulanır. Dolayısıyla buradaki yasak faizin bütün çeşitlerini ve şekillerini kapsamaktadır.⁵⁸

Nitekim Peygamber(sav) kaliteli hurmayı daha fazla miktarda kalitesiz hurma ile değiştiren kişiye ‘katladın, riba yaptın...’ buyurarak katlamanın sadece %100 ile olmayacağını göstermiştir. Diğer taraftan Arapların faize verdikleri borç mal veya para değil de hayvan olduğunda süre artırımını ile hayvanın yaşı artırılıyordu. Örneğin, bint-i mehâd(iki yaşındaki dişi deve), ikinci sene bint-i lebûn(üç yaşındaki dişi deve), üçüncü sene hikka(dört yaşındaki deve), dördüncü sene cezâ’(beş yaşındaki dişi deve) olarak geri istenir, böylece süre arttıkça mal da artırılmış olurdu.⁵⁹ Bunlarda göstermektedir ki bu ayette kullanılan ‘kat kat’ ifadesi ile hangi oran veya miktarda olursa olsun bütün faiz çeşitleri kastedilmektedir.

Daha sonra nazil olan Bakara suresindeki ayetlerin de borç veren kişinin hakkının sadece ana sermaye olduğunu bildirmesi, verilen borçta hangi miktarda olursa olsun yapılacak herhangi bir artışın faiz olacağını göstermektedir.

Ali İmran 130. ayet tedricilik açısından ele alındığında birçok araştırmacıya göre üçüncü sırada nazil olan ayet olarak kabul edilir.⁶⁰ Buna göre ilk inen ayet yasağın geleceğini haber veren Rum Suresi 39. ayettir. İkinci aşamada Yahudilerin yasaklanmasına rağmen faizcilik yaptıklarını bildiren Nisa Suresi 161. Ayet gelir. Üçüncü aşamada ise Ali İmran 130 ile faizin Müslümanlara da yasaklandığı kabul edilir. Ancak bu durumda henüz Müslümanlara yasaklanmadan Yahudilerin faiz

⁵⁷ Gül, “Kur’na’da Riba Yasağı”, s.180.

⁵⁸Kurtubi, **Ahkami’l-Kur’an**, IV, s.371-373, Nesefi, **Nesefi Tefsiri**, II, s.386-387.

⁵⁹ Ateş, **Kur’an Ansiklopedisi**, “Riba” md.

⁶⁰ Gül, “Kur’na’da Riba Yasağı”,s.180.

almaları sebebiyle kınanmaları olası görülmemektedir ki böyle bir durumda Yahudiler yapılan eleştiriyi tenkit edeceklerdir.⁶¹ Bu ayetin ikinci sıraya alınarak faizin önce Müslümanlara yasaklanıp daha sonra Yahudilerin yaptıkları sebebi ile kınanmaları daha mümkün görünmektedir.

2.2.1.4. Yasağı Tekit

Faiz yiyen kimseler, şeytan çarpmış kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: "Ticaret, tıpkı faiz gibidir." demeleri yüzündendir. Oysa Allah, ticareti helal, faizi haram etti. Bundan böyle her kim Rabbi tarafından kendisine bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, artık geçmişte aldığı onundur ve hakkındaki kararı Allah verecektir. Her kim de döner, yeniden faiz alırsa, işte onlar cehennemin sakinleridirler, hep orada kalacaklardır.⁶²

Allah, faizi mahveder ve sadakaları artırır. Allah, günahkâr katı inkârcıların hiçbirini sevmez.⁶³

İman edip iyi işler yapan ve namaz kılip, zekat verenlerin, Rabblerinin yanında, şüphesiz kendilerine ait mükafatları vardır. Onlara bir korku yoktur ve hiç üzölmeyeceklerdir.⁶⁴

Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer gerçek inananlar iseniz faiz hesabından kalan miktarı almaktan vazgeçin.⁶⁵

Eğer böyle yapmazsanız, o halde Allah ve O'nun elçisi tarafından bir savaş açılacağını bilin. Eğer tevbe ederseniz, anaparanız sizindir. Ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz.⁶⁶

Eğer borçlu sıkıntıda ise, ona kolaylık tanınmalısınız; borcu sadaka olarak bağışlamanız, eğer bilerseniz, hakkınızda daha hayırlıdır.⁶⁷

⁶¹Fazlur Rahman, **Riba and Interest**, Islamic Studies, III, no.1, March 1964, Karachi, s.11; Uludağ, **FaizeYeni Bir Bakış**, s. 22-25; Gül, "Kur'na'da Riba Yasağı", s.183.

⁶² Bakara:2/275.

⁶³ Bakara:2/276.

⁶⁴ Bakara:2/277.

⁶⁵ Bakara:2/278.

⁶⁶ Bakara:2/279.

Âyet-i kerimede geçen çarpmak ‘el-mess’ delilik demektir. Bahsedilen delirmenin ahirette faiz yemenin alameti olarak görüleceği söylenmiştir. Bu cezanın sebebi ise ‘Alış verişte tıpkı faiz gibidir’ denilmesidir. Allah-u Teâlâ ‘Ticaret helal, faiz ise haramdır’ buyurarak ticaret ve faizi kesin olarak birbirinden ayırmış ve faizin haramlığını bildirmiştir. Faizin kesin olarak yasaklanmasının ardından artık faiz hesabından herhangi bir şey almanın helal olmayacağı, ancak anaparanın alınması durumunda faizden doğan haksız kazançtan kaçınılmış olunacağı söylenmiştir. Bu sınırlara uymayanların davranışlarının ise Allah ve Resulüne savaş açmak olduğu belirtilmiştir.

Ali İmran Suresinde sadece kat kat faizin yasaklandığını kabul edenler bu ayetlerin faizin genel olarak yasaklanma aşamasını oluşturduğunu savunurlar. Ancak buna rağmen yasaklanan faizin ‘erteleme faizi’ olarak bilinen faiz çeşidi olup hadislerde tanımlandığı kabul edilen ‘alış veriş faizini kapsamadığı kabul edilir.⁶⁸

Ali İmran Suresi’nde ki faiz yasağının bütün faiz çeşitlerine şamil olduğunu kabul edenler ise Bakara Suresi’nin ilgili ayetlerinin, alacaklının borçlu üzerinde ana paradan başka hiçbir hakkı olmadığını belirttiğini kabul eder. Böylece ed’af-ı madaafe ayetindeki yasak teyit edilerek, Allah’ın emrine muhalefet edenler tehdit edilmiş, karşılaşacakları ceza haber verilmiştir.⁶⁹

2.2.2.İktisadi Yaklaşımla Faiz

2.2.2.1.Faizin İnsanların Malları Arasında Artması

Rum suresi 39. Ayette ‘İnsanların mallarında artsın diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz; Allah’ın yüzünü dileyerek verdiğiniz zekât ise, katlayanlar işte onlardır’⁷⁰ buyrulmaktadır. Müfessirler bu ayeti tefsir ederken ağırlıklı olarak burada kullanılan riba kavramı ile haram olan ribanın mı yoksa helal olan bir artışın mı kastedildiğini tartışmışlardır. Bu ayet ile ilgili gelen rivayetlerde iki farklı görüş vardır. Birinci grupta olanlar ‘Bu ribadan maksat faiz mânâsındaki riba değildir. Bir

⁶⁷ Bakara:2/280.

⁶⁸ Gül, “Kur’an’da Riba Yasağı”, s.179.

⁶⁹ Özsoy, “İslam İktisadında Faiz”, s.68.

⁷⁰ Rum: 30/39.

kimsenin fazla bir mükâfat almak için herhangi bir kimseye parasını vermesidir. Buradaki fazlalık mecaz anlamda kullanılmıştır’ demişlerdir. İkinci grup ise ayetin metnindeki ‘riba’ kelimesinin şer’an haram olan riba olduğunu söyler. Nitekim bu ayetin Beni Sakif ribası hakkında nazil olduğu kabul edilir.⁷¹

Tefsirlerin birçoğunda ağırlıklı olarak birinci görüş tercih edilmiştir. ‘...verdiğiniz herhangi bir faiz...’ buyruğu ile haram faizin kastedilmeyip, insanların birbirlerine, Allah rızası için değil daha fazla mal alabilmek için hediye vermeleri olarak anlaşılmıştır. Kendisine mal verdiği kişiden ilerde daha fazlasını alabilmek için hediye verenlerin bu davranışları mubah olsa da Allah katında herhangi bir sevabı yoktur. Zira bunlar mallarını Allah rızası için değil ilerde daha fazlasını elde etmek için vermişlerdir. Yüce Allah’ın, karşılığında mükâfat verdiği kendi rızası için yapılan harcamalardan bahsettikten sonra, bu ayette Allah katında artış göstermeyen ve sahibine ecir de sağlamayan bir husustan bahsettiği kabul edilir.⁷²

Tefsilerde ağırlık kazanmamakla birlikte ayette geçen ‘riba’dan maksadın yasaklanan riba olduğu da söylemiştir. Yukarıda bahsettiğimiz şekilde faiz yasağının tedrici olarak geldiğini savunanlara göre de bu ayet faize karşı konulan tavrın ilk işaretidir. Faizin haram olduğunu bildirmez ancak faizle gelen artışın kabul edilemez bir artış olduğundan bahseder.

‘İnsanların mallarında artsın diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz; Allah’ın yüzünü dileyerek verdiğiniz zekât ise, katlayanlar işte onlardır’⁷³ ve ‘Allah, faizi mahveder ve sadakaları artırır.’⁷⁴ ayetleri birbiri ile paralellik gösterir. Buna göre her ne kadar kesin olarak yasaklanmamış olsa da faizi yiyen ve faizcilik yaparak mallarının artacağını sananların malları dünyada artsa bile Allah katında artmaz, buna mukabil Allah rızası için zekât ve sadaka verenlerin malları ise artar.⁷⁵

Ayette ‘başkasının malı içinde artsın diye verdiğiniz şeyler’ ifadesinden yola çıkılarak ‘bu faiz onu alanındır diye hükmedilemez aksine o kendisinden alınana

⁷¹ Kurtubi, **Ahkami’l-Kur’an**, XIII, s.489-490.

⁷² Taberi, **Taberi Tefsiri**, VI, s.415-416; Kurtubi, **Ahkami’l-Kur’an**, XIII, s.489-490.

⁷³ Rum: 30/39.

⁷⁴ Bakara: 2/276.

⁷⁵ Kurtubi, a.g.e., XIII, s.489-490.

aittir' yorumu da yapılmıştır.⁷⁶ Buna göre faizli olarak verilen malın karşı tarafın mülkiyetine geçmediği, arttıktan sora geri alınmak üzere borç olarak verildiği görülür. Dolayısıyla görünüşte kişinin malı artsa da Allah'ı Teâlâ bu artışı meşru kabul etmeyip fazla olarak alınan kısmın başkasının hakkı olduğunu söylemiştir. Ayetler bu şekilde anlaşılırsa faizin alım satımdan borçtan elde edilen bir gelir olduğu da söylenebilir.

Bir diğer husus da ayette insanların malları içinde artsın diye ribaya verilen şeyin 'ما' ile ifade edilmesidir. Mal içerisinde ancak mal artacağından buradaki 'ما' ile de malın kastedildiği sonucuna varılabilir. Hem ribaya hem de zekâta verilen mal için "ما"nın kullanılmış olmasından yola çıkarak zekât olarak verilen malın ribaya da konu olabileceği söylenebilir. Bu durum ribaya verilen malın riba illetini belirlemede önemli bir ipucu olabilir.

Ribanın illeti konusu başlıbaşına bir problem ve ihtilafli konulardan birisidir. Örneğin ribâ illeti altın ve gümüşün yer aldığı ilk grup için ayrı; diğer dört sınıf malın yer aldığı ikinci grup için ise ayrı olarak belirlenmiştir. Ribâ illetini semeniyet olarak görmeyen fakihler, altın ve gümüşün tartılma özelliğini; diğer dört sınıf malın ise ölçülme, saklanabilme, gıda maddesi olma gibi vasıflarını illet olarak kabul etmişlerdir. Ribanın illetini belirleme konusundaki bu ihtilaflar bazen riba kapsamına girmesi gereken malları dışarıda bırakırken bazen de bunun tam tersi olmuştur. Zekâta ise (zaruri ihtiyaç sayılma dışında) mal sınırlandırılmasına gidilmemiştir. İnsanların maddi anlamda kendisine değer atfettiği ve fikhen de meşru kabul edilen her mal belli şartlarla zekâta tabi görülmüştür. Dolayısıyla ayette zekat ve ribaya konu olan malların her ikisinin de 'ما' ile ifade edilmesi, zekâta konu mallarda olduğu gibi ribaya konu mallarda da sınırlandırılmaya gerek olmadığına göstge kabul edilebilir. Nitekim bir kısım tâbiîn ulemâsının ribanın zekâta tabi mallarda sözkonusu olacağı, Malikî fakihi İbn Mâcişun'un (ö. 212/827) ise kendisinden yararlanan bütün mallarda ribanın cereyan edeceği görüşünde olduğu bildirilir.⁷⁷ Karaman, insanların ihtiyaç duyduğu bu sebeple değer verdiği ve herhangi bir suretle mübâdele ettiği malların, cinsi cinsine mübâdelelerin de fazlalık

⁷⁶ A.y.

⁷⁷ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-müctehid**, II, s.133.

bulduğunda faizin gerçekleşeceği şeklindeki görüşü ile ribevî malların kapsamını oldukça geniş tutmuştur.⁷⁸

2.2.2.2.Faizin Azalması

Bakara Suresi'nde 'Allah ribâyı yok eder'⁷⁹ buyrulmuştur. Ayette geçen 'el-mahk' eksilmek ve yok olup gitmek anlamındadır.⁸⁰ Ay'ın eksilmesini ifade etmek üzere de bu kökten kelime kullanılır.

Tefsirlerde buradaki yok oluş ağırlıklı olarak bereketinin gitmesi olarak anlaşılmıştır. Ribâ'nın noksanlaşması hem bu dünyada, hem de âhirette olabilir. Dünya da yok olması demek, Allah'ın ya onu tamamen imha etmesi veya onun karıştığı malın bereketini gidermesiyle olur. Faiz çok olsa da onun bereketi giderilir. İbn Mes'ud'un Peygamber (sav)'den rivayet ettiği 'Faiz çok olsa bile onun akibeti azalmaktır' hadisi de bu konuda delil alınır. Faizle muamele gördüğü halde, içinde bereket, huzur, mutluluk, güven ve sükûnet kalan bir toplum görmenin mümkün olmayacağı bu uygulamanın bulunduğu topluma kıtlık ve bedbahtlıktan başka birşey kazandırmayacağı söylenir. Görünürde bir refah, üretim ve gelir kaynağı bolluğu göze çarpabilir. Ancak bereket, gelir kaynaklarının kabarıklığından ziyade güven içinde bu kaynaklardan güzellikle yararlanmak olduğu için bu toplumda bolluk olsa da bereket yoktur denilir. Bu buyruğun âhirette gerçekleşeceği de söylenmiştir.⁸¹

Faizin eksilmesi, yok olması bereketin gitmesi olarak anlaşılabilmesi gibi maddi bir azalmaya sebep olacağı da söylenebilir. Çünkü faizli işlemler sonuç itibari ile ekonomik olarak da azalmaya sebep olur. Faiz uygulandığı toplumda maliyetleri yükseltip para ihtiyacını artırır. Faizli kredi ile üretim yapan üreticiler ödedikleri faizi üretilen malın fiyatına yansıtır. Küçük tasarruf sahipleri de birikimlerini faize yatırarak bir artış sağlamak isterler. Ancak maliyetlerdeki artış oranı tüketicilerin faize yatırdıkları paradan aldıkları faiz oranından daha fazla olacağından tüketiciler kazanç sağlayamazlar, aksine kayba uğrarlar. Bu döngü böyle devam ettiği sürece

⁷⁸ Karaman, **İslam Hukuku**, II, s.214.

⁷⁹ Bakar: 2/276

⁸⁰ İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, "m-h-k" md.

⁸¹ Râzi, **Mefâtihu'l-Gayb**, VI, s.23.

enflasyon artar, servet birkaç zenginin elinde toplanır ve halkın refah düzeyi düşer. Dolayısıyla ayette bahsedilen eksilme, azalma da gerçekleşmiş olur.

2.2.2.3. Kat Kat Artırılmış Faiz

Ali İmran 130. Ayette ‘Ey iman edenler, öyle kat kat katlayarak faiz yemeyin ve Allah'tan korkun ki, arzuunuza ulaşasınız’⁸² buyrulmuştur. Bazı yorumlarda ‘kat kat’ ibaresinden dolayı bu ayette yasaklanan ribanın câhiliyye Araplarının uyguladığı nesî'e ribâsı olduğu söylenmiştir. Şöyle ki: Belli bir süre ile birine borç veren kimse, sürenin sonunda borçludan alacağını ister: "Ya borcunu ödersin, ya da artırırsın!" derdi. Borçlu, ödeyemeyecek durumda ise süre ister, buna karşılık da faiz yüklenirdi. Borç, süresinde ödenmediği takdirde bir yıl sonrası için bir kat artırılır; yine ödenmezse bir kat daha artırılırdı. Meselâ yüz dirhem, bir yıl sonraya ertelenince iki yüz dirhem, iki yıl sonraya ertelenince dört yüz dirhem yapılırdı. Ayet bu şekilde yorumlandığında Kur’anda yasaklanan faizin bugün bileşik faiz diye isimlendirilen faiz olduğu, küçük oranlardaki faizlerin yasak kapsamına girmeyeceği iddialarına kapı açılmış olacaktır.

Bazı müfessirler ise, kat kat ifadesinin, faiz yasağının sınır ve şartlarının belirtilmesi amacıyla değil Arapların o günlerde en çok uyguladıkları faiz şeklinin açıklanması maksadıyla zikredildiğini kabul ederler. Bu pekiştirici ifade, onların yaptıkları işin ne kadar çirkin ve ne kadar kötü olduğunu göstermek için olduğundan özellikle borcun kat kat artırılma hali söz konusu edilmiştir.⁸³ Yani bu âyetle faizin katlı şeklinin yanında diğer bütün şekilleri de yasaklanmıştır. Ayrıca âyetten açıkça anlaşıldığına göre "kat kat" ifadesi anaparanın değil faizin vasfıdır. Buna göre kat kat tabiri hükmün taalluk ettiği şart olmayıp bunun bir vakıyı ifade ettiği, sadece Arap yarımadasında görülen faiz şeklini değil, yüzde oranı ne olursa olsun faizin işletildiği her dönem ve yerdeki bütün faizli işlemleri kapsadığı söylenebilir.

⁸² Ali İmran: 3/130.

⁸³ Kurtubi, **Ahkami'l-Kur'an**, IV, s.371-373

Hz. Peygamber'in, kaliteli bir hurma ile kalitesiz bir hurmayı kalitesizin miktarını fazla tutarak mübadele eden bir sahabeye, "Katladın, ribâ yaptın"⁸⁴ demesi, faizin her şeklinin katlama mânâsı taşıdığını göstermektedir.

Ayrıca katlama ifadesi, meselâ dört yaşındaki bir hayvanın bir yıl vade ile beş yaşındaki bir hayvan karşılığında ödünç verilmesini de içine almaktadır. Bu iki hayvan arasındaki fiyat farkı ise % 20-25 civarında olmalıdır. Şu halde Kur'an'ın sözünü ettiği katlama, 1'in 2 olması şeklindeki anaparanın katlanmasını değil yüzde nisbeti ne olursa olsun faizin bütün katlarını kapsamaktadır. Matematiksel olarak bakıldığında da kat ifadesi sadece ikiye, üçe, dörde katlama anlamında kullanılmaz. %2 de bir şeyin 2/100 katı anlamına gelir.

Öte yandan Kur'an'ın yasaklaması sırasında Arap yarımadasında faiz hadlerinin oldukça düşük seviyelerde bulunduğu, faiz hadleri % 4-8 arasında seyreden Bizans ile sıkı ticarî ilişkiler içinde bulunan Arabistan'da bunun en çok % 10 olabileceği ifade edilmektedir.⁸⁵

Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda âyette, hayvanların yaşında katlamadan vadede katlamaya ve aylık gelir şeklindeki faize kadar faizin bilinen, örf haline gelmiş bütün şekil ve çeşitlerinin tamamıyla yasaklandığı söylenebilir. Zira âyetin nazil olmasından sonra hiçbir sahâbi, âyette geçen ribâdan neyin kastedildiğini veya bu katlamaların haddini sormaksızın faiz yasağına uymuştur.

2.2.3. İlgili Kavramlar

2.2.3.1. Borç

Arapça'da borç kavramını ifade eden yerleşmiş bir terim olmayıp İslâm hukukunda da bütün borç nevilerini içine alan genel bir nazariye mevcut olmadığından borcun tarifi, unsurları, kaynakları, çeşitleri, sonuçları ve sona ermesi hakkında klasik fıkıh kitaplarında müstakil bir bölüm ve toplu bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu bilgiler usul ve fûrû kitaplarının başta "Kitâbü'l-

⁸⁴ Müslim: Mûsâkât, 99.

⁸⁵ Özsoy, DİA "Faiz" md.

Büyü" olmak üzere çeşitli bölümlerine dağılmış durumdadır. Türkçedeki borç kelimesini ifade etmek için ise daha çok 'deyn' ve 'karz' lafızları kullanılır.⁸⁶

Karz (القرض) sözlükte "kesmek, parçalamak, mislini geri almak üzere malı başkasına vermek, yol almak, bir yeri çaprazlama geçmek" anlamlarına gelir⁸⁷.

Terim olarak; 'bir kimseye faydalanmak ve mislini iade etmek üzere bir malı vermeye' denir⁸⁸. Yani bir ödünç işlemidir. Hanefilere göre karz; altın, gümüş, nakit para ve diğer misli olan şeyleri başkasına ödünç vermek, anlamına gelir. Diğer üç mezheb, selem akdi yapılan tüm malların karz olarak verilebileceğini söylerler. Onlar böylece, bazı kıyemî malları da tarife alarak kapsamı genişletmişlerdir. Borç verilen mal benzeri bulunan bir mal ise, iade edilirken benzeri iade edilir. Değer biçilen bir mal ise, yerine aynı özellikte olan bir mal iade edilir. Zayıf kavle göre ise kendisine değer biçilen mallarda değer ödenir.⁸⁹

Deyn, ise bir akitten ya da bir tazminattan doğan ödeme yüküdür. Her ödünç borçtur ama her borç ödünç değildir. Daha sonra ödemek üzere alınan iki kile buğday hem ödünç, hem borçtur. O buğday veresiye iki altına karşılık alınsa bu iki altın borçtur ama ödünç değildir.⁹⁰ Kur'an'ı kerimde terim anlamı ile üç ayette⁹¹ geçen deyn lafzı borç anlamında kullanılmıştır. Altı ayette⁹² geçen karz ise güzel (حسنًا) vasfıyla mevsuf olarak kayıtlanmıştır. Bu ayetlerde karz ile karşılıksız olan türünün (*karz-ı hasen'in*) kastedildiği sonucu çıkarılabileceği gibi başka amaçlı karzın mevcut olabileceği sonucu da çıkarılır.

2.2.3.2. İnfak

İnfak, daha çok 'para veya malı elden çıkarmak'⁹³ anlamında kullanılmaktadır. İnfak, malda ve diğer şeylerde yapılır. İnfak için yapılan diğer tanımlardan bazıları

⁸⁶ M. Akif Aydın, DİA " Borç" md.

⁸⁷ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, "k-r-z" md.; Fîrûzâbâdî Muhammed b. İbrahîm eş-Şîrâzî, **el-Kâmûsu'l-muhît**, Beyrut, 1981, "k-r-z" md.; Hey'et, **el-Mu'cemü'l-vecîz**, Mısır 1980, "k-r-z" md.

⁸⁸ İsfahânî, **Müfredât**, "k-r-z" md.

⁸⁹ Kâsanî, **Bedâi'**, VII, s. 394.

⁹⁰ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.52-53.

⁹¹ Bakara: 2/282; Nisa: 4/11-12.

⁹² Bakara: 2/245; Maide:5/12; Hadid: 57/11-18; Teğabün:64/17; Müzemmil:73/20.

⁹³ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, "n-f-k" md.

şöyledir: İbni Mes'ud'a göre: Kisinin ailesinin geçimi için harcadığı maldır. Dinin ikamesi için Allah yolunda, haç, umre, cihad, sıla-i rahim ve aile için yapılan harcamaları, zekatları, kefaretları ve sadakaları kapsamaktadır. Kısacası, faydalı yollarda yapılan tüm harcamalara infâk denilmektedir.⁹⁴ Ayetlerde de, mehir, harcamak, sarfetmek, malı harcamak, nafaka, zekat, sadaka anlamlarında kullanılmıştır.⁹⁵

İnfak, Bazen farz bazen nafîle olarak yapılır.⁹⁶ Farz olanı, zekatı; nafîle olanı, sadaka dâhil gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içerir.

Zekât, infâkın ihtiva ettiği umumilikten bir parçasıdır.⁹⁷ Lügat olarak: 'temiz, artma, bereket, övgü ve doğruluk (salâh) anlamlarına gelmektedir.⁹⁸ İstilahî olarak ise, insanın malını temizlemek için ondan çıkarttığı şey⁹⁹ ya da insanın, Allah'ın hakkından fakire çıkarıp verdiği şey olup, hem malı temizleme hem nefsi temizlemektir.¹⁰⁰

Sadaka ise sözlükte, 'doğruluk, şecaat, kemal' gibi anlamlara gelir.¹⁰¹ Terim anlamı; Allah'ın rızası için fakire, miskine ve diğer ihtiyaç sahiplerine gösterişsiz, ihsanla verilen şeydir¹⁰²

İnfak, zekât, sadaka kavramlarına ayrı anlamlar verilse de Kur'an'ın Kerim de bu kavramların birbiri yerine kullanıldığı görülür. İnfak, zekât yerine¹⁰³, sadaka yerine¹⁰⁴ kullanıldığı gibi zekât ve sadaka da birbirlerinin yerine kullanılır.¹⁰⁵ Özetleyecek olursak; Kur'an da, infak, zekât ve sadaka kişinin maddi bir karşılık

⁹⁴ Râzî, **Mefatihü'l-Gayb**, I, s.35; III, s.147.

⁹⁵ Bakara: 2/215; Nisa: 4/34,39; Enfal: 8/63; Rad: 13/22; Kehf: 18/42; Furkan: 25/67; Sebe: 34/39; Fatır: 35/29; Hadid: 57/7, 10.

⁹⁶ İsfahânî, **Müfredât**, "n-f-k" md.

⁹⁷ Seyyid Kutup, **Fîzilâl-il Kur'an**, terc: Emin Saraç, İ.Hakkı Sengüler, Bekir Karlıga, İstanbul 1992, I, s.81.

⁹⁸ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XIV, 358.

⁹⁹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XIV, 358.

¹⁰⁰ İsfahânî, **Müfredât**, s. 371.

¹⁰¹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, X, 193.

¹⁰² İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, X, 194.

¹⁰³ Bakara: 2/3; Enfal: 8/3.

¹⁰⁴ Yasin: 36/47; Enfal: 8/3.

¹⁰⁵ Tevbe: 9/60; Tevbe: 9/103.

beklemeden malını elinden çıkarması anlamında birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Aşağıda yapacağımız karşılaştırmalarda her üçü kavram yerine de infak kavramını kullanacağız

2.2.3.3.Kavramlar Arası İlişki

2.2.3.3.1.Faiz Borç İlişkisi

Borçtan elde edilen gelir fukahanın tamamına göre faizdir.¹⁰⁶ Borçlanma sırasında alacaklıya menfaat sağlayacak herhangi bir şart kabul edilemez; yoksa sözleşme geçersiz olur. Çünkü ‘menfaat sağlayan her borcun faiz olduğu bildirilmiştir.’¹⁰⁷ Borç veren kişi borçlusunun fazla ödemede bulunmasını veya hediye vermesini şart koşarsa bu fazlalığı almak faiz olur. Fazlalık miktarda olmuş veya vasiyette olmuş fark etmez. Söz gelimi has almak şartı ile hurda borç vermek veya daha iyisini almak üzere altın veya gümüş para borç vermek faiz olur.

Daha önce birbirlerine ikramda bulunan kişiler olmadıkları halde borçlu alacaklıya ziyafet verse alacaklının yediği borca mahsup edilir. Çünkü Allah’ın Elçisi ‘biriniz borç verirse borçlu ona bir şey hediye eder veya hayvana bindirirse binmesin ve hediyeyi kabul etmesin’ buyurmuştur. Daha önce aralarında böyle bir ilişki varsa başka.¹⁰⁸ Bunlar borç var olduğu sürece geçerlidir. Borcu ödedikten sonra yasak kalkar.¹⁰⁹

Borçtan sağlanacak fazlalığın faiz olduğu gibi borçtan yapılacak indirimin faiz olduğu konusunda da ittifak vardır. İmam Malik şöyle der: Birisinin vadesi gelmemiş bir alacağı olur, indirimde bulunur, borçlu da hemen öder. Bize göre bu zamanı gelen borcun vadesini uzatmaya karşılık borca ilave yapmakla aynıdır. Bu tam faizdir; bunda şüphe yoktur.¹¹⁰

Hanefilerin konu ile ilgili görüşü de Malikiler ile aynı yöndedir. Buna göre vadeli bin dirhem alacağı olan kişi borçlusuyla peşim beş yüze anlaşsa caiz olmaz. Çünkü

¹⁰⁶ İbn Rüşd, **Bidayet’ül-Müctehid**, II,s.111.

¹⁰⁷ Serahsi, **Mebcut**, IVX, s. 35-36.

¹⁰⁸ İbn Mace: Sadakat, 19(2432).

¹⁰⁹ Buhari: Menakibu’l-Ensar, 19.

¹¹⁰ İmam Malik, **Muvatta**, bab 39, 83 nolu hadisten sonra düşülen not, s. 673.

borcun peşine çevrilmesi, o borcu doğuran akitle elde edilmiş bir hak değildir. Öyleyse yapılan indirim vadeyi indirmeye karşılıktır. Bu zamana değer biçmek olur o da haramdır.¹¹¹ Çünkü zaman mal değildir.¹¹² Şafi ve Hanbelî mezhepleri de borçtan yapılan indirimi caiz görmezler.¹¹³

Hiçbir şart koşmadan, bir taraf borcunu erken öder, diğeri de ikramda bulunursa bunu bütün mezhepler kabul eder. Bu ‘hüsni kaza’ diye isimlendirilen ve hadislerde teşvik edilen bir fazlalıktır. Borç veren şart koşmamasına rağmen borçlu kendi rızası ile fazladan ödeme yapar. Örneğin Abdullah b. Ömer bir kişiden ödünç dirhem almış, daha sonra fazlasıyla ödemişti. Borç veren kişi, "Bu benim sana verdiğimden fazladır" deyince de, "Biliyorum, fakat gönlüm böyle istedi" cevabını vermişti.^{[384]114}

Borçtan elde edilen bütün gelirlerin faiz olduğunda ittifak vardır fakat faizin tamamının borçtan elde edilen gelir olduğu kabul edilmez. ‘Bir malı, kendi cinsinden bir mal ile, bedelini bir süre sonra almak üzere değiştirmekten doğan fazlalık’ olarak tanımlanan nesie ribası ‘borçtan elde edilen faiz’ olarak kabul edilir. ‘Aynı cins ve miktardaki malların peşin olarak birbiriyle değiştirilmesinden alınan fazlalık’ olarak tanımlanan fadl ribası ise ‘alış verişten elde edilen faiz olarak kabul edilir. Ayrıca fıkıh kitaplarında konu genelde “Kitabu’l-büyû” içerisinde bir alt başlık halinde ele alınır ve “altı mal hadisi” diye meşhur rivayete dayalı olarak işlenir. Dolayısıyla fıkıh kaynaklarında faiz bey‘ temelli ele alınmış olur.

Daha önce de söylediğimiz gibi Ribanın terim anlamı ile kullanıldığı ayetlerde ‘el’ (ال) takısının *ahd* için olması yasaklanan faizin, günün Arap toplumu tarafından bilinen ve uygulanan faiz olduğunu göstermektedir. Çünkü gerek Kur’an’ın nazil olduğu dönemde gerekse ondan önceki dönemlerde riba uygulaması hem müşrik Arap toplumu hem de iki semâvî dinin mensubu Hıristiyan ve Yahudiler arasında oldukça yaygındı. Hz. Peygamber de veda hutbesinde yasaklanan faizin cahiliye faizi

¹¹¹ İbni Hümmam, **Fethi’l-Kadir**, VIII, s. 426.

¹¹² Kasani, **Bedai’**, VI, s. 45.

¹¹³ İbn Rüşd, **Bidayetü’l-Müctehid**. II, s.125.

¹¹⁴ İmam Malik: Muvatta, Büyü, 90.

olduğunu söylemiştir¹¹⁵ ki cahiliye döneminde uygulanan faiz borçtan gelir elde etme yöntemidir.

Bakara 2/279-280. Ayetlerde geçen re'sü'l-mâl”(رأس المال) ve “el-u'sr” (العسر) karamları da birinci bölümde değindiğimiz üzere tarafların alıcı- satıcı ilişkisi içerisinde değil borç veren ve alan taraflar olduğunu gösterir denilebilir.

Faizile ilgili hadislerde ele alınırken teoriyi ‘altı eşya hadisi’ üzerine bina etmek ayetlerle hadisler arasında çelişki oluşturmaktadır. Ancak ilgili ayetler temele alınıp ‘Faiz yalnızca borçta olur.’¹¹⁶ ‘Elden ele (peşin) olanda faiz olmaz’¹¹⁷ ‘Faiz (borcu) vadelenirmede olur.’¹¹⁸ ‘Vadelenirmeden başkasında faiz yoktur.’¹¹⁹ Hadisleri de göz önünde bulundurulsa faizin borçtan gelir elde etme yöntemi olduğu anlaşılacaktır. ‘Altı eşya hadisi’ ise asıl itibari ile borçtan kazanç sağlama olan faizli işlemlere giden yolları kapatır.

Sonuç olarak borçtan elde edilen gelirlerin tamamının faiz olması yanında, faizin tamamı da borçtan elde edilen gelirdir denilebilir.

2.2.3.3.2.Faiz İnfak İlişkisi

Kur'an'da faizin ilişkilendirildiği bir diğer kavramda infaktır. Rum suresinin 37. ayetinde ‘Allah'ın dilediğine rızkı hem serip hem sıkıttığını görmediler mi? Şüphesiz bunda iman edecek bir kavim için ayetler vardır’ ve 38. ayetinde ‘O halde yakınlığı olana da hakkını ver, yoksula da yolcuya da... Allah'ın yüzünü isteyenler için o daha hayırlıdır; kurtuluşa erenler de işte onlardır’ buyrulur rızkı verenin Allah olduğu hatırlatılır. Ardından da sahip olunan malın ihtiyaç sahipleri ile paylaşılması emredildikten sonra 39. ayette ‘İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz; Allah'ın yüzünü dileyerek verdiğiniz zekât ise, katlayanlar işte onlardır’ denilerek faiz ve sadaka arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir.

¹¹⁵ Ebu Davud: Menasik,57(1905).

¹¹⁶ Darimi: Buyu,42 (La riba illa fi'n nesieh).

¹¹⁷ Müslim: Musakat,103(596).

¹¹⁸ Müslim: Musakat,105(1596); Nesai: Buyu',50.

¹¹⁹ Buhari: Buyu', 79.

Aynı şekilde bakara suresinin aşağıda ki ayetlerinde de önce sadaka uzun uzun anlatılır:

Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her biri yüz taneye sahip yedi başak bitiren bir tohum tanesine benzer. Allah, dilediğine kat kat fazla verir Allah, rahmeti bol olan ve herşeyi bilendir.¹²⁰

Mallarını Allah yolunda harcayan sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayan ve gönül incitmeyen kimselerin Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara bir korku yoktur ve onlar üzölmeyeceklerdir.¹²¹

Bir tatlı dil, bir bağışlama, arkasından incitmenin geldiği sadakadan daha hayırlıdır. Allah, ganidir, halimdir.¹²²

Ey iman edenler, sadakalarınızı, başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Tıpkı malını insanlara gösteriş için dağıtan; Allah'a ve ahiret gününe inanmayan herif gibi. Artık onun durumu, üstünde biraz toprak bulunan ve üzerine bir sağnağın inip kendisini bütün yalçınlığı ile ortada bıraktığı kaya gibidir. Böyle kimseler, yaptıklarının hiçbir yararını görmezler. Allah, inkârcılar topluluğunu doğru yola çıkarmaz.¹²³

Allah'ın hoşnutluğunu aramak ve kendilerini veya bir kısmını Allah yolunda pay sahibi kılmak için mallarını harcayanların durumu ise bir tepenin üstünde bulunan, üzerine kuvvetli bir sağnağın yağıp meyvelerini iki kat artırdığı bir bahçenin durumuna benzer. Bir sağnak yağmazsa, ona mutlaka bir çisinti düşer. Allah, yaptıklarınızı gözetliyor.¹²⁴

Sizden hanginiz ister ki, kendisinin hurma ve üzüm bağları bulunan altından ırmaklar akan, içinde her çeşit ürünün yetiştiği bir bahçesi olsun da kendisine yaşlılık çöküp elleri yetmez, güçleri çatmaz bir takım çocukların bulunduğu bir sırada, ateşli

¹²⁰ Bakara: 2/261.

¹²¹ Bakara: 2/262.

¹²² Bakara: 2/263.

¹²³ Bakara: 2/264.

¹²⁴ Bakara: 2/265.

bir bora isabet edip bahçesini yakınsın? İşte Allah, düşünesiniz diye sizlere ayetlerini böyle anlatıyor.¹²⁵

Ey iman edenler, gerek kazandıklarınızın ve gerekse sizin için yerden çıkardıklarımızın temizlerinden Allah yolunda harcayın, kendinizin göz yummadan alamayacağınız adilerini vermeye yeltenmeyin ve Allah'ın hiç bir şeye ihtiyacı olmadığını ve şükredilmesi gereken olduğunu bilin.¹²⁶

Şeytan, sizi yoksullukla korkutup çirkin çirkin şeylere teşvik ediyor. Allah ise, kendi katından bir bağışlama ve fazla bir kar va'dediyor. Allah'ın gücü geniş, ilmi çoktur.¹²⁷

Her ne nafaka verdiniz veya ne adak adadınızsa, herhalde Allah onu bilir. Fakat zulmedenlerin yardımcıları yoktur.¹²⁸

Sadakaları açıksa verirsiniz ne iyi! Eğer fakirlere gizlice verirsiniz, bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmınının bağışlanmasını sağlar. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.¹²⁹

Onların yola gelmesi senin üzerine vazife değildir. Ancak Allah, dilediğini yola getirir. Hayır adına ne verirsiniz, hep kendi lehinedir. Ancak sizler, yalnız Allah rızası için verirsiniz. Bu şekilde hayır için her ne verirsiniz, karşılığı size tamamen ödenir ve hiç hakkınız yenmez.¹³⁰

Allah yoluna kapanmış olup şurada burada dolaşmayan fakirlere verin. İstemekten çekindikleri için, bilmeyen onları zengin zanneder. Onları simalarından tanırsın. Yüzsüzlük edip halkı rahatsız etmezler. İşe yarar her ne verirsiniz, hiç şüphesiz, Allah onu bilir.¹³¹

¹²⁵ Bakara: 2/266.

¹²⁶ Bakara: 2/267.

¹²⁷ Bakara: 2 /268.

¹²⁸ Bakara: 2/270.

¹²⁹ Bakara: 2/271.

¹³⁰ Bakara: 2/272.

¹³¹ Bakara: 2/273.

Mallarını gece gündüz, gizli ve açık hayır için harcayan kimselerin Rablarının yanında, yalnız kendileri için, mükâfatları vardır. Onlara bir korku yoktur ve hiç üzülmeyeceklerdir.¹³²

Bu ayetlerde sadaka da bulunması gereken bazı niteliklere dikkat çekilmekle beraber sadece Allah rızası için verilen sadakanın sonuçlarına da dikkat çekildiği görülmektedir. Bu tür sadaka verimli bahçenin verdiği bereketli mahsüllere benzetilerek anlatılmış ve sadakanın malı artırdığına vurgu yapılmıştır denilebilir. Ardından Bakara 276. ayette ‘Allah, faizi mahveder ve sadakaları artırır. Allah, günahkâr katı inkârcıların hiçbirini sevmez’ buyrulmuştur. Buradan insanların mallarını, sadaka ile harcarken kapıldıkları azalma vehminin yersiz olduğu ve malı artırmak niyetiyle verilen faizin de istenilen amaca hizmet etmeyeceği anlaşılabilir.

Müfessirler bu ayetleri tefsir ederken özellikle faizin azaltma, sadakanın artırma yönü üzerinde durmuşlardır. Ribâ işiyle meşgul olmaya çağıran şey, daha çok mal elde etme arzusu, sadakadan men eden ise, malın noksanlaşmasından kaçınma arzusudur. Allah-u Teâlâ ise ribânın, her ne kadar görünüşte bir artış ve fazlalık temin etse de, hakikatte onun bir noksanlaşma sebebi olduğunu; yine sadakanın ise, görünüşte her ne kadar bir noksanlaşma sebebi olsa dahi, aslında onun bir artış olduğunu bildirmiştir.¹³³

Yapılan bu yorumlar sadakanın bereket ve iyilik getireceği, faizin darlık ve eksilmeye sebep olacağına odaklanmıştır. Ancak buradaki artma ve eksilme bereket anlamına gelebilmekle beraber ekonomik bir realiteye de delalet eder.

Bayındır bu durumu şu örnekle açıklar: Dolaşımdaki parası 2000 lira olan bir piyasaya kredi olarak dışarıdan 1000 lira girerse kısa süreli hareket olur. Kredi faizi %10 olsa vade sonunda piyasadan 1100 lira çekilir. Serbest para 1900 e düşer. Hareketin devamı için acilen 1100 liraya ihtiyaç olur. O da faizli olursa dönem sonunda serbest para 1790’a düşer. İşlem yedi kez tekrarlırsa serbest para 1050 liraya düşer. 1000 lira dışarıdan kredi olarak gelirse de onu bir banka oradan toplasa serbest dolaşan para miktarı 2000 liradan 1000 liraya düşer. Çünkü o 1000

¹³² Bakara: 2/274.

¹³³ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, VI, s.22.

lira artık kısa süreli ve faizli olarak belli ellerde dolaşıma çıkabilecektir. Banka topladığı bu 1000 lirayı %10 faizle verse, ödeme günü piyasadan 1100 lira çekilir ve serbest para 900'e düşer. Hareketin devamı için acilen 1100 liraya ihtiyaç olur. O da faizli olacağından serbest para 790'a düşer. İşlem yedi kez tekrarlırsa serbest dolaşan, yani bankanın kontrolünde olmayan para 50 liraya düşer. Bu arada fiyatlar artmış, yoksulluk çığ gibi büyümüş olur. Banka, tasarruf sahiplerine %5 faiz verse, yedi yıl sonra onların parası 1475'e çıkar ve %50 dolayında kazançlı gözükürler. Aslında onların kayıpları büyüktür. Çünkü kredinin olmadığı yerde iş yapanlar, masraflarını karşılar ve geçimlerine yetecek bir gelir elde ederlerse kendilerini kazançlı sayarlar. Onların paraya ödedikleri bir maliyet yoktur. Kredi devreye girince faiz, paranın maliyeti olur ve fiyatlara yansır. Örneğimizde kredi faizi %10, tasarruf sahibinin alacağı %5 olduğundan fiyat artışları, onların gelirlerini tükettiği gibi anaparalarını da tüketir. Mesela şekerin kilosu 50 kuruş iken %5 faizle bankaya 50 lira yatıran kişi yedi yıl sonra anapara ile birlikte 73.75 lira alır, ama bu arada şeker en az 195 kuruşa çıkar. Yedi yıl önce 50 lira ile 100 kilo şeker alırken şimdi 73.75 lirayla yaklaşık 38 kilo şeker alabilir. Böylece parası %62 civarında değer kaybetmiş olur. Bunun fiyatlar genel seviyesini yansıttığı düşünülürse mal-para dengesinin bozulduğu ve piyasada en az %74 oranında yeni paraya ihtiyaç duyulduğu görülür. Kâğıt para sisteminde para basmak kolay olduğu için hükümetler bu ihtiyacı para basarak karşılarlar. Örneğimizde dolaşımdaki para 2000 lira olduğundan dengeyi bulmak için 1480 lira basmak ve onu faizden zarar gören kesime dağıtmak gerekir ama bu yapılmaz, daha çok yapılan bu paranın önemli bir bölümünün iktidara yakın olanlara, yatırım teşviki veya başak adlarla dağıtılmasıdır. Böylece dengeler iyice bozulur. Hükümete yakın birkaç kişi kısa sürede yüklü bir sermayeye hükmetmeye başlar. Bazı siyasiler ve bürokratlar bunların gizli ortakları olur.¹³⁴

Bunların sonucu olarak da ayette bahsedilen faizin daralması, azalması hakiki manası ile de ortaya çıkmış olur. İnfak ise bütün bu işlemleri tersine çevirir, paranın zenginler elinde toplanmasını engeller. Dolaşımdaki para artacağından ekonomi

¹³⁴ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.42-43-47.

canlanır, refah yükselir. Dolayısıyla ayette haber verilen faizin eksiltme infakın artırma özelliği gerçekleşmiş olur.

2.3.FAİZ-TİCARET İLİŞKİSİ

Cahiliye dönemi toplumu faiz yasağına karşı çıkarken ‘ticaret tıpkı faiz’ gibidir’ diyerek savunma yapmış böylece faizi de meşru yöntemlerle yapılan ekonomik faaliyetlere dahil etmeye çalışmıştı. Hatta ticaret faize benzetilerek faiz asıl kabul edilmiş ticaret faizin bir unsuru olarak görülmüştü. Oysa Allah’u-Teala ‘bey’i helal faizi ise haram’ kıldığını bildirip ikisini kesin olarak ayırdı.

Daha önce söylediğimiz gibi Kur’an’ı Kerim’de bey’ lafzının kelime anlamı ‘biat etmek, anlaşma yapmak’ şeklindedir. Terim anlamı ise alış veriş dışında başka ekonomik faaliyetleri de kapsayacak umumi bir anlama sahiptir. Ekonomik faaliyetlerdeki ortak amaç ise gelir veya kar elde etme arzudur. Alış veriş yapanda, faizli borç işlemi yapan da, malını kiraya veren de bir gelir veya kar elde etmek için bunları yapar. Bakara 275. ayette Allah-u Teâlâ elde edilen bu gelir veya karın mahiyetinin önemine dikkat çekerek faizin meşru yöntemlerle karıştırılmamasını ister ve meşru yöntemlerden kesin bir şekilde ayırır.

Faizin meşruiyetini savunanların en çok kullandığı argümanlar ise faiz gelirin kira ve alış-veriş geliri ile aynı olduğu şeklindedir. Klasik fıkıh kitaplarında da faiz bir alım satım şekli olarak incelenir ve alış verişten doğduğu düşünülen ‘fadl ribasından’ söz edilir. Nitekim bir kısım fıkıh kaynaklarında alım satım akdinin tanımı verildikten sonra ribanın da bu kapsama gireceği belirtilir.¹³⁵ Bu durumda ribadan elde edilen gelir ile alım satımdan elde edilen karın aynı özellikte olduğu kabul edilmiş olur ki bu da kar ve faizin birbirinden ayrılmasını zorlaştırmaktadır.

Bilindiği gibi kâr, alış verişten elde edilen fazlalıktır.¹³⁶ Taberi tefsirinde kâr eden tüccar, ‘sahip olduğu malı, satın aldığı fiyattan daha iyi ve daha fazlasıyla mübadele eden kişidir’, şeklinde; zarar eden tüccar ise, ‘sahip olduğu malı, daha düşüğü ile veya satın aldığı fiattan daha azı ile mübadele eden kişidir’ şeklinde açıklanmıştır.

¹³⁵ Servet Bayındır, “Faize Farklı Bir Bakış”, s.3.

¹³⁶ Isfehani, **Müfredat**, ‘r-b-h’ md.

Kar ya malın satın alındığı hali ile herhangi bir değişim ya da gelişime uğramadan alım satım işlemlerinin tekrarı neticesinde ya da günümüzde olduğu gibi, ham madde veya yarı mamullerin işlenip sonra ilk halinden farklı olarak yeni şekli ile satılmasından elde edilir. Kar da faiz de olduğu gibi sermayedeki artışı ifade eder. Ancak ödünçten elde edilen gelir olan faiz, alım satımdan elde edilen karın aksine, ödünç verilen şeyin mahiyeti değişmeden fazlasıyla iade edilmesinden meydana gelir. Örneğin ödünç alan kişinin zimmetinde borç olarak bulunan para vade sonunda, ister borcun cinsinden ister başka cinsten fazlalıkla aynen iade edilir. Fıkıhta fazlalık faizi olarak isimlendirilen bir malın kendi cinsinden bir mal ile mübadelesi de hakiki manada alış veriş olmaz. Çünkü alış veriş malın başka bir malla mübadelesidir ve bedellerin farklı cinsten olmasını gerektirir. Oysa ayn cinsinden iki malın değiştirilmesi, malın mahiyeti değişmediği için alış veriş değil borç işlemidir. Dolayısıyla bu yolla elde edilen gelirin adı da faiz olur. Bu durumda elde edilen bu fazlalığın, borçlunun zimmetinde karşılıksız olarak hasıl olan fazlalıktan yani borç faizinden farkı yoktur. Bu durumda 100 gram işlenmiş altının 120 gram külçe altınla değiştirilmesi ile 1000 liranın belirli bir vade ile 1200 liraya satılması aynı şeydir. Çünkü her ikisinde de bedellerin mahiyeti değişmemiş, aynı cinsten iki mal karşılıksız bir fazlalıkla mübadele edilmiştir. Aynı cinsten iki malın mübadelesi ise hakiki manada ticari bir muamele olmadığından bundan elde edilen gelir kardan ayrılıp haram kılınmıştır. Hâsıl olan bu fazlalık ticari karda olduğu gibi malın faydasını veya kullanım değerini artırmaz. Çünkü bu muamele de iki taraf elindeki ihtiyaç fazlası malı, ihtiyaç duyduğu başka bir malla değiştirmemiş, aynı cinsten iki mal sadece el değiştirmiştir.¹³⁷ Aynı sınıf malların birbiri ile vadeli olarak mübadelesi de faiz sayılır. Bu işlemin faiz olmaması için ya bedellerin peşin ya da bedellerden birinin para olması gerekir. Vadeli olan bedelin değeri günün şartlarına göre de değişebileceğinden bedellerden birisinin vadeli olması iki bedel arasında mukayese yapma imkânını ortadan kaldırır. Yine bu işlemde üretime katkıda bulunulmayıp tüketime de hizmet edilmediğinden elde edilen gelir ticaretten elde edilen kar olmaz.

¹³⁷ Özsoy, “İslam İktisadında Faiz”, s. 147-159.

Ayrıca faizde oluşan kâr sadece sermaye sahibine ait olurken zararda sadece borçlu üzerinde kalır. Ticari işlemlerde ise elde edilen kâr da zarar da hem ortaklar hem de toplum tarafından paylaşılır. Böylece karın ve zararın tek kişi üzerinde toplanması engellenmiş olur.

Faizin en fazla kıyaslandığı ve karıştırıldığı işlemlerden biri de kiradır. 16. Ve 17. Yüzyılda merkantalist iktisatçılar ödünce ödenen faizin meşruluğunu ispatlayabilmek için onu arazinin kiraya verilmesine benzetmiş ve faizinde nakit paranın kirası olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddia günümüzde Müslüman dünyada da savunucu bulmakta, borç paranın getirdiği faiz gayrimenkul ve akarların getirdiği kiraya benzetilerek meşru ve helal kabul edilmektedir.¹³⁸ Kişinin elinde bulunan para ile bir ev satın alıp onu kiraya vermesinin o parayı faizli borca vermesi ile aynı olduğu savunulmaktadır. Oysa kira fıkıh kaynaklarında ‘bir bedel karşılığında menfaatlerin temlik edilmesi’ şeklinde tarif edilir. Kira bedeli ise; iş, emek ve faydalanmanın bedelidir ki¹³⁹ buna menfaatin satışı da denilir.¹⁴⁰

Kira akdinin konumuz açısından en önemli şartlarından birisi de ‘akd’ in bizzat ayn için yapılmamasıdır. Çünkü bu durumda akid kiralanan şeyin menfaati değil, doğrudan kendisi üzerinde cereyan etmekte ve bundan faydalanma ayn’ın menfaatinden değil bizzat kendisinden olmaktadır. Bizzat kendisinden faydalanılan ayn tüketileceği için akdin süresi dolduğunda ancak misli iade edilebilir ki buda bir borç işlemi olur. Faydalanılan eşyanın menfaati olduğunda ise ayn aynen sahibine iade edilebileceği için yapılan bu işlem kira ve buna ödenen bedel de kira bedelidir. Para ise kendi maddesi itibari ile menfaati olmayan ve harcamak suretiyle fayda elde edilebilen bir ayn’dır. Bu sebeple, para karşılığında ödenen ücret, kira bedeli değildir. Çünkü kendisinden yararlanmak ancak kendi maddesinin tüketilmesiyle mümkün olan şey kiralanırsa, kiralayanın zimmetine misliyle ödemek üzere borç olarak geçer. Bu durumda karşılığı olmadan ödenen fazlalık buna ister kira densin ister başka bir ad verilsin tam anlamıyla faizdir.¹⁴¹

¹³⁸ Uludağ, **Faize Yeni Bir Bakış**, s.238.

¹³⁹ Heyet, **Mucemu’l-Vasit**, ‘e-c-r’ md.

¹⁴⁰ Kasani, **Bedai**, V, s. 257.

¹⁴¹ Özsoy, “İslam İktisadında Faiz”, s.131-134.

Eğer parada başkasına verildiği zaman menfaatten yararlanılabilir, bunun içinde kiraya benzer denilirse, bu da makul bir savunma değildir. Çünkü bir evi, arabayı veya dükkânı kiraladığınızda ondan elde edeceğiniz menfaat bellidir. Oysa borç olarak verilen faizli paradan menfaatin elde edilmesi vehmi bir durumdur. Yani bu menfaatin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin değildir. Borç alan kişi o para ile ticaret yapıp kar elde etmiş olsa da durum değişmez. Çünkü borcu veren başlangıçta, sonuçta oluşabilecek zarara ortak olma riskini almamıştır. Zarar değil kar elde edilebile bunun miktarının önceden belli olmamasına rağmen faiz miktarının belli olması yine her iki taraf içinde haksızlığa sebep olabilir.

Görüldüğü gibi kira, kiralanan eşyadan temin edilen menfaatin karşılığı olması itibari ile borçtan elde edilmiş karşılıksız bir gelir olan faizden ayrılmaktadır.

Sonuç olarak faizin elde edildiği borç işlemleri sermayenin paradan mala, maldan tekrar paraya veya başka bir mala çevrilmesi şeklinde hakiki mübadele değildir. Dolayısıyla sermayenin mahiyeti değişmeden elde edilen hakiki fazlalıklar ile sermayenin mahiyeti değişse bile takdiri ve itibari olan fazlalıklar kar değil faiz adını alır. Ayrıca kiralanan eşyadan temin edilen menfaatin karşılığı olduğu için kira geliri, borçtan elde edilmiş karşılıksız bir gelir olan faizden açık bir şekilde ayrılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİCARET VE FAİZ KAVRAMLARININ SÜNNET'TEKİ KULLANIMI

3.1.TİCARET

Birinci bölümde de bahsedildiği gibi Hz. Peygamber'in hadislerinde insanların iktisadi faaliyetleri ticaret, bey' ve şira lafızları ile ifade edilmiştir. Bu lafızlar alım-satım ya da başka ekonomik faaliyetleri ifade etmek için birbirinin yerine kullanılabilmiştir. Bu başlıkta ilgili hadisler gruplandırılarak sünnette iktisadi hayata dair ortaya konulan sınırlar ele alınacaktır.

3.1.1. Ticaret'in Teşvik Edilmesi

İslam dini kişinin çalışıp kazanmasını teşvik eden bir dindir. Hz. Peygamber'in 'Hiçbir kimse kendi el emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir'¹

¹ Buhari: Büyü',15.

buyurması da bunun göstergesidir. Hz. Ömer (r.a.) de ‘sizden biriniz oturduğu yerde rızık bekleyip ‘Ey Allah’ım beni rızıklandır’ demesin. Bilsin ki sema ne altın ne de gümüş yağdırır. Allah insanların bir kısmı ile bir kısmını rızıklandırır’ buyurarak çalışmanın önemine dikkat çekmiştir. İnsanın rızık kazanması tarım, sanayi ve ticaret gibi çeşitli yollardan olur. Ticaret bunlar arasında en önemli olanlardandır. Nitekim diğer faaliyetler de bir yerden sonra ticarete konu olur.

Hz. Peygamber de bizzat kendisi ticaretle meşgul olmakla birlikte ticareti teşvik eden ve ticari tavsiyelerde bulunan sözler söylemiştir: ‘Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tüccarlar, peygamberler, sıdıklar ve şehitlerle beraberdir.’² ‘İyi mal iyi kişinin elinde güzeldir.’³ Bu hadisler göstermektedir ki menfaat için hile veya yalancılığa başvurulma olasılığı yüksek olan ticari hayatta, doğru ve dürüst kalabilen kişiler Allah katında en büyük mükâfatları alanlardan olacaklardır.

3.1.2. Ticareti Yasaklanan Mallar

Hz. Peygamber, ticareti teşvik edici sözler söylemekle beraber ekonomik hayatta riayet edilmesi gereken sınırlara da temas etmiştir. Bu sınırlardan birisi ticareti yapılamayacak mallara dairdir. Örneğin Hz. Peygamber’den rivayet edilen şu hadisler, faydalanılması ve kullanılması haram olan malların ticaretinin de yasak olduğunu göstermektedir: ‘Allah içki, ölmüş hayvan, domuz ve putun alım satımını yasakladı.’⁴ ‘Adamın biri Resûlullah’a bir şarap dağarcığı hediye etmişti, Resûlullah kendisine ‘Allah’ın bunu haram kıldığını bilmiyor musun?’ dedi. Adam: ‘Hayır bilmiyorum’ cevabını verdi ve yanında bulunan birisine bir şeyler fısıldadı. Resûlullah adama ‘Ona ne fısıldadın?’ diye sorunca adam: ‘Onu satmasını emrettim’ dedi. Resûlullah : ‘İçilmesi haram olanın satılması da haramdır’ buyurdu ve iki şarap dağarcığının ağızlarını açarak içlerini boşalttı.’⁵ Bir diğer hadiste de ‘Kim içki satarsa, hıncır kasaplığı da yapsın’⁶ buyrulmaktadır ki burada da domuz etinin

² Tirmizi: Büyü’ 4.

³ Ahmet,b. Hanbel: Müsned, 4, s.197,202.

⁴ Buhârî: Büyü’, 112; Meğâzî, 50; Müslim: Müsâkât: 71 (1581); Ebu Dâvud: Büyü’, 66 (3486); Tirmizî: Büyü’, 61 (1297); Nesâî: Büyü’, 93, (7, 309-310); İbnu Mâce: Ticarât, 11, (2167); Canan, **Kutub-i Sitte Tercümesi**, III, s.26.

⁵ Müslim: Musâkat, 68, (1579); Muvatta: Eşribe, 12, (2, 846), Nesâî: Büyü’, 90, (7, 307-308); Canan, a.g.e., III, s.27-28.

⁶ Ebu Dâvud: Büyü’, 66, (3489); Canan, a.g.e., III, s.28.

yenilme ve satılmasına karşı gösterilen hassasiyetin içki için gösterilmediğine dikkat çekilerek, içki ticaretinin haramlığı vurgulanmaktadır.⁷

Satılması yasaklanan bir diğer grup mal da henüz kabzedilmemiş olan mallardır. Hakîm İbnu Hizâm (r.a.) bir gün Resûlullah'a soruyor: 'Ey Allah'ın Resûlu, bana gelip, birşeyler almak isteyenler oluyor. Halbuki istenen şey bende yoktur. Bu durumda bilâhere çarşıdan satın alarak teslim etmek üzere istenen şeyi satayım mı?' Bunun üzerine Resûlullah: 'Hayır, yanında mevcut olmayan şeyi satma' cevabını veriyor.⁸ Âlimler bu yasağın ev, araba, kitap, para gibi aynı mallar ile alâkalı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre bu gibi mallar, akit sırasında satan kişinin mülkünde veya tasarrufunda değilse satışı yasaktır. 'Bir yiyecek satın alan kimse, onu kabzetmeden önce satamaz'⁹ hadisi gibi başka hadisler de göz önüne alındığında bu mevzuda bazı ayrılıklar oluşmuştur. Şöyle ki: Ebu Hanîfe 'Akar'ın dışındaki şeylerde caiz değildir' der. İmam Şâfiî, 'Satılan mal devralınmadan satılamaz. Onun için akar, yiyecek, menkul, nakd hepsi birdir' der. İmam Mâlik ise: 'Yiyecekte câiz değildir, başka mallarda câizdir' demiştir. "Mekîl ve mevzun olanlar yani kile ile ölçülenlerle terazi ile tartılanlarda caiz değil, öbürlerinde caizdir" diyenler de olmuştur. Mâlik, Ebu Hanîfe ve Ahmed İbni Hanbel sahibinin iznine bağlı olarak başkasının malının satılabileceğini söylemişlerdir. Ayrıca selem akdi, sıfatları belirlenmiş malın bu sıfatlara uygun şekilde, belirlenen vakit gelince teslim edilmek üzere satılması olduğundan, selem 'ayn'ın değil 'sıfat'ın satışıdır denilerek caiz görülmüştür. Malın kabzedilmesine gelince, kabz'ın eşyaya, şartlara göre değişik şekillerde gerçekleşeceği belirtilmiştir. Bu yüzden kabz, satılan eşyayı satın alanın eline koyulması, müşteri ile mal arasındaki mânianın tahliyesi (arsa gibi), malın yerinden götürülmesi ve kile ile ölçülenlerin kileye vurulması gibi farklı şekillerde olabilir.¹⁰

⁷ Canan, a.y.

⁸ Nesâî: Büyû, 60, (7, 289), Ebu Dâvud: Büyû', 70 (3503); Tirmizî: Büyû, 19, (1232); İbnu Mâce: Ticarât, 20, (2187); Canan, a.g.e., III, s.31.

⁹ Buhârî: Büyû, 49, 51, 54, 55; Hudud: 42; Müslim: Büyû', 29, 35, 40, 41, (1525-1526-1528-1529); Nesâî: Büyû, 55, (7, 286-287); Ebu Dâvud: Büyû, 67 (3492); Tirmizî: Büyû', 56 (1291); Muvatta: Büyû, 40, (2, 640-641); İbnu Mâce: Ticarât, 37, (2226); Canan, a.g.e., III, s.30.

¹⁰ Canan, a.g.e., s.30-32.

İbni Abbas (r.a.)'a 'bir kimsenin, yiyecek maddesini tam olarak kabzetmiş olmadan satmasını yasakladı'¹¹ hadisi ile ne kastedildiği sorulduğunda 'Bu dirhemlerin dirhemlerle alınıp satılmasıdır, yiyecek maddesi ise tehir edilmiştir'¹² cevabını vermiştir. Buna göre bir şahıs diğerinden 100 liraya yiyecek satın alıp 100 lirayı satıcıya peşin ödese ancak malı teslim almasa sonra malı bir başkasına 120 dinara satsa parayla para kazanmış olur. Bu ise faiz olacağından Resûlullah bunu ve bunun açacağı suiistimalleri bertaraf etmek için satın alınan malın kabzedilmeden satılmasını yasaklamıştır anlamına gelir.¹³

Yine Hz. Peygamber 'Ağaçların üzerinde o yılın meyvelerinin sâlih olduğu (kızarmak, sararmak sûretiyle olgunlaşma) zâhir olana kadar, meyveleri satmayın. Yaş hurmayı kuru hurma karşılığında da satmayın' buyurmuş ancak arriyye satışına izin vermiştir.¹⁴ Ariyye satışı, bahçe sâhibinin, âcil ihtiyacını görmek için, ayırdığı hurma ağaçlarının üzerindeki mahsulün, kuruduktan sonra, kaç kile geleceğini tahmin ederek satması veya taze hurma ile değiştirmesidir. Ariyye satışı, elinde kuru hurma olduğu halde, parasızlık yüzünden yeni çıkan yaş hurmayı yiyemeyenlerin müracaatı üzerine tanınan bir ruhsattır. Esas itibariyle 'yaş hurmayı kuru hurma ile değiştirmeyin. Bu riba'dır, buna müzâbene denir'¹⁵ hadisi ile bu tür satışlar yasaklanmıştır. Ancak Hz. Peygamber yaş ve kuru hurma sahiplerinin yaşadığı bazı zorluklar nedeni ile beş vask¹⁶ miktarını aşmamak şartıyla ariyye satışına izin verdi.¹⁷

¹¹ Buhârî: Büyû, 49, 51, 54, 55; Hudud: 42; Müslim:., Büyû', 29, 35, 40, 41, (1525-1526-1528-1529); Nesâî: Büyû, 55, (7, 286-287); Ebu Dâvud: Büyû, 67 (3492); Tirmizî: Büyû', 56 (1291); Muvatta: Büyû, 40, (2, 640-641); İbnu Mâce: Ticarât, 37,

¹² Beş kitap'ta da tahriç edilmiştir. 220 numaralı hadisle aynı bablarda zikredilmiştir.

¹³ Canan, a.y.

¹⁴ Buhârî: Büyû, 82-87.;Müsâkat, 17; Selem, 4; Müslim:.,Büyû, 51, 59, 79, (1534-1535-1539); Ebu Dâvud: Büyû', 20, (3361); Nesâî: Büyû, 28 (7, 262-263); 40 (7, 270-271); Eymân, 45 (7, 33); İbnu Mâce: Ticarât, 32, (2214-2215); Muvatta: Büyû', 10, (2, 618); Canan, a.g.e., III, s.35.

¹⁵ Buhârî: Büyû, 83, Şûrb, 17; Müslim: Büyû', 64, (1540); Ebu Dâvud: Büyû, 20, (3363); Tirmizî: Büyû', 64, (1303); Nesâî: Büyû', 35, (7, 268).

¹⁶ Canan, a.g.e., III, s.36.

¹⁷ Buhârî: Büyû, 83; Şûrb, 17); Müslim: Büyû, 71, (1541); Ebu Dâvud: Büyû, 21, (3364); Nesâî: Büyü, 35, (7, 268); Tirmizî: Büyû, 63, (1301); Muvatta: Büyû, 14, (2, 620).

Ayrıca Hz. Peygamber ihtiyaç fazlası suyu satmayı da yasaklamıştır.¹⁸ Burada satışı yasaklanan su genellikle kırsal bölgedeki kaynak suları olarak anlaşılmıştır ki böyle bir durumda suyun para karşılığı verilmesi bölgedeki mahsul ve ot gibi bitkilerinde para ile satılması anlamına geleceğinden yasaklanmıştır.

3.1.3. Yasaklanan Ticaret Şekilleri

İslam dini satıcı ve alıcının zararına sebep olacak bütün tedbirleri almış ve bunun için de birtakım sınırlar belirlemiştir. Aşağıda açıklayacağımız işlemler yasaklanan ticaret çeşitlerindedir.

1.3.1. Muhabere (المُخَابَرَة), Müzâbene (المُزَابَنَة), Muhâkale (المُحَاكَلَة), Mülâmese (المُلامَسَة) ve Münâbeze (المُنَابِزَة)

Hz. Peygamber muhâkale, müzâbene, mülâmese, münâbeze ve muhabere suretiyle yapılan satışları yasaklamıştır.¹⁹ Bu satış türleri hadislerde şöyle açıklanmıştır:

Muhâbere; boş arazinin sâhibi tarafından bir başkasına, bütün masrafları karşılayıp tarlayı ektikten sonra mahsulden mal sahibine hisse vermesi şartıyla kiralanmasıdır.²⁰ Bazı alimler sadece mahsül karşılığında değil, altın, gümüş, vs. karşılığında da olsa tarlanın kiraya verilmesine karşı çıkmıştır. Ebu Hanîfe ve Şaifi ise arazinin altın, gümüş zahîre, elbise ve diğer eşyalar mukabili kiraya verilebileceğini söyleyenlerdendir. Kira bedeli ekin cinsinden de olabilir. Ancak, çıkan mahsulün üçte biri veya dörde biri gibi bir karşılıkla kiralamak câiz değildir. Muayyen bir parçanın tarla sahibi için ekilmesini şart koşturmak da caiz olmaz. Ahmet İbnu Hanbel, Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Malikîlerden bazılarının göre, "Yeri

¹⁸ Ebu Davud: Büyü, 61; Tirmizî: Büyü', 44; Nesâî: Büyü', 96; Ibn Mace: Ruhun, 18; Dâremî: Ruhûn, 69.

¹⁹ Buhârî: Şûrb, 17; Müslim: Büyü, 53, (1536); Tirmizî: Büyü', 55, (1290), 72, (1313); Ebu Dâvud: Büyü, 24, (3374-3375); Nesâî: Büyü, 39, (7, 270); Canan, a.g.e. III, s.41-42.

²⁰ Buhârî: Büyü, 82; Müslim: Büyü, 105, (1546); Muvatta: Büyü, 23-25 (2, 625); Nesâî: Müzâra'a, 45, (7, 39).

altın ve gümüş mukabilinde kiraya vermek ve mahsulün üçte biri, dörtte biri gibi bir cüzü karşılığında kiraya vermek caizdir.²¹

Müzâbene; daha ağaçta iken yaş hurmayı, ölçülmüş kuru hurma karşılığında satmaktır.²²

Muhâkale; Tarladaki ekinin ölçekle buğday karşılığı satılması veya buğday karşılığında tarlanın kiralanması olarak anlaşılmıştır.²³

Mülânese; satış sırasında, taraflardan birinin: ‘Elbisene değersem veya sen elbiseme değersen alım-satım kesinleşmiştir’ demesidir. Çoğunlukla katlanmış olarak gelen veya karanlıkta getirilen kumaşın iyice görüp anlamadan sadece el değmesiyle akdin kesinleşmesi şeklinde olur. Bu durumda kumaşın sâhibi: ‘Kumaşını sana, şu fiyata, elle dokunman, bakman yerine geçmesi şartıyla sattım, bakınca geri verme hakkına sahip değilsin’ der. Alıcı kabul eder ve dokunarak karar vermesinden sonra akit kesinleşir.²⁴

Münâbeze; mülaseme’ye benzer bir akit çeşididir. Alım-satım yapanların birbirlerinin elbisesine bakmadan, elbiselerini birbirlerine atınca akdin kesinleşeceği hususunda anlaşmalarıdır. Münâbeze’de atılan şey taş mı kumaş mı, ihtilafıdır. Taş ise, satıcı: ‘Şu taşı atıyorum, kumaşa değince satılmış demektir’ veya ‘Şu taşın ulaştığı yere kadar olan araziye sana satıyorum’ der.²⁵

3.1.3.2. Bey’u’l Garar

Hız. Peygamber meçhulün satışı olarak izah edilen bey’u’l-garar’ı yasaklamıştır.²⁶ Sudaki balık, havadaki kuş, denizdeki inci, kaçmış olan köle, bağından boşanmış deve, açılıp görülmeyen bohçadaki elbise, kapalı evdeki yiyecek, henüz doğmamış hayvan yavrusu, henüz meyvelenmeyen ağacın meyvesi gibi, fiilen olup olmayacağı

²¹ Canan, a.g.e., III, s.39-40.

²² A.y.

²³ Buhârî: Büyû, 82; Şürb, 17; Müslim: Büyû, 105, (1546); 53, (1536); Muvatta: Büyû, 23-25 (2, 625); Nesâî: Müzâra’a, 45, (7, 39); Büyû, 39, (7, 270); Tirmizî: Büyû’, 55, (1290); 72, (1313); Ebu Dâvud: Büyû, 24, (3374-3375).

²⁴ Canan, a.g.e., III, s.42.

²⁵ a.y.

²⁶ Müslim: Büyû, 4, (513); Ebu Dâvud: Büyû, 25, (3376); Tirmizî: Büyû, 17, (1230); Nesâî: Büyû, 27 (7, 262); İbn Mâce: Ticârât, 23, (2194).

henüz kesinlik kazanmayan eşyanın satışı bu gruba girer. Bu durumlarda karşı taraf kolayca aldatılabileceği için bu tip satışlar haram görülmüştür.²⁷

3.1.3.3. Bir Safkada iki Safka Yasağı

Allah'ın Elçisi bir safka içinde iki safkayı yasaklamıştır.”²⁸ Safka, eli ele vurma anlamına gelir. Akit yapanlar, sözleşmeyi tamamladıklarını göstermek için böyle yaptıklarından safka akit anlamında kullanılır.²⁹ Bu, durumda hadiste bir akid içinde iki akd yapmak yasaklanmış olur. Ebû Hureyre (r.a)'den rivayet edilen başka bir hadiste de Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Bir satış içinde iki satış yapan kişiye ya daha ucuz olanı veya ribâ vardır."³⁰ Bir kişi, karşısındakine, 'Evimi sana 50 liraya sattım. Fakat senin de arabanı bana 30 liraya satman şartıyla' demesi bir safka'da iki safka olarak kabul edilip caiz görülmemiştir.³¹

Şu hadiste Hz. Aişe'nin ortaya koyduğu tavır da konunun anlaşılması açısından önemlidir: Bir gün, Zeyd b. Erkam'ın ümmü veledi Aişe'ye dedi ki, 'Müminlerin annesi, Zeyd'e ata³² zamanına kadar veresiye 800'e bir köle sattım, bedeline ihtiyacı vardı köleyi vadesinden önce 700'e satın aldım.' Aişe dedi ki: 'Ne kötü bir satım ve ne kötü bir alım yaptın. Zeyd'e bildir ki, eğer tevbe etmezse Allah'ın Elçisi ile yaptığı cihadını iptal etmiş olur.' Bunun üzerine kadın dedi ki, 'Satışı bozup 700'ü geri alsam olur mu?' Aişe: Elbette olur; dedi ve şu âyeti okudu: 'Bir kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan kendinindir. Artık onun işi Allah'a aittir.' (Bakara 2/275)³³ Zeyd b. Erkam köleyi veresiye 800' alıp aynı kişiye peşin 700'e satıyorsa o köleye ihtiyacı yok demektir. Bu durumda satıcı, '... ya bedellerin düşüğünü alacak, ya da faize girmiş olacaktır.'³⁴ Zeyd b. Erkam bedellerden büyüğünü borçlandığı için Aişe validemiz onun faize girdiğini

²⁷ Canan, a.g.e., III, s.79.

²⁸ Ahmed b. Hanbel: Müsned, 1/398.

²⁹ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, "s-f-k" md.

³⁰ Ebu Davud: Büyû', 55(346)

³¹ Ebu Davud, **Sünen-i Terceme ve Şerhi**, Şamil Yayınevi, t.y., XII, s.550-552.

³² Ata (العطاء), Halife Ömer'in kurduğu divan teşkilatında ganimetten yılda bir defa dağıtılan para anlamındadır. (DİA "Ata" md.)

³³ İbn Rüşd, **Bidâyet'ül-Müctehid**, II, s. 123-124.

³⁴ Ebu Davud: Büyû', 55(3461).

söylemiştir. Böylece bu hadiste bir satışta iki satış yasaklanarak faize alım satım görüntüsü verilmesi engellenmiştir.

3.1.3.4. Bey'u'l İyne

Ebu Davud'un rivayet ettiği bir hadis şöyledir: "İyne ile alım-satımda bulunduğunuz, sığırların kuyruğuna yapışıp tuttuğunuz, ziraatle hoşnut olup yetindiğiniz ve (bu suretle) Allah yolunda cihadı terkettiğiniz zaman, Allah üzerinize öyle bir zül (horluk, hakirlik, aşağılık) musallat eder ki, siz dininize dönmedikçe Allah o züllü koparıp atmaz." ³⁵

Tacirin bir miktar paraya ihtiyacı olan adama veresiye mal sattıktan sonra o malı ondan daha düşük fiatla peşin almasına "bey'-ul iyne" denir. Bu uygulamada yukarıda bahsettiğimiz 'bir safkada iki safka' yasağı da ihlal edilmiş olur.

Bugün de halk arasında benzeri işlemler yapılmaktadır. Meselâ paraya ihtiyacı olan biri bir otomobili, galeriden 6 ay vadeli 11.000 liraya alıp tekrar galericiye peşin 10.000 liraya satmakta ve aldığı 10.000 liraya karşılık 11.000 lira borçlanmaktadır. Hadis-i şerife göre galerici, ya 10.000 lira alacak, ya da faize girmiş olacaktır. ³⁶

3.1.3.5. Bey' ve Selef

Bey, satış; selef ise borç anlamına gelir. Amr b. el-As'ın bildirdiğine göre Hz. Peygamber "bey ve selefî, bir satışta iki şartı, yanında olmayanı satmayı ve zararına katlanılmayan şeyin kazancını yasakladı". ³⁷

Bunun çeşitli uygulamalarından biri şöyle olabilir: %10 ile borç vermek isteyen kişi, önce 100 lira borç verir. Sonra bir malını o şahsa, bir yıl vadeli 10 liraya satar. Borçlu malı teslim aldıktan sonra onu üçüncü şahsa hibe ve teslim eder. Bu şahıs da alacaklıya hibe ve teslim eder. Böylece mal, tekrar alacaklıya geçmiş, borçlu da 100 lira yerine 110 lira borçlanmış olur. Ya da 5 lira değerinde olan bir malını borçluya, 5 lirası peşin, kalanı bir yıl vadeli 15 liraya satar. ³⁸ Bu tür işlemler kullanılan lafızlara

³⁵ Ebû Davud: Büyü', 54.

³⁶ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.6.

³⁷ Nesaî: Büyü', 71,72 (4629,4630).

³⁸ Abdülaziz Bayındır, a.g.e., s. 7.

itibar edildiğinde alım satım olsa da aslında birer kredi işlemi olduğu için yasaklanmıştır.

3.2.FAİZ

Yukarıda da bahsedildiği gibi hadis kitaplarında faiz hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı faizin yasaklandığını ve faiz alıp verenlerin karşılaşacakları cezaları haber verirken bir kısmı da ne tür işlemlerin faiz kapsamına girdiğinden bahseder.

3.2.1.Faizi Yasaklayan Hadisler

Hz. Peygamberin faizi yasaklayan ve faiz alıp verenleri kınayan hadislerinden bazıları şunlardır: “Riba -şirk, sihir, haksız yere adam öldürme, yetim malı yeme, savaştan kaçma ve namuslu kadına iftira etme gibi-mahvedici yedi büyük günahın biridir”.³⁹ “Faizi yiyene, yedirene, şahitlik ve kâtiplik edene lanet olsun”⁴⁰. “Faizcilikle zenginleşen kişinin sonu mutlaka fakirliktir”⁴¹. "Miraca çıkartıldığım gece, karınları evler gibi (şişmiş) bir grubun yanına vardım. Onların karınlarında, ta dışardan görülen yılanlar vardı. Bunlar kimlerdir ey Cebrail? dedim. Bunlar, faiz yiyenlerdir, dedi”⁴² Rasûlullah (s.a.v) Veda Haccında da şöyle buyurmuştur:"Haberiniz olsun, şüphesiz cahiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır”⁴³.

Yukarıdaki hadislerde faizin İslâm'a göre haram olduğuna, onunla iş görenlerin lanetlendiğine, faiz veren ve alanın, şahitliğini ve kâtipliğini yapanın günaha eşit olduklarına, faizin dünya ve ahirette neden olacağı olumsuz sonuçlara vurgu yapılmaktadır. Ancak ne tür işlemlerin riba olduğu açıklanmamaktadır.

³⁹ Buhârî: Vasâya, 2.

⁴⁰ Müslim: Mûsâkât, 105,106.

⁴¹ İbn Mâce: Ticâret, 58.

⁴² İbn Mâce: Ticârât, 58.

⁴³ Müslim: Hacc, 147; Tirmizî: Tefsiru Sûre, (9) 2; İbn Mâce: Menâsik, 76, 84; Dârimî: Büyü, 3; Menâsik, 34; Muvatta: Büyü, 83; Ahmed b. Hanbel: V, 73; Ebu Davud :**Sünen-i Terceme ve Şerhi**, XII, s.335-336

3.2.2.Faizi Tanımlayan Hadisler

Bu kısımda yer alan hadisler faizin nelerde ve nasıl cereyan edeceğini açıklayan hadislerdir. Fıkıhta kitaplarında bu hadislerden yola çıkılarak faizin illeti belirlenmiş faiz teorileri bu kısımda ki hadisler üzerine bina edilmiştir. Bunlardan 'Riba ancak ertelemeye olur.'⁴⁴ 'Peşin satışlarda riba cereyan etmez'⁴⁵ hadisleri faizin peşin işlemlerde değil vadeli işlemlerde gerçekleştiğini belirtir. Buna göre faiz borçtan elde edilen bir gelir çeşididir. 'Dikkat ediniz! Cahiliye devrinden kalma faizin hepsi kaldırılmıştır. Sadece ana parayı alacaksınız. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olacaksınız'⁴⁶ buyrulması da faizin borç işleminden elde edildiğine vurgu yapmaktadır. Hadiste yalnız anaparanın alınabileceğinin söylenmesi Bakara 279. ayette de olduğu gibi taraflar arasındaki ilişkinin bir alış veriş değil borç ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu tür hadisler faizin, cahiliye döneminde uygulandığı gibi borç vermek suretiyle elde edilen bir gelir olduğunu bildiren ayetlerle örtüştüğünden bu hadislerin ilgili ayetleri açıklar nitelikte olduğu söylenebilir.

Faizin mahiyetinden bahseden diğer bir hadis grubu ise *altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz'un* değişimi ile ilgili kurallardan bahseder. Bu hadislerden bazıları şunlardır: Abdullah b. Ömer anlatıyor: "Bakî'de deve satardım. Dînar karşılığında satar yerine dirhem (veya *varik*) alırdım, dirheme karşılık satar yerine dînar alırdım. Allah'ın elçisine geldim, "Ey Allah'ın Elçisi, izninizle bir şey sormak istiyorum: 'Ben Bakî'de deve satıyorum; dînar karşılığında satıp yerine dirhem (veya *varik*) alıyorum. Dirheme karşılık satıp yerine dînar alıyorum. Ona karşılık onu alıyor, buna karşılık bunu veriyorum.' dedim. Rasûlullah dedi ki: 'Günün fiyatıyla almanda bir sakınca yoktur, yeter ki aranızda bir şey bırakarak ayrılmayın.'⁴⁷ 'Bir dînarı iki dînara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa'ı iki sa'a satmayınız. Çünkü faize girmenizden korkuyorum.'⁴⁸ 'Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, ve tuz tuzla bir birine eşit ve peşin olarak trampa edilirler. Ama bunların cinsleri ayrı olursa peşin olmak şartıyla, istediğiniz gibi satış

⁴⁴ Buhârî: Büyü, 79; Müslim: Mûsâkât, 102, 104.

⁴⁵ Müslim: Mûsâkât, 103.

⁴⁶ Ebû Dâvud: Büyü, 3334.

⁴⁷ Ebû Dâvud: Büyü, 3354.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel: Mûsned, II, 109.

yapınız.’⁴⁹ ‘Hurma hurmayla, buğday buğdayla, arpa arpayla, tuz tuzla, eşit miktarda ve peşin olarak mübadele edilir. Kim miktarı artırır yahut fazlalık isterse, faize girmiş olur. Ancak cinslerin değişmesi hali müstesnadır.’⁵⁰ Fıkıh kaynaklarında bu hadislerden yola çıkılarak ‘ribe’l bey’ olarak isimlendirilen bir faiz türünden bahsedilmiş ve hangi maddelerin faize konu olacağını ayırt etmek için illetler belirlenmiştir. Altın ve gümüşün illeti ‘tartı’ veya ‘semeniyet’ kabul edilirken diğer dört sınıf için ‘ölçü’ veya ‘gıda maddesi olma’ illettir. Hadiste zikredilen altı mal kendi cinsleri ile ancak peşin ve eşit bedelde değiştirilebilmekte aksi bir durumda faize girilmiş olmaktadır. Cinsler farklı olursa peşin olarak, aksi durumda günün kurundan, farklı bedellerde değiştirilebilir.

Altı malın kendi cinsleri arasındaki değişimlerindeki peşinlik ve eşitlik şartının ise, insanları iktisadî yararı olmayan bu tür işlemlerle uğraşmaktan menetmek⁵¹, takas ekonomisinden paralı ekonomiye geçişi teşvik etmek⁵² ve faize götürebilecek hileli yolları kapatmak⁵³ amaçlarını hedeflediği söylenmiştir. İçindeki altın miktarı belirlenmeden gerdanlığın satılması ve kaliteli hurmanın kalitesiz hurma ile farklı miktarlardaki takasının faiz gerekçesiyle yasaklanması ise hem faize götürücü hileli yolların kapatılmasını hem de mübadele konusu malların kıymetinin adil şekilde belirlenmesini amaçladığı savunulabilir. Altın ile gümüşün vadeli değişiminin yasaklanmasındaki maksadın da vadenin kura yansıtılıp işlemin faize alet edilmesini önlemek olduğu ileri söylenebilir. Dolayısıyla bedellerdeki eşitlik ve peşinlik kuralının getirilmesi, bu tür işlemler tümüyle faizli olduğundan değildir. Bu işlemler kullanılarak yapılabilecek faizciliğe giden yolları kapatmak için konulmuştur denilebilir. Nitekim bir hadiste “*faize düşmenizden korkuyorum*” ifadesinin yer alması da bunu gösterir niteliktedir. Buradan, aynı cins iki mislî malın farklı miktarlardaki her değişiminde faiz cereyan etmeyeceği, aksine değişimdeki maksadın önemli olduğu sonucu çıkar. Zira ödünç niteliğinde olmayıp krediden gelir

⁴⁹ Müslim:Müsâkât, 81.

⁵⁰ Müslim: Müsakât, 83.

⁵¹ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, II, s.132.

⁵² Gözübenli Beşir, “İslâm’da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi”, **İslâm Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, t.y., s. 93-94.

⁵³ Abdülziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.63-66.

hedeflenmediği için, mislî mallardan hurmanın tahmini ölçüye dayanan “*ariyye satışı*”⁵⁴na Hz. Peygamber’in cevaz verdiği rivayet edilir⁵⁵. Hadislerde zikredilen malların tamamının kendi dönemlerinde semeniyet özelliğine sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda da bu gruptaki hadislerle ayetlerde bahsedilmeyen yeni bir faiz çeşidinden söz edilmemiş, ayetler ve konu ile ilgili diğer hadislerde açıklanan faizli işlemlere giden yollar kapatılmış olur.

İlgili hadisler bu şekilde borçtan elde edilen faiz yasağını destekleyici kabul edildiğinde alım satım temelli bir faizden de söz edilemez. Alım-satım işleminden söz edilebilmesi için farklı iki malın değişimi söz konusu olmalıdır. Bu durumda bir kile buğdayın aynı özelliklere sahip bir buçuk kile buğday karşılığında altı aylığına satılması, her ne kadar alım satım olarak adlandırılrsa da akidlerde itibar lafza değil maksada⁵⁶ olduğundan gerçekte bir borç işlemi olacaktır.⁵⁷ Bu durum bizi altı eşya ile ilgili hadislerin alım-satım değil, alım-satım görüntüsü altında yapılması muhtemel kredi işlemleri (faizcilik) çerçevesinde anlaşılması gerektiği sonucuna ulaştıracaktır.

Hadisler konusundaki bu değerlendirmeler bütün olarak değerlendirildiğinde, Kur’an’da faiz konusunun, faizli borç (karz-ı ribevî) çerçevesinde işlenmesi gibi hadislerde de aynı bağlamda işlendiği dolayısıyla hadislerin Kur’an’daki ilgili ayetleri açıklayıcı nitelikte olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımla faiz, ‘borçtan elde edilen gelir’ şeklinde tanımlandığında⁵⁸ alım satımdan ayrılmış ve faize konu malları sınırlandırmak suretiyle yasak kapsamı dışında kalan mallarla faizcilik yapılması engellenmiş olur.

⁵⁴A ‘râyâ satışı: Belli miktar kuru hurmanın tahminen aynı miktardaki taze hurmayla değiştirilmesi işlemine denir.(Halil, Ünal, DİA “Araya” md.)

⁵⁵ Buhârî: Müsâkât, 17; Müslim: Büyü, 61-82; Ebû Dâvud: Büyü, 20.

⁵⁶ Mecelle, md., 3.

⁵⁷ Faizin alış veriş görüntüsü altında yapılmasına ilişkin ayrıntılı görüş ve örnekler için bk. Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s. 63-72.

⁵⁸ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 21.

SONUÇ

Faizin fıkıh kitaplarındaki karşılığı ‘*riba*’dır ve *riba* konusu fıkıh kaynaklarında genelde ‘*kitabu’l-büyû*’ başlığı altında incelenmiştir. Dolayısıyla *ribanın*, *bey*’in bir alt başlığı olarak ele alındığı ve ilgili tanımlarda, fukahanın konuya *bey*’ merkezli yaklaştıkları görülür. Bakara 275. ayette ‘Allah ribayı haram, *bey*’i ise helal kıldı’ buyrulması da ‘*riba*’ ve ‘*bey*’ arasında İslam öncesi dönemde de ilişki kurulduğuna dikkat çekmektedir. Bu durum İslam fıkıh kaynaklarında önemli bir yer teşkil eden faiz konusunun ticari işlemler içerisindeki yerinin, ilgili diğer kavramlarla birlikte ele alınarak, net bir şekilde tanımlanmasını gerektirmektedir.

Ayrıca geleneksel anlayışta faiz ‘*ribe’n-nesie*’ ve ‘*ribe’l-fadl*’ olmak üzere ikiye ayrılır. ‘*ribe’n-nesie*’ Kur’an’da yasaklanan faiz olarak kabul edilip ‘*ribe’l-bey*’in Araplar tarafından daha önce bilinmediği ve ilk olarak Hz peygamber tarafından açıklandığı söylenir. Her iki *riba* türü de fıkıh kitaplarında Ubâde b. Sâbit (ö. 34/654) ve Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 64/683) tarafından rivayet edilen ‘altı mal hadisi’ esas alınarak işlenir. Faiz yasağını yalnızca altı mal ile sınırlandıranlar da, kıyasla faiz

ال) takısı için kullanılmış olup yasaklanan ğunu işaret etmektedir.

Veda hutbesinde yasaklanan faizin ‘cahiliye faizi’ olduğunun açıkça söylenmesinden ve ayetlerde riba kavramının büyük oranda ahd ifade eden ‘el’ takısı ile kullanılmasından yola çıkılarak, Kur’an’ı Kerim’de yasaklanan faizin cahiliye Araplarının uyguladıkları faiz olduğu sonucuna varılacaktır. Nitekim klasik kaynaklarda da Kur’an’ı Kerim’de yasaklanan faizin ilgili ayetlerin nazil olduğu dönemde uygulanan ‘cahiliye faizi’ olduğu kabul edilir.

Yasaklanan bu faizin mahiyeti ise Bakara 279-280 ve Rum 39. ayetlerden anlaşılabilir. Bakara 279 da ‘...faizden tevbe ederseniz ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğrarsınız’ buyrulmaktadır. Bu ayette geçen ‘ruûs’(رؤس) ‘re’s’(رأس)in; ‘emvâl’(أموال) ‘mâl’(مال) in çoğulu olup tekili Türkçede ki ‘sermaye’ye karşılık gelen ‘re’sü’l-mâl’(رأس المال) dir. Sermaye ise bir ticarî işletme ya da ortaklığa gelir elde etmek üzere konan para ya da mala denir. Bunun için ‘ana mallarınız sizindir’ ifadesi sermaye sahibi ile karşı tarafın, satıcı-alıcı ilişkisi içerisinde olmadığını göstergesi kabul edilebilir. Zira satıcı, borçta verdiği sermayenin geri verilmesini talep ederken alım-satımda sermayesini değil malın bedelini talep edecektir.

Faiz konusunun işlendiği ayetlere müteakip gelen Bakara 280. ayette de ‘Borçlu darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklenir. Bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz’ buyrulmaktadır ki bu ayetinde faizi açıklamaya devam ettiği söylenilebilir. Burada kullanılan “el-u’sr” (العسر) kavramı “asera”(عسر) fiilinin mastarı olup ayette borçlu kimseyi ifade etmek üzere ‘ذُو عُسْرَةٍ’ şeklinde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kullanımda malın karşı tarafın elinde borç olarak bulunduğunu göstermektedir.

Rûm 39. ayetteki “insanların malları içerisinde artsın diye faize verdiğiniz mallar Allah katında artmaz” ifadesi de faiz ilişkisinin bir borç ilişkisi olduğunun göstergesi

şinlik ve eşitlik dışındaki şartların vadeli sözleşmelere ilişkin olduğu görülür. Dolayısıyla altı malla ilgili hadislerde de esas itibariyle borcun gelir amaçlı kullanımının yasaklandığı, kısaca kredi işlemlerinin düzenlendiği sonucu çıkar. Bedellerdeki eşitlik ve peşinlik kuralının getirilmesinin, bu tür işlemlerin tümüyle faizli olduğunu belirtmek için değil, hukukun arka kapıdan dolanılarak bu tür işlemlerin faizciliğe alet edilebileceği endişesinden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim bir hadiste “*faize düşmenizden korkuyorum*” ifadesi yer alır. Buradan, aynı cins iki mislî malın farklı miktarlardaki her değişiminde faiz cereyan etmeyeceği, aksine değişimdeki maksadın önemli olduğu sonucu çıkar. *Faize düşmenizden korkuyorum* ifadesi ile muhtemelen, ödünç verilebilir mislî malların mübadelesinin gelir amaçlı kredi işlemine alet edilebileceğine işaret edilmektedir. Zira ödünç niteliğinde olmayıp krediden gelir hedeflenmediği için, mislî mallardan hurmanın tahmini ölçüye dayanan “*ariyye satışı*” na Hz. Peygamber’in cevaz verdiği rivayet edilir. Nitekim İbnü’l-Kayyim’de asıl haram kılınan ribanın cahiliye Arapları

tarafından bilinen ve uygulanan açık riba (ribe'l-celî), hadislerde yasaklanan ribanın ise, açık ribaya götürecekt yolların kapatılması (sedd-i zerâyi) için yasaklanan kapalı riba (ribe'l-hafî) olduğu kanaatindedir.

Ayrıca 'Faiz yalnızca botça olur.' 'Elden ele (peşin) olanda faiz olmaz' 'Faiz (borcu) vadelendirmede olur.' '(Borcu) vadelendirmeden başkasında faiz yoktur' anlamındaki hadisler dikkate alındığında da bir işlemde ribadan söz edebilmek için bir borç ilişkisinin bulunması gerektiği anlaşılır. Borç ise ya karz ya da başka borç doğuran sebeplerle meydana gelir. Muamele-i şeri'yye uygulamalarında olduğu gibi alım-satım görüntüsüne büründürülmüş bir takım hileli işlemlerle de borç alış verişi yapılabilmektedir. Bu durumda Hz. Peygamber'in hadisleri ribanın karz-ı ribevîde cereyan edeceği sonucu çıkarılan ilgili ayetlerle örtüşür; dolayısıyla hadislerin ilgili ayetleri açıklar nitelikte olduğu ileri sürülebilir. Buraya kadar söylediklerimiz göz önünde bulundurularak bir faiz tanımı yapılacak olursa 'faiz, borçtan elde edilen gelirdir' denilir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Tevrat

Ateş, Süleyman: **Kur'an Ansiklopedisi**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.

Bayındır, Abdülaziz: **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye vakfı Yayınları, 2007.

Bayındır, Servet: "Faize Kur'an ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış", 8. Hukukçular Koordinasyon Toplantısı, Kocaeli/Kartepe, 2-3 Haziran 2010.

Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, t.y.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire: **el-Camiu's-Sahih**, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul, 1979.

- Canan, İbrahim: Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Ankara, Akçağ Yay., III, 1992.
- Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi: **Ahkamu'l-Kur'an**, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Arabi Yay., 1986.
- Darimi, Ebu Muhammed Abdillah b. Abdirrahman et-Temimi es-Semerkandi: **Sünenü'd-Darimi**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Dıraz, Abdullah: **Dırasatu'l-İslamiyye fi Alâkatı'l-İctimaiyye ve'd-Düveliyye**, Kuveyt, Daru'l-Kalem, 1973.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. El-Eşhas el-Sicistanî: **Sünen-i Ebi Davud**, Daru Ihya's-Sünneti'n-Nebiyye, t.y.
- Fazlur Rahman: **Riba and Interest**, Islamic Studies, III, no.1, March 1964, Karachi, s.11;¹ Bakara:2/275.
- Ferahidi, Halil b. Ahmed: **Kitab'ul-Ayn**, tahk: Abdülhamid Hindeviyyü, Beyrut, t.y.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. İbrahîm eş-Şîrâzî: **el-Kâmûsu'l-muhît**, Beyrut, 1981.
- Gözübenli, Beşir: "İslâm'da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi", **İslâm Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, t.y.
- Gül, Ali Rıza: "Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'na'da Riba Yasağı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.
- Hallaf, Abdülvehhap: **İslam Hukuk Felsefesi**, trc. Hüsetin Atay, Ankara Üniv. İlahiy Fakültesi Yay., Ankara, 1973.
- Hamidullah, Muhammed: **İslâm Peygamberi** (Türkçe'ye çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1990, I.
- Hamud, Sami Hasan Ahmed: "The Islamic Banking in Theory and Practic", Islamic Banking, İstanbul Bankası Spring Conferances-II, Büyük Tarabya Hotel, May 20 1982, İstanbul.
- Hey'et: **Muğcem'ul-Vecîz**, Mısır 1980.
- Heyet: **el-Mucemu'l-vasıt**, 4.baskı, Mısır, 2004.
- İsfehâni, Râğıb el-Huseyin b. Muhammed: **el-Müfredât fi Garibü'l-Kur'ân**, tahk: Safvan Adnan Davudî, 3. Baskı, Beyrut, 2002.

- İbn Faris, Zekeriyya Ebi'l-Huseyin Ahmed: **Mu'cemu Makâyesi'l-Luğa**, tahk: Abdüsselam Muhammed Hârûn, 1. Baskı, Beyrut, 1991.
- İbn Kayyım, Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi bekr: **İ'lâmu'l-muvakkûn an Rabbi'l-Alemin**, tah: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1977.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisi: **el-Muğnî**, Beyrut, 1045h.
- İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid: **Sünen**, Kahire, 1952.
- İbn Manzur: Ebu'l-Fadıl Cemaleddin b. Mükrim; **Lisânu'l-Arab**, 1.baskı, Beyrut, 1990.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi: **Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, Beyan Yayınları, 1991.
- İbnu'l-Arabi, Ebi Bekr Muhammed b. Abdillah: **Ahkamu'l-Kur'an**, tah: Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, t.y.
- İbnu'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdu'l Vahid: **Fethu'l-Kadîr ve Tekmiletühü li Şemseddin Ahmed Kadızade**, Mısır, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, t.y.
- Karakuş, Abdil: "İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi", Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006.
- Karaman, Hayreddin: **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul, Nesil Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Ebu Bekir Mes'ud Alâuddin: **Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi's-Şerâi**, Beyrut, 1982.
- Kurtubi, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî: **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an** Tercümesi, çev; Mehmet Beşir Eryarsoy, İstanbul, Buruç Yayınları, 2003.
- Kutup, Seyyid **Fîzilâl-il Kur'an**, (Terc: Emin Saraç, İ.Hakkı Sengüler, Bekir Karlığa) İstanbul 1992, I, s.81.
- Malik b. Enes Ebû Abdillah el Ashabî: **Müdevvenetü'l Kübra**, Daru'l Fikir yay., t.y.

- : **Muvattau Malik**, İstanbul, Altuğ Yayınları, 1982.
- Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye, tahk: Ali Hikmet Berkî, İstanbul, Hikmet Yayınevi, 1978.
- Merdâvî, Ali b. Ebu'l-Hasen b. Süleyman: **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf**, thk. Muhammed el-Fakî, Beyrut: Dâru İhyai't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- Merğînânî, Burhânuddîn Ali b. Ebubekr: **el-Hidâye şerh'u Bidâyeti'l-mübtedî**, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1986.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. El-Haccac b. Müslim el-Kurayşi en-Nişabûri: **Camu's-Sahih**, tah: Ahmet Inaye ve Ahmet Zuhut, Beyrut, 2004.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman b. Şuayb: **Süneni'n-Nesâî**, Mısır, 1964.
- Nesefî, Ebû'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud: **Nesefî Tefsiri**, terc: Harun Ünal, Şerafettin Şenaslan, İstanbul : Ravza Yayınları, 2003.
- Özcan, Abdullah: "el-Ecel fi'l-Akdi'l-Bey", Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniv., Mekke, 1989.
- Özsoy, İsmail: "İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler", Doktora Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul, 1991.
- Râzi, Fahrüddin Ebû Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyn el-Hasen b. Ali et-Teymî: **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb** Tercümesi, İstanbul, Akçağ Yayınları, t.y.
- Sabuni, Muhammed Ali: **Safvetü't-Tefasir**, çev: Sadrettin Güneş ve Nedim Yılmaz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010.
- Serahsi, Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr: **Kitab el-Mebsut**, İstanbul, 1983.
- Süleyman b. Eşhas b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, Ebu Davud: **Sünen-i Terceme ve Şerhi**, Şamil Yayınevi, t.y.
- Şaban, Zekiyüddin: **İslam Fıkıh İlminin Esasları**, trc: İbrahim Kafi Dönmez, II. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsa b. Muhammed el-Gırnâtî: **el-Muvâfakât fî usûli's-şerîati**, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, y.ve t.y.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid: **Taberi Tefsiri**, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2007.

Tan, Oğuzhan: “Ekonomik Realite Temelinde Fazlalık Ribası Üzerine Bir Değerlendirme”, Güncel Dini Meseleler Toplantısı, düzenleyen: Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, 12-14 Aralık 2010.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî: **Sünenü't-Tirmizî**, tah: Ahmed Muhammed Sâkir. 5. cilt, tah: Kemal Yusuf Hût, Beyrut , Dâru'l Kütübü'l İlmîyye, I.baskı, 1987.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995.

Uludağ, Süleyman: **İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, İstanbul, 1988.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi: **Hak Dîni Kur'ân Dili**, Ankara, Akçağ Yayınları, t.y.

